

University of Groningen

Extreem aardig en radicaal loyaal

Voerman, Gerrit; de Geus, Yvonne

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2011

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Voerman, G. (editor), & de Geus, Y. (2011). *Extreem aardig en radicaal loyaal: Paul Lucardie en het DNPP (1979-2011)*. Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Extreem aardig en radicaal loyaal

Paul Lucardie en het DNPP (1979-2011)

Extreem aardig en radicaal loyaal

Paul Lucardie en het DNPP (1979-2011)

Redactie: Gerrit Voerman

Vormgeving: Yvonne Bosma

Foto's omslag en pagina 29: Gerhard Lugard Locatie Fotografie, Groningen

Drukwerk: GrafiMedia, Groningen

Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, Groningen, 2011

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Paul Lucardie: extreem aardig en radicaal loyaal <i>Gerrit Voerman</i>	9
Groningen – Frankfurt – Kingston: Paul Lucardie's 'Wanderjahre', 1965-1979. Enkele persoonlijke herinneringen <i>Henk van Goor</i>	33
Brief aan Paul <i>Joop Hippe</i>	37
Dierbare herinneringen aan de jaren tachtig op het Hoge der A <i>Lidie Koeneman</i>	41
Paul Lucardie en de Logocratie. Herinneringen aan een groot theoreticus <i>Ruud Koole</i>	43
Vijf Haiku's voor Paul <i>Ida Noomen</i>	47
Paul Lucardie en zijn activiteiten voor Canadese Studies <i>Jaap Lintvelt en Jeanette den Toonder</i>	49
StemWijzer & Paul <i>Jochem de Graaf</i>	51
Verbondenheid <i>Marjolein Nieboer</i>	55
Wel en wee op het DNPP in de jaren negentig <i>Betsy Pier en Juul Strijbosch</i>	57
Bij het afscheid van Paul Lucardie <i>Rob van Wijk</i>	59
Menselijke waardigheid <i>Berend de Boer</i>	61
Poezen, reizen en chocolade. Een paar korte overpeinzingen <i>Dorien van Rheenen</i>	63
Für Paul Lucardie <i>Frank Decker</i>	65
Eenheid van warmte = 1 Lucardie <i>Jo Buelens</i>	67
Van generatiegenoten naar kamergenoten? <i>George Auping</i>	69

Why do we bother? <i>Wolfgang Rüdig</i>	71
Afscheid van een collega met een groen hart <i>Cedi Karimi Fard</i>	75
Een mooi mens <i>Nelleke van de Walle</i>	77
Pauls laatste congres voor zijn pensioen <i>Wijbrandt van Schuur</i>	79
Publicatielijst Paul Lucardie	85

Onderkomen van het DNPP aan de Oude Boteringstraat 52

Voorwoord

Op 1 september 2011 is er een einde gekomen aan het dienstverband van Paul Lucardie bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP). Op de kop af 32 jaar eerder, op 1 september 1979, werd hij aangesteld als ‘wetenschappelijk ambtenaar met een 5/10e dagtaak’. Bijna een derde eeuw lang heeft Paul zich ingezet voor het Documentatiecentrum, een instelling van de Rijksuniversiteit Groningen die zich toelegt op het verzamelen en toegankelijk maken van materiaal van en publicaties over de Nederlandse partijen. Daarnaast heeft hij ook veel studie verricht naar deze partijen – officieel buiten die halve dagtaak, aangezien het DNPP formeel geen onderzoek mocht doen. Door zijn vele publicaties ontwikkelde Paul zich tot één van de vooraanstaande deskundigen op het gebied van de Nederlandse partijen, die regelmatig geraadpleegd werd door de media. En mede door zijn inzet – binnen, maar ook buiten werktijd – groeide het DNPP uit tot een gerespecteerde kennisinstelling op het gebied van de Nederlandse politiek.

In zijn functie heeft Paul met veel mensen samengewerkt – niet alleen met zijn directe collega’s binnen de muren van het Documentatiecentrum, maar ook daarbuiten, met wetenschappers in binnen- en buitenland. Ter gelegenheid van zijn pensionering is een aantal van hen gevraagd om een persoonlijke bijdrage te leveren voor deze bundel. Het is veelzeggend dat niemand van degenen die werden benaderd, die uitnodiging heeft afgeslagen; iedereen was onmiddellijk enthousiast om iets over en voor Paul te schrijven. Die bereidwilligheid duidt op sympathie voor zijn persoon, en dat wordt in deze bundel dan ook zonder

meer duidelijk: de genegenheid klinkt in alle bijdragen helder door. Zo nu en dan lijkt het een ‘lofzang op Lucardie’ – geen wonder, want iedereen die Paul ook maar enigszins kent, weet dat schrille, laat staan valse tonen in een aan hem gewijde compositie eigenlijk niet goed denkbaar zijn.

Deze bundel is in de eerste plaats bedoeld om Paul Lucardie bij zijn pensionering te bedanken voor zijn grote inzet, betrokkenheid en collegialiteit. De volgorde van de bijdragen is in belangrijke mate bepaald aan de hand van het tijdstip dat de auteur zijn of haar opwachting heeft gemaakt in het werkzame leven van Paul. In de inleiding wordt eerst een korte biografische schets van hem gegeven, waarna vervolgens enkele hoofdlijnen worden aangeduid die in zijn onderzoek en vele publicaties zichtbaar zijn. Achter in deze bundel is een overzicht opgenomen van zijn vak- en wetenschappelijke publicaties, die zijn verschenen in de periode 1973 – 2011.

De redactie van deze bundel was in handen van Gerrit Voerman, voor het omslagontwerp en de vormgeving tekende Yvonne Bosma. Zij trad in augustus 2010 in dienst van het DNPP, en kent Paul dus nog maar kort. De vormgeving is haar bijdrage aan dit boek. De foto's zijn hoofdzakelijk afkomstig van (oud-)collega's. Vaak moesten die worden gescand, wat in sommige gevallen tot een minder scherpe weergave heeft geleid.

Gerrit Voerman

Groningen, augustus 2011

CURRICULUM VITAE

Naam: Anthonie Paul Marius Lucardie
Adres: Department of Political
Queen's University

Queen's University
Kingston, Canada
K7L 3N6

11 juni 1979

DEPARTMENT OF POLITICAL STUDIES

Betr. Vacature 790604/2731

Zeer geachte heer,

Zojuist vernam ik, indirect, dat U bij het
Studie en Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen
een 5/10 vacature hebt. Indien mogelijk zou ik gaarne naar
die positie solliciteren.

Met het onderzoek van Nederlandse politieke
partijen heb ik al enige ervaring opgedaan in verband met mijn
dissertatie. Zo heb ik eind 1977 dankbaar gebruik gemaakt van
het Studie en Documentatiecentrum te Groningen. De eerste versie
van de dissertatie is inmiddels vrijwel gereed; mocht ik voor
de vacature in aanmerking komen, dan zou ik de overige "halve
dagen" zeer goed kunnen gebruiken om het proefschrift te vol-
tooien en wellicht voor publicatie gereed te maken.

Een beknopte levensloop sluit ik hierbij in.

Ik hoop dat deze brief U niet te laat bereikt!

Met de meeste hoogachting,

Paul Lucardie
Paul Lucardie

613-547-2143 (Champlain)
613-548-4057 (Champlain)

oril-aug.)

es:

cal

s

it

Paul Lucardie: extreem aardig en radicaal loyaal

Gerrit Voerman

‘Zeer geachte heer. Zojuist vernam ik, indirect, dat U bij het Studie en Documentatiecentrum een 5/10 vacature hebt. Indien mogelijk zou ik gaarne naar die positie solliciteren.’ Op 11 juni 1979 verstuurde Paul Lucardie vanuit Kingston in Canada een brief aan professor Ies Lipschits, directeur van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) van de Rijksuniversiteit Groningen, waarin hij te kennen gaf belangstelling te hebben voor de functie van wetenschappelijk medewerker. Een reactie bleef lange tijd uit, totdat hij een keer midden in de nacht uit bed werd gebeld door Lipschits met de vraag of hij die baan nog steeds wilde. Paul verbleef inmiddels zo’n zes jaar in Canada, waar hij, verbonden aan Queen’s University, aan zijn proefschrift werkte. Het einde van dat project was in zicht, en hij bereidde zich voor op zijn terugkeer naar Nederland. Een aanstelling voor halve dagen was ideaal, omdat hij dan nog genoeg vrije tijd zou hebben om zijn dissertatie af te ronden. Begin september vond in Groningen het sollicitatiegesprek plaats, met als uitkomst dat Paul werd aangenomen – met terugwerkende kracht vanaf 1 september.

Paul Lucardie begon zijn werkzaamheden bij het DNPP met de gedachte dat zijn aanstelling tijdelijk zou zijn – na de voltooiing van zijn proefschrift zou hij wel weer verder zien. Van een andere functie is het uiteindelijk niet gekomen. Tot 1 september 2011 bleef hij in dienst van het Documentatiecentrum – een periode van 32 jaar. Toen hij solliciteerde, leefde hij in de veronderstelling dat hij naar een betrekking dong bij het *Studie-* en Documentatiecentrum Neder-

landse Politieke Partijen – zo heette het Centrum immers nog in 1977, toen hij het had bezocht in het kader van zijn promotieonderzoek, op zoek naar relevant bronnenmateriaal. Een jaar later was in het kader van een reorganisatie de studie-doelstelling van het Centrum echter komen te vervallen. Dat de onderzoekstaak verdwenen was, was een tegenvaller. Na de afronding van zijn dissertatie zou Paul zijn vrije middagen (hij was altijd ’s ochtends op het DNPP aanwezig) aan eigen onderzoek naar Nederlandse partijen gaan wijden – en na verloop van tijd zou hij zich hiermee trouwens ook steeds meer in werktijd bezighouden. Het gevolg was een stroom van publicaties over vele aspecten van politieke partijen, waarmee hij zijn naam vestigde als deskundige op het gebied van de Nederlandse politiek en partijen.

In deze inleiding op de bundel voor Paul Lucardie wordt eerst kort ingegaan op zijn jonge jaren, en daarna uitgebreider op zijn activiteiten als medewerker van het DNPP – en dan vooral op zijn onderzoek en publicaties, die als gezegd eerst in de periferie van zijn werkzaamheden op het Documentatiecentrum gelegen waren maar geleidelijk aan de kern ervan zijn gaan uitmaken. Tussen beide periodes bestaat een nauw verband: de belangrijkste thema’s waarop Paul zich in zijn wetenschappelijke onderzoek zou richten kwamen niet uit de lucht vallen, maar hadden zich al in zijn tijd als scholier en student aangediend. Van zijn publicaties is achterin deze bundel een bibliografisch overzicht opgenomen. De hieronder in de tekst tussen haken vermelde nummers verwijzen naar titels in die lijst.

Jonge jaren

Anthonie Paul Marius Lucardie werd op 4 september 1946 in Tilburg geboren. Zijn moeder was huisvrouw, zijn vader had rechten gestudeerd en werkte bij de Nederlandse Spoorwegen. Toen Paul twee was verhuisde het gezin naar Breda, en een paar jaar later naar Rotterdam. Na de lagere school ging hij naar het Erasmiaans Gymnasium, waar hij in 1964 zijn diploma haalde. In het kader van zijn algemene ontwikkeling verbleef hij aansluitend een klein jaar in het buitenland: in Engeland, Duitsland en Frankrijk kreeg hij de gelegenheid zijn talen bij te spijkeren en kennis te nemen van de cultuur van het land.

In september 1965 ging Paul sociologie studeren aan de Rijksuniversiteit Groningen. Deze studie sloot goed aan bij zijn belangstelling voor de politiek. Die interesse, die zich al in de laatste klassen van de lagere school had geopenbaard, kreeg naar zijn zeggen tijdens zijn gymnasiumjaren langzamerhand linkse trekken. Door de geschiedenislessen over de Franse Revolutie begon hij zich af te vragen wat 'gelijkheid' betekende, en of er in Nederland wel sprake was van een echte democratie. Toen hij een jaar of zestien was, kocht hij in de – communistische – boekhandel Pegasus in Rotterdam het *Communistisch Manifest* van Karl Marx en Friedrich Engels. Dit geschrift maakte diepe indruk op hem.

Op de middelbare school was Paul op zoek naar een politieke ideologie, en dan een 'zo radicaal mogelijke', die een perspectief zou moeten bieden op een rechtvaardiger samenleving.¹ In die tijd ging hij het beginsel van menselijke gelijkwaardigheid als zijn politiek uitgangspunt beschouwen, wat grote consequenties voor hem had: het bracht hem niet alleen bij het socialisme (gelijke kansen voor iedereen, onafhankelijk van afkomst), maar ook bij het pacifisme (geen mens

heeft het recht een ander mens te doden), en bij het democratisch radicalisme (al noemde hij dat toen zeker nog niet zo; het ging hier om de zo groot mogelijke individuele zeggenschap en participatie in het politieke en maatschappelijke bestel). Hij begon het blad *Bevrijding* te lezen – en dan zowel het orgaan van de Bond van Religieuze Anarcho-Communisten (dat in de jaren dertig verscheen) als dat van de in 1957 opgerichte Pacifistisch Socialistische Partij (PSP). Beide periodieken hadden dezelfde titel, zij het dat het PSP-blad in 1967 zeer toepasselijk werd omgedoopt in *Radikaal*.

Dat de universitaire studie die Paul wilde volgen maatschappelijk en politiek relevant diende te zijn – zoals dat in die tijd heette –, stond voor hem als een paal boven water. Aan die eis voldeed sociologie in zijn ogen in hoge mate. Hij stortte zich vol overgave op de studie. Na drie jaar haalde hij cum laude zijn kandidaatsexamen. In de zomer van 1968 vertrok hij naar Frankfurt aan de Main, waar hij een jaar lang aan de Johann Wolfgang Goethe Universität colleges filosofie volgde (zie hiervoor de bijdrage van Henk van Goor in deze bundel). In 1969 keerde hij weer naar Groningen terug om zijn sociologiestudie af te maken; in 1972 kreeg hij zijn doctoraalbul uitgereikt, opnieuw cum laude.

Tijdens zijn studietijd onderscheidde Paul zich als een leergierige en excellente student. Zijn talent viel anderen op: zo werkte hij in de paar jaar voor zijn afstuderen als student-assistent bij professor Joop Ellemers op het Sociologisch Instituut. Zijn afstudeerscriptie, waarin hij historisch onderzoek combineerde met sociologische theorieën, die hij vervolgens toetste aan de hand van enquêtedata, was ambitieus.² In 1973

---

¹ Vraaggesprek met Paul Lucardie, 20 juli 2011.

---

² Paul Lucardie, 'Radicalisme: houding en beweging. Een poging tot theoretische analyse en een empirische verkenning onder studenten'. Doctoraalscriptie sociologie, Rijksuniversiteit Groningen (Groningen 1972).

verscheen zijn eerste wetenschappelijke artikel; een recensie in de *Sociologische Gids* onder de wat onbestemde titel 'Enige recente literatuur in de politieke sociologie' [1].

Radicalisme

Terugblikkend is het duidelijk dat het thema waarop Paul gedurende zijn loopbaan zijn wetenschappelijke belangstelling voor een groot deel zou richten – zij het in verschillende varianten – zich al in zijn studiejaren heeft aangediend (en wellicht nog eerder, toen hij nog op het gymnasium zat): het politieke radicalisme. De tijd dat hij aan de universiteit colleges volgde, viel grotendeels samen met de 'opstand tegen het gezag'. Vanaf het midden van de jaren zestig liepen in Nederland en elders in West-Europa jongeren te hoop tegen de 'moderne regenten' in het bestuur, de politieke partijen, de universiteiten en waar al niet meer.

Ook in Groningen rommelde het. In de herfst van 1968 startten studenten de 'Aktie Demokratisering', bedoeld om een groter aandeel voor de wetenschappelijke staf en de studenten in de facultaire besluitvorming af te dwingen. Linkse partijen bleven evenmin immuun voor het jongerenprotest. In de Groningse afdeling van de PvdA voltrok zich onder invloed van de interne vernieuwingsbeweging Nieuw Links in korte tijd een complete omwenteling. 'Twintigers, veelal studenten en pas afgestudeerde academici, namen de plaats in van veertigers, vijftigers en zestigers.'³ Met hun polariserende stijl en radicale opvattingen namen zij de invloedrijke posities van de oude garde in de partij over. Zelfs in het traditionele, aan de mores gehechte Groninger studentencorps

---

³ Luuk Hajema, *De glazenwassers van het bestuur. Lokale overheid, massamedia, burgers en communicatie. Groningen in landelijk perspectief 1945-2001* (Assen 2001) 190.

Vindicat atque Polit was de tijdgeest voelbaar. De eerste jaren van zijn studie was Paul hier lid van, als een van de weinige sociologiestudenten. Hij maakte deel uit van een heimelijk clubje, 'Corpsradicalen' geheten,

dat tevergeefs probeerde Vindicat van binnenuit democratischer te maken.

Vergeleken bij Frankfurt, in die tijd in Duitsland een van de brandpunten van de studentenbeweging, was dit allemaal natuurlijk kinderspel. Vlak voordat Paul hier aankwam, was de vlam letterlijk in de pan geslagen: uit protest tegen de oorlog in Vietnam hadden Andreas Baader en Gudrun Ensslin, die later bekendheid zouden krijgen als leden van de terroristische Baader-Meinhof Gruppe, brand gesticht in twee warenhuizen. In de maanden dat Paul in Frankfurt studeerde, liepen de gemoederen vaak hoog op. Studenten discussieerden heftig op allerlei bijeenkomsten of gingen de straat op, waarbij het niet zelden tot gewelddadige botsingen met de politie kwam. Bij die confrontaties ontbrak Paul, maar hij ging wel geheel

op in de debatten over de democratisering van de universiteit. Hij woonde vergaderingen bij en deed soms mee aan demonstraties en bezettingen. Zijn tijd in Frankfurt vormde voor Paul 'een indringende, veelzijdige, leerzame, maar ook verbijsterende en chaotische ervaring', aldus studiegenoot Van Goor in zijn bijdrage. Hij kwam er in aanraking met de filosofen van de Frankfurter Schule, en raakte met name geïnspireerd door de neomarxistische Jürgen Habermas, die op minder deterministische en materialistische wijze dan Marx een relatie legde tussen ideeën en belangen.

Het radicalisme vierde hoogtij – zij het in Frankfurt veel meer dan in Groningen – en Paul raakte er door gefascineerd. Als kind van zijn tijd deed hij er aan mee, zonder zich er echter geheel aan over te geven; aan het einde van de twintigste eeuw terugblikkend zag hij zich zelf als een 'weliswaar kritisch maar toch zeer betrokken meeloper in bewegingen van de jaren zestig' [111, p. 440]. In Duitsland had hij de excessen van het radicalisme gezien: hij vond een aantal eisen irreëel en sommige middelen te extreem. Onder invloed van Habermas en door contacten met leden van de *Jungsozialisten* (de *Jusos*, de jongerenorganisatie van de Duitse sociaal-democraten) opteerde Paul voor een voorzichtige, 'gradualistische', en dualistische strategie van hervormingen van bovenaf (op het niveau van de staat) en acties van onderop (op lokaal niveau).

Om die strategie succesvol te laten zijn, moest de sociaal-democratie zich wel radicaler opstellen. In 1969 werd Paul daarom lid van de PvdA, om mee te helpen die partij voort te stuwen op het linkse pad. Hoewel hij Nieuw Links steunde, deed hij er zelf niet aan mee. Wel maakte hij met onder meer Bart Tromp deel uit van een klein groepje studenten die op instigatie van de filosoof Lolle Nauta wilden proberen de koers van de PvdA in meer marxistische richting te

verleggen. Veel heeft deze 'cel' overigens niet bereikt. In 1973, na het aantreden van het kabinet-Den Uyl, zou Paul voor de partij bedanken. De deelname van de PvdA in een coalitie waartoe ook twee confessionele partijen behoorden, maakte volgens hem een linkse koers ondenkbaar. Toen de sociaal-democraten weer in de oppositie waren beland, meldde hij zich weer als lid aan, ook al omdat de verkiezing van Nieuw-Linkser Max van den Berg tot partijvoorzitter weer nieuwe mogelijkheden leek te bieden voor een meer uitgesproken socialistische politiek.

Pacifisme

Het geweld waarmee het radicalisme gepaard kon gaan wees Paul af. 'In het algemeen gaat mijn voorkeur uit naar niet-extreme vormen van politiek en sociaal radicalisme; m.a.w. naar vreedzame en geweldloze emancipatiebewegingen in socialistische of anarchistische richting', zo schreef hij in 1972 in zijn doctoraalscriptie, die gewijd was aan het politieke ('emancipatorische') radicalisme van de studentenbewegingen in de jaren zestig. 'In het algemeen' en 'mijn voorkeur' – de deur naar geweld was opvallend genoeg niet principieel vergrendeld, en dat terwijl de zachttaardige Paul zich toen al als pacifist beschouwde. Dat dat zwaar voor hem woog, blijkt wel uit het feit dat hij ondanks zijn lidmaatschap van de PvdA in die tijd op de PSP stemde.

Na de afronding van zijn studie moest Paul zijn militaire dienstplicht vervullen. Hij deed een beroep op de Wet gewetensbezwaren militaire dienst om erkend te worden als dienstweigeraar, maar de door hem geformuleerde bedenkingen werden door de beoordelingscommissie niet als zijnde 'onoverkomelijk' aangemerkt. Naar eigen zeggen zou hij zich in tegenstrijdigheden hebben verstrikt, zo deelt Van Goor mee. Aangezien Paul niet wilde 'totaalweigeren', bete-

kende deze afwijzing dat hij in de krijgsmacht zou worden ingelijfd. Een (tamelijk onbekende) mogelijkheid tot uitstel was het verwerven van een aanstelling aan een universiteit in een land buiten Europa om promotieonderzoek te doen. Nadat Paul universiteiten in alle windstreken had aangeschreven, kreeg hij uiteindelijk enkele aanbiedingen – inclusief een beurs – uit Canada. Zijn keus viel op Queen's University in Kingston, Ontario, waar hij terecht kwam op het Department of Political Studies. Toen hij in 1979 weer naar Nederland terugkeerde om bij het DNPP te gaan werken, bleek hij uit het systeem te zijn verdwenen – het ministerie van Defensie liet althans niets meer van zich horen.

Canada en proefschrift

In september 1973 vertrok Paul naar Canada. In plaats van in Nederland voor zijn nummer op te moeten komen, kon hij zich daar geheel aan de wetenschap wijden – een *win-win* situatie zou dat tegenwoordig genoemd worden. Eerst moest hij een paar jaar colleges politicologie volgen en tentamens doen, voordat hij in 1975 daadwerkelijk aan zijn onderzoek kon beginnen. Het onderwerp voor zijn dissertatie lag voor de hand. Zijn afstudeerscriptie had als thema het politieke radicalisme, en zijn eerste wetenschappelijke publicatie was hieraan ook grotendeels gewijd – verbazingwekkend is het dan ook niet dat zijn proefschrift eveneens hierover ging. In 1980 promoveerde hij op *The New Left in The Netherlands (1960-1977). A Critical Study of New Political Ideas and Groups on the Left in The Netherlands with Comparative References to France and Germany* [2].⁴ Hierin onderzocht

hij op basis van verkiezings- en beginselprogramma's en periodieken de penetratie van denkbeelden van 'New Left' in de PSP, Nieuw Links binnen de PvdA, de Politieke Partij Radikalen (PPR) en de nauwelijks georganiseerde, neo-anarchistische beweging Provo.

Ook al was het te verwachten, toch was het om minstens twee redenen opmerkelijk dat Paul zich aan dit onderwerp zette. In de eerste plaats was hij er zelf natuurlijk direct bij betrokken (geweest), het is al vermeld. Hij verheelde zijn engagement niet, althans na verloop van tijd. Twintig jaar na het begin van Nieuw Links in 1966 met de publicatie *Tien over rood*, schreef hij een terugblik op deze vernieuwingsbeweging in de PvdA – 'niet al te zeer gekleurd, hoop ik, door de sympathie die ook deze auteur destijds voor Nieuw Links voelde' [25, p. 303]. Die genegenheid zal aan het einde van de jaren zeventig bij het schrijven van zijn proefschrift hoogstwaarschijnlijk niet veel minder geweest zijn, ook al is daar in de tekst niets van te merken.

Een tweede mogelijke complicatie was dat er ten aanzien van dit onderwerp nauwelijks sprake was van enige afstand in de tijd. In zijn dissertatie, waarvoor hij in 1975 met het feitelijke onderzoek was begonnen, volgde Paul de ontwikkelingen tot 1977, met als het – ook in zijn ogen – wat arbitraire argument dat in dat jaar het kabinet-Den Uyl met daarin enkele Nieuw Links-leden werd afgelost door een conservatieve coalitie van christen-democraten en liberalen. De gedachte dat een afgewogen analyse wel eens bemoeilijkt zou kunnen worden door de grote nabijheid in de tijd, leek aan Paul niet besteed: 'It is time for historians and social scientists to try to understand this strange phenomenon', zo schreef hij met de no-

---

⁴ Het proefschrift is nooit gepubliceerd; een kopie van het manuscript is in enkele bibliotheken (waaronder het DNPP) opgenomen. Sinds de zomer van 2011 is de integrale tekst ook online raadpleegbaar, zie dnpp.eldoc.ub.rug.nl

---

[/FILES/root/publicatieLucardie/TheNewLeftintheNetherlands/TheNewLeftintheNetherlands.pdf](#) (zie voor een korte Nederlandse samenvatting [3]).

dige bravoure al in de eerste alinea van zijn boek [2, p. 1].

Leer der logocraten

In zijn proefschrift heeft Paul beschreven hoe in de jaren zestig de PSP, Provo, Nieuwe Links en de PPR opvattingen overnamen van de als 'New Left' bekend staande anti-autoritaire en anti-bureaucratische vernieuwingsbewegingen in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. De kern van dat gedachtegoed bestond uit de noodzaak van een radicale democratisering van staat en samenleving (zodat belangrijke beslissingen 'aan de basis' worden genomen); van maatschappelijke hervormingen 'van onderop' (door 'directe actie') en niet alleen door regering en parlement 'van bovenaf'; en van een mentaliteitsverandering door een 'culturele revolutie' (gericht op zogeheten 'postmaterialistische' waarden als zelfontplooiing, internationale solidariteit, pacifisme, feminisme, evenwicht tussen mens en natuur en dergelijke).

Bij zijn verklaring van de opkomst en verspreiding van dit 'neo-democratische' gedachtegoed wees Paul – geïnspireerd door de neomarxistische Habermas – op het feit dat de belangen van de zogeheten 'nieuwe vrijgestelden' ermee zouden zijn gediend. Deze groep maakte deel uit van de nieuwe middenklasse, die als gevolg van de economische groei en de komst van de welvaartstaat snel in omvang toenam, en die door hem als 'logocraten' werd aangeduid: 'mensen die macht trachten uit te oefenen door een beroep te doen op de *logos*' [3, p. 131] – Grieks voor 'rede, spraak(-vermogen)'. Later zou Paul niet meer spreken van 'macht', maar van invloed – maar voor de rest zou er weinig veranderen aan zijn 'leer van de logocraten' [111, p. 441]. Deze lieden dankten in zijn optiek hun invloed aan hun kennis van de rede en de menselijke geest, en aan hun verbale vaardigheden, in plaats van aan kennis van de natuur en techniek (zo-

als de technocraten) of de formele procedures en wetten (het terrein van de bureaucraten).

Concreet dacht Paul bij logocraten aan sociologen, psychologen, vormings- en welzijnswerkers, journalisten en dergelijke. Deze beroepsgroepen zouden

doorgaans sceptisch staan tegenover de heersende sociale normen en tradities, en in hun dagelijks werk niet zelden trachten 'emancipatie en kritisch denken te bevorderen', waaraan ze vanzelfsprekend invloed, aanzien en een inkomen zouden ontlelen [111, p. 442]. Politiek huldigden ze vaak doelstellingen als democratisering en inspraak. Ze deden een beroep op zwakke, onderdrukte en gediscrimineerde groepen in de samenleving, die ze willen 'politiseren, vormen, organiseren en mobiliseren' [9, p. 141]. 'Zo dient de "New Left"-ideologie de belangen van logocraten..., die bij democratisering van de maatschappij hun macht meestal ten koste van technocraten (managers) en bureaucraten kunnen vergroten' [3, p. 131].

Op grond van deze redenering zou verwacht mogen worden dat de logocratische beroepsgroepen sterker vertegenwoordigd zouden zijn in linkse dan in rechtse partijen. De schaarse ter beschikking staande empirische gegevens – voor zover onderling al goed vergelijkbaar – wezen inderdaad enigszins in die richting, maar het verband was niet bijzonder sterk, zoals Paul zelf verschillende malen ruitendijk zou erkennen. Niettemin is hij de theorie van de logocraten blijven

aanhangen, wellicht omdat hij er zichzelf in zekere zin in herkende, zoals Ruud Koole in deze bundel ook opmerkt. Aan het begin van de jaren tachtig pleitte Paul voor nader onderzoek naar zijn theorie (of is het beter te spreken van een ‘theorettē’?), al was het maar ‘om de bewustwording van de nieuwe middenklasse... Per slot van rekening behoren sociologen ook tot deze klasse! Een kritische studie van onze logocratische neigingen zou niet slechts onze zelfkennis kunnen vergroten, maar misschien ook de grenzen van onze invloed duidelijk maken’ [9, p. 142]. Van een dergelijk onderzoek is het nooit gekomen, misschien ook vanwege de geringe weerklank die de leer der logocraten *in academia* ondervond. Tegen het einde van de jaren negentig stopte Paul eraan te verwijzen.

Tegenreacties op New Left: Nieuw Rechts – VVD en DS’70
Nadat hij zijn proefschrift had afgerond, leek Paul zich te gaan richten op de ideologische reactie op New Left: de ‘*New Right*’ – de conservatieve, neoliberale politieke richting met als belangrijkste exponenten de Britse premier Margaret Thatcher en de Amerikaanse president Ronald Reagan, waarin afkeer van overheidsingrijpen (een ‘kleine overheid’ door bezuinigingen op de verzorgingsstaat en lage belastingen) werd gecombineerd met een verheerlijking van de zegeningen van de vrije markt (deregulering en privatisering) en van *family values*. New Right was aan het einde van de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig in de Angelsaksische wereld opgekomen, en in Nederland werd de VVD door haar politieke tegenstanders als representant ervan aangemerkt. In een beschouwing met als titel ‘Waar blijft Nieuw Rechts in Nederland?’ stelde Paul op basis van de bestudering van de verkiezings- en beginselprogramma’s evenwel vast dat de ideologie van de VVD wel rechts was, maar niet nieuw: de liberale denkbeelden over

onder meer overheidsbemoeiing, sociale voorzieningen en belastingen vertoonden volgens hem door de tijd heen een grote mate van continuïteit – veel nieuws was er volgens hem niet onder de zon [8]. Zijn analyse van de VVD beschouwde Paul als ‘een voorstudie voor een groter onderzoek naar de ontwikkeling van het liberalisme in Nederland na 1945’ [8, p. 138]. Wat later zou hij de ideologische ontwikkeling van de VVD sinds haar oprichting beschrijven [12] en nagaan hoe de relaties tussen de liberalen en

de algemene werkgeversorganisaties zich hadden ontwikkeld [31]. Tot het aangekondigde project leidden deze vingeroefeningen echter niet; wel werkte Paul mee aan een geschiedenis van de partijorganisatie van de VVD, die bij het veertigjarig bestaan van de partij in 1988 verscheen [33]. Twintig jaar later zou hij aan de bundel *Zestig jaar VVD* een bijdrage leveren over de paradox dat de VVD ondanks de excentrische positie die zij aan de rechterzijde van het politieke spectrum inneemt, sinds haar oprichting veel langere tijd aan het landsbestuur heeft deelgenomen dan dat zij in de oppositie zit [209, gebaseerd op 182]. De oprichting van Democratisch Socialisten ’70 (DS’70) in 1970 kan als een direct antwoord op New

Left worden gezien. Het weinig tactische optreden van Nieuw Links en zijn radicale buitenlands-politieke opvattingen leidden in de PvdA en haar Tweede Kamerfractie tot een breuk, waaruit DS'70 ontstond. In de geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie was deze 'rechtse' afsplitsing uniek, maar internationaal was het schisma niet uitzonderlijk, aldus Paul; ook in een aantal andere, in de richting van New Left geradicaliseerde sociaal-democratische partijen in West-Europa scheidde zich in de jaren zeventig een deel van de rechtervleugel af [59]. Een lang leven was deze afgesplitste partijen overigens niet beschoren: zij gingen doorgaans weer ten onder wanneer de sociaal-democratische moederpartij haar radicale New Left-koers matigde en zich weer in de richting van het politieke midden bewoog.

Doorwerking van New Left in de Nederlandse politiek

Van de bredere studie over het naoorlogse Nederlandse liberalisme is het nooit gekomen. Ook aan de nieuw-rechtse reactie op New Left besteedde Paul geen aandacht meer. Achteraf bezien was hij daarmee aan het begin van de jaren tachtig te vroeg geweest; de neoliberale tegenbeweging zou in Nederland in de loop van dat decennium, gedurende de twee door Ruud Lubbers geleide kabinetten van CDA en VVD, en na de val van de Berlijnse Muur in 1989 meer inhoud krijgen. Eigenlijk zette Paul na zijn promotie vooral zijn onderzoek naar het politieke radicalisme voort, waarbij hij ook oog kreeg voor aanpalende thema's als ecologisme, extremisme en populisme. In de eerste plaats ging Paul in verschillende publicaties na op welke wijze New Left-denkbeelden andere Nederlandse politieke partijen hadden beroerd die in zijn proefschrift om goede redenen buiten beschouwing waren gebleven – zoals de Communistische Partij van Nederland (CPN) [20]. In de jaren 1960-1977, de periode die hij voor zijn dissertatie had on-

derzocht, was deze partij nog onverkort orthodox-communistisch en stalinistisch, ook al was haar verhouding met de Sovjet-Unie ambigu geworden. Nadat de CPN in een electorale crisis was geraakt, kwam er in de eerste helft van de jaren tachtig een vernieuwingsproces op gang waarin allerlei marxistisch-leninistische leerstukken op de helling gingen. De invloeden van 'nieuw-linkse stromingen en nieuwe sociale bewegingen' [20, p. 66] waren hierin duidelijk traceerbaar, en dan met name het feminisme en de vrouwenbeweging. Al met al zou de CPN zich ontwikkelen van een 'proletarisch-linkse' tot een 'nieuw-linkse' partij.

Dat de 'revolutionaire geest van de jaren zestig' niet alleen (oud-)linkse maar ook rechtse partijen had beroerd, liet Paul zien in een bundel die in 1989 verscheen ter gelegenheid van het vijftienjarig bestaan van het DNPP [40]. In de confessionele partijen waren destijds min of meer geprononceerde christen-radicalen vleugels ontstaan, die aansluiting poogden te zoeken bij de opkomende democratiseringstendens in de samenleving. In de VVD groepeerden de vernieuwers zich in het Liberaal Democratisch Centrum. Hoewel zo duidelijk werd dat zelfs rechtse partijen niet geheel immuun waren voor het gedachtegoed van New Left, moest Paul tegelijkertijd vaststellen dat het politieke systeem als zodanig uiterst taai was gebleken. Per saldo leek er feitelijk niet heel erg veel veranderd: de omwenteling van de jaren zestig betrof 'vooral symbolen en niet zozeer structuren en instituties'; het radicalisme was 'expressief' gebleken in plaats van 'instrumenteel' – principieel, meer gericht op de activiteit als zodanig, op het proces, dan op het verwezenlijken van gewenste doelen en het bereiken van resultaten. De revolutie was in de tweede helft van de jaren zeventig 'verstomd', zo meende Paul, maar hij voegde er meteen – opgelucht, zo lijkt het aan toe dat de erop volgende restauratie 'maar gedeel-

telijk [was] gelukt. De machtsverhoudingen mogen dan niet structureel veranderd zijn, ze zijn toch “zachter”, soepeler en minder formeel geworden. Gezagsdragers worden minder als onaantastbare regenten beschouwd’ [40, p. 134]. Van de groep ‘liberale democraten’ in de VVD zouden er velen een paar jaar later bij D66 terecht komen. Opvallend genoeg had Paul aan deze partij nog nauwelijks aandacht geschonken; in zijn proefschrift ontbrak zij op grond van de wat losse redenering dat zij niet links zou zijn [2, p. 9]. Daarmee ging hij er eigenlijk wat makkelijk aan voorbij dat D66 programmatisch-inhoudelijk veel overeenkomsten met New Left vertoonde. Aan het begin van de jaren negentig werd deze omissie hersteld. Bij het vijftienjarig bestaan van D66 publiceerde Paul een beschouwing over haar ideologische ontwikkeling, waarin hij het gedachtegoed van de partij omschreef met de termen ‘radicaal of libertair republicanisme’ [57, p. 25]. In het Jaarboek 1993 van het DNPP ging hij uitgebreider in op de relatie tussen D66 en het New Left-gedachtegoed [88]. Opmerkelijk is dat hij in dit artikel voor het eerst de term ‘democratisch radicalisme’ gebruikte, zowel om D66 als de ideologie van New Left mee te kenschetsen. Later zou hij die doctrine aanduiden met kernbegrippen als ‘individuele autonomie en emancipatie, participatie en democratie’ [180, p. 35]. Met de aanduiding ‘democratisch radicalisme’ knoopte Paul aan bij onder meer de Amerikaanse politiek filosoof George Holland Sabine en de Joodse historicus Jacob Talmon. Al snel na de Franse Revolutie in 1789 stuurden de gematigde ‘liberale’ democraten aan op een constitutionele monarchie en een indirecte democratie, gebaseerd op beperkt kiesrecht. De radicale democraten daarentegen namen de volkssoevereiniteit als vertrekpunt; zij streefden naar een zuivere, bijna directe vorm van democratie (‘regering door en voor het volk’) [102, p. 705; 112, 122, 180]. Als het

volk bekwaam genoeg werd geacht om volksvertegenwoordigers te kiezen, dan kon het ook in correctieve referenda – of, nog beter, volksinitiatieven – afzonderlijke kwesties beoordelen, aldus de radicalen. Burgerlijke vrijheden zagen zij daarbij als vanzelfsprekend en noodzakelijk. Met de vestiging van de parlementaire democratie in de loop van de negentiende eeuw verloor deze stroming echter het pleit. Gemangeld door de liberalen en de opkomende sociaal-democraten verdween ze uit beeld, zonder echter geheel van het politieke toneel te verdwijnen, zoals in Nederland met name de Radicale Bond (1892-1901) en de Vrijzinnig-Democratische Bond (1901-1946) hadden laten zien [143]. In de jaren zestig van de twintigste eeuw kreeg het democratisch radicalisme opnieuw een kans – niet alleen in de PSP, Provo, de PvdA en de PPR, zoals Paul in zijn proefschrift had aangetoond, maar ook met D66. In het hierboven al genoemde Jaarboekartikel was Paul nog altijd van mening dat deze partij ‘strikt genomen’ niet tot de New Left-beweging behoorde, maar dat zij er zeker wel ‘raakvlakken’ mee had: D66 pleitte immers ook voor een ‘radicale democratisering’ van de Nederlandse politiek en samenleving door de invoering van een districtenstelsel, de directe verkiezing van de minister-president en van burgemeesters, en (later ook) een referendum [88, p. 219-220; 140, 180]. Aan deze interpretatie zou hij vasthouden. Nadat het partijcongres in 2000 de uitgangspunten van D66 had vastgesteld, ontwaarde Paul in deze beginselverklaring naast liberale en sociaal-democratische elementen de sporen van nog een derde ideologie, ‘die overigens zelden als zodanig erkend wordt. Verzet tegen een “regenteske bestuursstijl”, de keuze voor mondigheid, directe democratie en maximale invloed van de burger past noch in de liberale noch in de sociaal-demo-cratistische traditie, maar in een stroming die teruggaat op Rousseau en die men “democratisch

radicalisme” zou kunnen noemen’ [140, p. 111]. Het probleem D66 niet geheel gelijk te stellen viel met New Left was niet meer relevant; voor beide was plaats onder de noemer van het democratisch radicalisme.

Groene partijen

Naast het democratisch radicalisme, zoals het nu heette, raakte Paul ook geïnteresseerd in het ecologisme (het politiek voorrang verlenen aan het evenwicht tussen mens en milieu boven idealen als economische groei, werkgelegenheid, solidariteit en dergelijke [46, p. 4]). Deze ideologie kwam op in de jaren tachtig en kan worden gezien als vrucht van de New Left-geest van de jaren zestig en zeventig. ‘Groene’ partijen waren immers bij uitstek post-materialistisch: zij kantten zich tegen milieuvervuiling en verspilling van grondstoffen, bepleitten een duurzame economie en huldigden feministische en democratisch-radical opvattingen. Pauls aandacht voor ‘groen’ was overigens niet uitsluitend academisch. In 1987 had hij zijn lidmaatschap van de PvdA weer opgezegd, omdat de sociaal-democraten weer teveel naar het midden zouden zijn opgeschoven. Een jaar later sloot hij zich bij De Groenen aan, een minuscule groepering die onder wisselende namen sinds 1983 bestond en bij de Kamerverkiezingen niet boven de 0,2% van de stemmen was uitgekomen.

De Groenen zouden veroordeeld blijven tot de marges van de politiek. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Duitsland kwam er in Nederland geen electoraal kansrijke groene partij van de grond, vooral omdat de PPR en in mindere mate de PSP in de jaren tachtig het milieu – naast democratisering – al hoog in hun vaandel hadden staan. In diezelfde periode ging de voormalige ‘oud-linkse’ CPN op een aantal terreinen vergelijkbare New Left-standpunten innemen, zoals hierboven al vermeld [20]. Deze ideologisch-

programmatische convergentie tussen deze drie partijen zette – aangewakkerd door hun structurele electorale teruggang – een onderling toenaderingsproces in gang, dat in 1990 culmineerde in hun opgaan in GroenLinks. Ook de nietige Evangelische Volkspartij was bij deze fusie betrokken [69]. Van deze nieuwe partij werd Paul overigens meteen lid; een paar jaar later bedankte hij voor De Groenen.

Met Wijbrandt van Schuur en Gerrit Voerman (en aanvankelijk ook Jelle van der Knoop) heeft Paul uitgebreid de totstandkoming van GroenLinks geanalyseerd, mede op

basis van enquêtes die werden gehouden onder de afgevaardigden van de congressen van de partijen die zich ophieven en de eerste congressen van deze nieuwe formatie, en van interviews met de hoofdrolspelers.

In 1992, 2002 en 2010 werden ook de partijleden

geënquêteerd. Dit onderzoeksproject (waarvan aan het begin in 1990 nog helemaal niet duidelijk was hoe lang het zou worden voortgezet) leidde tot een stroom van al dan niet direct hieraan gerelateerde publicaties van zijn hand [49, 50, 56, 58, 64, 65, 68, 80, 82, 89, 94, 96, 104, 110, 159, 177, 178, 180]. In 1999 resulteerde het in een monografie met als titel *Verloren illusie, geslaagde fusie? GroenLinks in historisch en politicologisch perspectief*, waaraan van de drie auteurs

Kerstdiner bij een collega, 1988

Tijdens het afscheid van Marjolein Nieboer bij het DNPP in 1996

Paul zonder enige twijfel het grootste aandeel heeft geleverd [131]. De opzet van het boek verradt zijn gebruikelijke werkwijze: een combinatie van een historisch perspectief, de toepassing van politicologische theorieën en een internationaal-comparatieve analyse. Bij het twintigjarig bestaan van GroenLinks als partij in 2010 verscheen *Van de straat naar de staat*, mede geredigeerd door Paul [218], met daarin ook verschillende bijdragen waaraan hijzelf had meegewerkt [219, 220, 221]. Hierin ging hij onder meer na in hoeverre GroenLinks in de democratisch-radicalen traditie zou staan. Aanvankelijk was dat volgens hem zonder meer het geval geweest; in de jaren na de oprichting werd ‘het begrip “democratie”, als heerschappij van en door het volk..., radicaal opgevat’. De verkiezingsprogramma’s van 2006 en 2010 lieten echter een kentering zien. De partij hechtte steeds meer belang aan de volksvertegenwoordiging (niet alleen bij wetgeving maar ook bij benoemingen en kabinetsformaties), ‘terwijl het streven naar directe democratie naar de achtergrond verdween. Anno 2010 leek GroenLinks dus minder bereid te zijn om macht aan de burger over te dragen dan in 1994’ [219, p. 159-160]. Gevolgen voor zijn lidmaatschap van GroenLinks heeft deze constatering vooralsnog niet gehad. In lijn met hun New Left-afkomst beoogden groene politieke partijen in organisatorisch opzicht principieel anders te zijn dan de gevestigde partijen, door hun leden veel zeggenschap toe te kennen. Om te voorkomen dat er oligarchische partij-elites zouden ontstaan, baseerden de groenen zich op de beginselen van de basisdemocratie (zoals collectief leiderschap, imperatief mandaat, rotatie van parlementariërs, ledencongressen, seksepartiteit in partijorganen en dergelijke). Met de politicologen Gene Frankland en Benoît Rihoux redigeerde Paul *Green Parties in Transition. The End of Grass-roots Democracy* [200, 201], waarin de organisatorische evolutie van groene partijen in veer-

tien landen werd onderzocht. Hun conclusie luidde dat deze partijen er vaak niet in waren geslaagd het ‘ijzeren’ institutionaliseringsproces *à la* Michels te weerstaan, maar dat zij ondanks organisatorische aanpassingen in de regel wel hun ‘participatorische’ karakter hadden weten te behouden. GroenLinks leek overigens een tegengesteld proces te hebben door-gemaakt, aldus Paul in zijn bijdrage over Nederland. In de organisatorische erfenis van de partijen die in deze formatie opgingen zaten niet zo heel veel elementen die de leden directe invloed gaven; deze werden pas na verloop van tijd geïntroduceerd (zoals het referendum en het ledencongres) [202].

Populisme

Van het democratisch radicalisme is het niet zover naar het populisme. In zekere zin overlappen zij elkaar: het doel – volkssoevereiniteit – is hetzelfde, maar de uitgangspunten verschillen. Dat Paul zich na de eeuwwisseling uitgebreid met het populisme is gaan bezighouden, is gezien deze verwantschap dan ook niet vreemd. Beide hebben met elkaar (enoverigens ook het ecologisme) gemeen dat zij onvolledige, ‘dunne’ of ‘partiële’ ideologieën zijn. Zij kunnen zich weliswaar mengen met andere, ‘dikkere’ ideologieën zoals liberalisme en socialisme, maar richten zich voornamelijk op één politiek probleem, in dit geval de positie van de burger in de staat. Zowel democratische radicalen als populistten achten het volk soeverein en streven daarom naar direct-democratische hervormingen en aanvullingen op de bestaande politieke orde, zoals de invoering van een correctief referendum. Hun beoordeling van het volk en de elite lopen in de regel echter wel sterk uiteen. Populisten beschouwen beide categorieën vaak als homogene groepen die lijnrecht tegenover elkaar staan – de eerste etnisch zuiver en ‘ingoed’, de laatste ethisch weinig hoogstaand, corrupt of zelfs ronduit slecht. Voor

democratische radicalen speelt die vermeende homogeniteit nauwelijks een rol. Ze zetten zich weliswaar ook af tegen de macht van de 'regenten', maar scheren die niet over één kam en gebruiken daarbij doorgaans geen morele kwalificaties – aldus Paul in een beschouwing waarin hij de overeenkomsten en verschillen tussen beide ideologieën conceptueel in kaart trachtte te brengen. In zijn visie stellen democratische radicalen participatie, zelfbestuur en emancipatie van het individu centraal, en populisten de tegenstelling tussen volk en elite [226, p. 153].

De opkomst van Pim Fortuyn aan het begin van deze eeuw vormde voor Paul de concrete aanleiding om zijn vizier op het populisme te richten. Hij had het begrip in zijn proefschrift al gehanteerd, maar verstond er toen nog iets anders onder. Destijds gebruikte hij de term vooral om er de oriëntatie van de logocraten op buitenparlementaire, directe actie mee aan te duiden, gekoppeld aan hun kritiek op de vermeende autoritaire elite van bureaucraten en technocraten (waarbij hem overigens niet de ironie ontging dat de logocraten zelf ook weer elitistische neigingen vertoonden in hun aspiraties de massa's te mobiliseren) [2, p. 164, 291, 386, 397, 410]. Zo'n tien jaar na de afronding van zijn dissertatie keerde Paul weer bij het populisme terug, in een bijdrage in het Jaarboek 1988 van het DNPP over de gevolgen van de individualisering voor de grote politieke partijen. Hierin vatte hij het populisme anders op, namelijk primair als 'een strategie of stijl... die direct aansluit bij gevoelens en (voor-) oordelen die in het volk leven', en die kenbaar zou zijn door opiniepeilingen [41, p. 176]. Als voorbeeld noemde hij de stijl van VVD-leider Hans Wiegel, die brede lagen in het electoraat zou weten aan te spreken. Pas in de tweede plaats beschouwde hij het populisme als een ideologie, min of meer in lijn met de wijze waarop hij het begrip in zijn proefschrift

hanteerde, namelijk gericht op democratisering van staat en samenleving.

In dezelfde tijd omschreef Paul populisme tamelijk vaag als een ideologie waarin 'het volksbelang voorop staat; wat dat inhoudt, blijft open' [42, p. 52], en als "‘het volk’ zijn zin geven, wat het ook vraagt' [91, p. 11]. De nadruk in deze omschrijvingen lag op de *vox populi*, de stem des volks. De spanning tussen volk en elite, die zo kenmerkend is voor het populisme, was voor hem van secundair belang. Dit perspectief kwam echter centraal te staan in een kort artikel uit 1997, waarin het populisme een 'tegen-ideologie' werd genoemd, 'een vrij diffuus protest tegen de heersende elites die vervreemd raken van "het gewone volk"' [115, p. 78]. Deze publicatie is ook het vermelden waard omdat Paul hierin al hintte op een mogelijke opkomst van het in deze zin gedefinieerde populisme. Hij constateerde dat een substantieel deel van de bevolking (zoals lager opgeleiden, arbeidsongeschikten, duurzaam werklozen en dergelijke) geen deelgenoot was van het proces van toenemende professionalisering van de samenleving en de politiek, of zich daarvan buitengesloten voelde. 'Hoewel meer een rest-categorie dan een bewuste sociale klasse, zou deze massa toch de basis kunnen vormen voor een nieuwe politieke ideologie; of liever, een nieuwe versie van het aloude populisme' [115, p. 78].

Deze voorspelling kwam natuurlijk ook weer niet helemaal uit de lucht vallen, gezien de vlucht die de lokale 'Leefbaar'-partijen hadden genomen bij de gemeenteraadsverkiezingen in de jaren negentig van de vorige eeuw. Hun succes vloeide mede voort uit het feit dat zij zich afzetten tegen de gevestigde partijen en de plaatselijke vertegenwoordigers van het Haagse establishment. Kennelijk was er sprake van een populistisch potentieel binnen het electoraat; het wachten

was op degene die er in de landelijke politiek gebruik van kon maken. Met Fortuyn trad die politicus in de herfst van 2001 naar voren, eerst als lijsttrekker van Leefbaar Nederland en, nadat hij in conflict met de partijleiding was gekomen, als aanvoerder van de Lijst Pim Fortuyn (LPF). De eerste beschouwingen van Paul over het populisme gaan vooral over de op-

Bij het afscheid van Joop, 2010

komst van Fortuyn en over zijn gedachtegoed, vaak in een historisch perspectief geplaatst [148, 149, 150, 153, 157, 166, 196, 208], waarbij hij soms ook vergelijkingen trekt met populistische partijen elders in Europa [192, 197, 225, 228].

Na verloop van tijd ging Paul zich sterker toeleggen

op de conceptuele en theoretische aspecten van het begrip populisme. Aanleiding vormde de in 2007 verschenen studie *Populist Radical Right Parties in Europe* van de Nederlandse politicoloog Cas Mudde, die door hem werd gerecenseerd [213]. Niet alleen bakende Paul in deze bespreking het populisme af van het democratisch radicalisme, zoals hierboven al uiteen is gezet, ook demarqueerde hij het ten opzichte van het extremisme, en dan vooral tegen de rechtse variant daarvan. Hij achtte het belangrijk voor het politieke en maatschappelijke debat om deze begrippen op een juiste wijze van elkaar te onderscheiden. ‘Zowel voor de wetenschappelijke als voor de politie-

ke zuiverheid lijkt het beter de term “rechts-extremisme” te reserveren voor partijen en groepen die staat en samenleving totaal anders willen inrichten – elitair, hiërarchisch en autoritair – en daarbij geweld niet schuwen’, schreef hij in 2009. De Partij voor de Vrijheid (PVV) van Geert Wilders en Trots op Nederland van Rita Verdonk beschouwde hij als meer respectievelijk minder nationaal-populistische partijen, die een etnisch min of meer homogeen volk bedreigd achtten door een falende elite en (bij Wilders vooral) door immigratie. Extreem-rechts vond Paul deze opvattingen niet, ondanks de gedeelde nationalistische voorkeuren en de afkeer van alles wat links is. ‘Dat is onvoldoende om de twee families als één geheel te zien’ [216, p. 184].

Veel van de theoretische inzichten waartoe hij de afgelopen tien jaar in zijn onderzoek naar het populisme was gekomen, verwerkte Paul in enkele in 2011 verschenen publicaties, waarin hij onder meer op de begripshistorische dimensie van de term inging [227] en de relatie tussen populisme en democratie analyseerde [228]. Hij brak opnieuw een lans om het populisme niet bevooroordeeld maar juist neutraal tegemoet te treden. Populisten waren en zijn volgens hem geen extremisten. ‘Als Demokrat braucht man deshalb den Populismus weder positiv noch negativ zu bewerten. Mann sollte aber ernsthaft versuchen, ihn zu verstehen’ [227, p. 37]. Momenteel werkt hij met Gerrit Voerman aan een in het voorjaar van 2012 te verschijnen monografie over het Nederlandse populisme, gebaseerd op hun beider onderzoek op dit terrein sinds 2001.

Rechts-extremisme

De aan het nationalisme gekoppelde vorm van populisme kan in de buurt komen van rechts-extremisme en er gemakkelijk mee verward worden, zo meende

Paul, die kennelijk uit ervaring sprak. Rond 1990 was hij zich gaan bezighouden met de Centruumpartij (CP) en de Centrumdemocraten (CD), die hij net als vrijwel iedereen in die tijd als extreem-rechts beschouwde. Later zou hij deze partijen genuanceerder benaderen en hen niet meer zonder meer dit etiket opplakken.

In 1982 maakte de CP met Hans Janmaat haar opwachting in de Tweede Kamer. Na een intern conflict verloor hij bij de verkiezingen van 1986 zijn zetel en verdween de partij uit de Kamer. In 1989 keerde Janmaat als leider van de CD terug, met twee partijgenoten. Paul reageerde naar aanleiding van het electorale succes van de CD voor zijn doen fel: 'de laarzen van de rechts-extremisten staan weer klaar', zo noteerde hij eind 1989, 'maar ze marcheren nog niet' [43, p. 9 en 11].

Aan het begin van de jaren negentig verschenen enkele beschouwingen van Pauls hand over met name de CP en CD, samen met Gerrit Voerman, waarin de toon minder emotioneel en ominus was. Rechts-extremisme werd hierin nadrukkelijk niet uitsluitend opgevat als 'anti-democratic, fascist, totalitarian and violent activism', maar breder gedefinieerd als 'ideological opposition to the political system, which questions the legitimacy of the regime'. Extremisten wisten de bestaande politieke cultuur en het partijstelsel af omdat partijen voor verdeeldheid zouden zorgen, 'or because these particular parties do not represent ordinary people', aangezien ze tot de kosmopolitische elite zouden behoren [67, p. 35]. In enkele Nederlandstalige publicaties rekenden beide auteurs tot het extreem-rechtse gedachtegoed opvattingen 'over democratie als ontaard politiek stelsel...., over gezag en leiderschap en over het belang van een etnisch of radicaal homogene, eensgezinde samen-

leving zonder belangentegenstellingen' [54, p. 22; 55]. De Boerenpartij (BP) van Hendrik Koekoek, de Nederlandse Volksunie (NVU) van Joop Glimmerveen en de CP en CD van Janmaat werden op basis hiervan als rechts-extremistisch bestempeld.

Het is opmerkelijk dat beide auteurs de term populisme destijds niet op de BP, CP en CD hebben toegepast (de NVU, die soms openlijk voor geweld pleitte, is een heel ander verhaal). Afstand tussen volk en elite, afkeer van (linkse) partijen, een etnisch homogene maatschappij – in analytisch opzicht waren er zeker de nodige aanknopingspunten, zij het minder met de toentertijd door Paul gepraktiseerde, eendimensionale invulling van het populisme als 'stem des volks'. Bovendien bestond er in die tijd een brede, hardnekkige en normatieve consensus dat deze partijen en als extreem-rechts te beschouwen waren, hetgeen een meer onbevagen kijk in de weg stond – een vorm van politieke correctheid waaraan de generatie van de jaren zestig zeker debet was.

In hoeverre dat ook voor Paul gold is niet duidelijk, in elk geval zou het wel tot het einde van de jaren negentig duren totdat hij de 'centrum-democratische ideologie' zou karakteriseren als 'a populist form of ationalism' [119, p. 117].⁵ Ongetwijfeld heeft het inzicht dat het populisme in de eerste plaats een 'tegen-ideologie' was [zie 115] hem toe deze kwalificatie gebracht, in combinatie met een herwaardering van de direct-democratische voorstellen in het program van de CD, zoals referendum en volksinitiatief. Gezien deze desiderata was het onjuist om de partij als fascistisch te kenschetsen, zo meende hij; "Populists" seems a more adequate label, also because of their

---

⁵ In [124], dat in hetzelfde jaar verscheen, werd de term populisme nog niet op de CD toegepast.

idea that only the Center Democrats represented the “ordinary Dutch people” [119, p. 118]. Hoewel Paul erkende dat de CD – weliswaar tegen heug en meug – de parlementair-democratische instellingen accepteerde en daarmee volgens zijn definitie van het begin van de jaren negentig niet als rechts-extremistisch te kwalificeren zou zijn, bleef hij de partij toch nog wel enigszins als zodanig beschouwen, zoals de titel van zijn beschouwing aangaf: ‘The Netherlands: The Ex-

Bijeenkomst Montesquieu Instituut in Maastricht, 2010

tremist Center Parties’. Wat later trok hij deze consequentie wel. ‘Hoewel Janmaat en de zijnen een emotionele, min of meer populistische afkeer van de politieke elite in Nederland aan de dag legden, ontwikkelden ze geen alternatief politiek systeem’, schreef hij in 2002. Daarmee was de CD in zijn optiek niet meer als extremistisch aan te duiden – tenzij men ‘het streven naar (herstel van) een monocultuur “extreem” (zou willen) noemen. Helemaal duidelijk is zelfs dat echter niet’ [152, p. 71-72].

Zoals hierboven al werd vermeld kwam Paul in 2009, geïnspireerd door de Italiaanse theoreticus Noberto Bobbio, tot een nieuwe invulling van het begrip ex-

tremisme, dat hij nu definieerde als ‘het streven naar ongelijkheid, in de staatkundige, sociaal-economische dan wel culturele sfeer’ [216, p. 177]. Rechts-extremisten zouden dus streven naar de meest vergaande ongelijkheid in staatkundig, maatschappelijk en geestelijk opzicht. Ook volgens die definitie zou de CD niet als rechts-extremistisch gekwalificeerd kunnen worden. De partij stond weliswaar een nationaal voorkeursbeleid voor Nederlanders voor bij de verdeling van werk en bij uitkeringen, maar dat zou maar een ‘eindje’ in deze richting gaan – ‘niet “all the way”’ [216, p. 177, 226]. Aldus werden de CD en overigens ook de BP door Paul niet meer als extreem-rechts beschouwd, maar als ‘nationaal-populistisch’.

Politieke stromingen

Naast partiële ideologieën als democratisch radicalisme, populisme en ecologisme heeft Paul zich ook altijd beziggehouden met volwaardige politieke ideologieën, zoals het conservatisme, de christen-democratie, het liberalisme en het socialisme. Een overzicht van hun kerngedachten, historische ontwikkeling en organisatorische verschijningsvormen verscheen in 1985 bij de Stichting Burgerschapskunde, met als titel Nederland Stroomland. Een geschiedenis van de politieke stromingen, bedoeld voor het hoger onderwijs en politiek geïnteresseerden [18]. Na enkele ongewijzigde drukken [45] verscheen in 1992 een herziene druk bij uitgeverij Van Gorcum [62], waarvan er nog drie (telkens geactualiseerde) drukken onder dezelfde titel zouden volgen [103, 146, 188].

Afgezien van dit algemene overzichtswerk ging Paul ook meer in detail in op het eigentijdse conservatisme [35], het liberalisme [17, 73] en vooral de christen-democratie. Met de politicoloog Kees van Kersbergen en de jurist Hans-Martien ten Napel redigeerde hij aan het begin van de jaren negentig een bundel

over het CDA [74], waarin hij zelf het hoofdstuk over de ideologie van deze partij voor zijn rekening nam [75]. Met Ten Napel publiceerde hij in deze periode diverse malen over dit onderwerp [79, 86]. In deze en andere bijdragen [81] kwam telkens de vraag aan de orde of het gedachtegoed van het CDA eigenlijk niet gewoon als conservatief aangeduid zou moeten worden. Volgens Paul en zijn co-auteur ontwikkelde het CDA zich zeker in conservatieve richting (ook al wilde de partij zelf daarvan niets weten), maar was het minder op die weg voortgeschreden dan zijn Duitse, Belgische en Italiaanse zusterpartijen. Tien jaar later was zijn oordeel nog steeds voorzichtig en voorlopig. Ronduit conservatief wilde hij het CDA nog altijd niet noemen, omdat de partij – in theorie althans – kritischer zou staan tegenover gevestigde instellingen dan de conservatieven. In de praktijk waren de overeenkomsten echter groter, zo meende Paul; ‘one may conclude that even if the CDA has not yet turned into a (social) conservative party, it seems to be moving somewhat reluctantly in that direction’ [167, p. 171].

Nieuwe partijen

Een van de thema's waarvoor Paul zich eveneens gedurende vrijwel zijn gehele loopbaan heeft geïnteresseerd, zijn nieuwe partijen. Een geheel nieuw onderwerp was dit niet voor hem, aangezien zijn proefschrift (ook) over politieke nieuwkomers ging. Zijn doel was op grond van een systematische vergelijking te komen tot een verklaring van hun electorale succes of falen. Aanvankelijk richtte hij zich op kleine partijen. In het midden van de jaren zestig mochten deze zich eigenlijk voor het eerst in de wetenschappelijke belangstelling verheugen. De socioloog J. Niezing noemde in een artikel de oprichting en de toename van het aantal kleine partijen symptomatisch voor

veranderingen in het politieke klimaat.⁶ Bij zijn beschouwing werden enkele kritische kanttekeningen geplaatst door de aankomende politicoloog Joop Hippe, die later (vanaf 1979 tot 2010) als vrijwilliger aan het DNPP verbonden zou zijn en daarmee een gewaardeerde collega van Paul.⁷ Ongeveer tegelijkertijd maakte de politicoloog Hans Daalder een inventarisatie op van de kleine politieke partijen op basis van hun uiterlijke kenmerken, zoals omvang, electorale continuïteit en ideologische oriëntatie.⁸ Zo'n twintig jaar later, in het Jaarboek 1985 van het DNPP, maakte Paul opnieuw de balans op, waarbij hij net als Daalder trouwens verder ging dan uitsluitend een opsomming van kleine partijen [26, 27, 60]. Schrijvend over de 'opkomst en neergang' van kleine partijen lag het in de rede dat ook de 'kans op succes voor nieuwe partijen' in de analyse zou worden betrokken. 'Randpartijen', door Paul gedefinieerd als partijen die wel aan de Tweede Kamerverkiezingen deelnemen (ook al is het maar in één kieskring) maar geen zetels weten te behalen, zouden daarna zijn aandacht blijven trekken. 'Randpartijen volgen wellicht hun eigen "wetten"', zo stelde hij in 1986 vast [26, p. 72], waarna hij bij de zes Tweede Kamerverkiezingen die in de jaren 1989-2006 werden gehouden, telkens zou proberen de vraag te beantwoorden waarom de ene randpartij wel succesvol was en de andere niet [48, 95, 132, 147, 168, 203] – of anders geformuleerd: 'wat onderscheidde de binnenkomers van de buiten-

⁶ J. Niezing, 'De kleine politieke partij. Enkele hypothesen', in: *Sociologische Gids*, 10 (1963), 264-272.

⁷ J. Hippe, 'Enkele kanttekeningen bij Niezings hypothesen over de kleine partij', in: *Sociologische Gids*, 11 (1964), 195-202. Niezing reageerde daar weer op, 'Repliek', in: *idem*, 203-206.

⁸ H. Daalder, 'De kleine politieke partijen. Een voorlopige poging tot inventarisatie', in: *Acta Politica*, 1 (1965/1966), 172-196.

blijvers?’ [203, p. 154] Zijn onderzoek was hoofdzakelijk gebaseerd op de bestudering van partijdocumenten zoals statuten, verkiezings- en beginselprogramma’s, aangevuld met interviews met de oprichters of politieke leiders van deze partijen. In 2008 zou hij de uitkomsten van deze deelstudies in één beschouwing integreren, samen met de politicoloog André Krouwel [206]. Zijn onderzoek naar nieuwe partijen bleef overigens niet beperkt tot Nederland; Paul bestudeerde ook hun ontwikkeling in Canada en Duitsland – landen waarmee hij affiniteit heeft, zoals hiervoor is gebleken [168, 190].

Op basis van de bestudering van de lotgevallen van de nieuwe partijen bij de zes Kamerverkiezingen zette Paul langzaam maar zeker een theorie in de steigers die het succes van de nieuwkomers helpt verklaren. In 2000 publiceerde hij hierover in het blad *Party Politics* een beschouwing die waarschijnlijk (afgaande op Google Scholars) zijn meest geciteerde artikel is geworden, onder de titel ‘Prophets, purifiers and prolocutors. Towards a theory on the emergence of new parties’ [136]. In het Jaarboek 2006 van het DNPP verscheen één van zijn laatste publicaties over dit thema. In dit artikel onderscheidde hij zes factoren die het electorale succes van een nieuwe partij zouden beïnvloeden. Zo moet er sprake zijn van ‘politieke onvrede’ (als gevolg van sociale of economische malaise); van ‘politieke ruimte’ (een *niche*) of van strijdpunten die een nieuwe partij zich met haar project kan toe-eigenen; van de mogelijkheid aan te sluiten bij gevestigde politieke tradities en ideologieën; van charismatisch of effectief leiderschap; en van andere hulpbronnen (zoals publiciteit, leden en geld) [203, p. 163]. Met zijn aandacht voor dit in de politicologie tamelijk verwaarloosde thema van de nieuwe politieke partij en zijn aanzetten tot theorievorming groeide Paul uit tot één van de internationale specialisten op

dit terrein (zie in deze bundel ook de bijdragen van Ruud Koole en Jo Buelens).

Programvergelijkingen en StemWijzer

Bij zijn onderzoek naar (nieuwe) politieke partijen en hun ideologische opvattingen maakte Paul veelvuldig gebruik van de partijprogramma’s. In deze documenten profileren partijen zich inhoudelijk en dingen zij om de steun van de kiezers. Zij laten zich zo in politiek opzicht kennen – wellicht meer voor wetenschappers dan voor kiezers, waarvoor ze toch in de eerste plaats bedoeld zijn. Om de opvattingen van de partijen bij verkiezingen voor een zo groot mogelijk publiek toegankelijker te maken, heeft Paul lange tijd programvergelijkingen opgesteld. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1981 maakte hij voor de eerste keer zo’n overzicht, door de in de verkiezingsprogramma’s vastgelegde standpunten van de verschillende partijen ten aanzien van een aantal beleidspunten samen te vatten en in een matrix weer te geven. Dit overzicht werd uitgegeven door de Stichting Burgerschapskunde (SBK), die later zou opgaan in het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP). Sindsdien verscheen niet alleen bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer, maar ook bij die voor het Europees Parlement en zo nu en dan eveneens bij de raads- en Statenverkiezingen in de gemeente en de provincie Groningen een programvergelijking.

Vanaf 1989 kwam daar nog de ‘StemWijzer’ bij, het zeer succesvolle instrument waarmee kiezers aan de hand van stellingen die waren ontleend aan verkiezingsprogramma’s konden achterhalen welke politieke partij het meest overeenkwam met hun politieke voorkeuren [161]. Het idee daarvoor kwam van Paul (zie hiervoor de bijdrage van Jochum de Graaf in deze bundel). De eerste versie, een co-productie van de SBK en het DNPP, verscheen zowel als brochure als op diskette en was bedoeld voor het voortgezet

onderwijs. De test kwam later voor een breed publiek beschikbaar via www.stemwijzer.nl, een speciale website. Vanaf de Kamerverkiezingen van 2002 nam de StemWijzer met miljoenen gebruikers een grote vlucht.

Bijna 25 jaar lang zou Paul bij de Kamer- en Europese verkiezingen een programvergelijking maken. In 2004 deed hij het voor de laatste keer. Na de Kamerverkiezingen van 2006 stopte hij ook met zijn werkzaamheden voor de StemWijzer. Hij stond aan de basis van deze zeer populaire kieswijzer, die in binnen- en buitenland navolging heeft gekregen.

Slot

Van 1979 tot en met 2011 was Paul Lucardie bij het DNPP werkzaam. Zijn productiviteit was in die jaren bepaald niet gering. In deze periode verschenen er 231 publicaties van zijn hand, wat neerkomt op ruim 7 per jaar (zie het overzicht achterin deze bundel).⁹ In de jaren tachtig lag het gemiddelde aantal wat lager (ongeveer 4,5), in de jaren negentig en in het eerste decennium van de 21-ste eeuw hoger (in beide gevallen 9). Pieken vormden vaak de jaren waarin Kamerverkiezingen werden gehouden. Van zijn publicaties kan ruwweg een derde als wetenschappelijk worden aangemerkt; de overige zijn vakpublicaties – zoals de kroniek van de partijpolitieke gebeurtenissen, die jaarlijks in het Jaarboek van het DNPP verscheen, of de overzichten over de Nederlandse politiek in het *European Journal of Political Research* (vanaf 1992). Het publicatieoverzicht laat ook zien dat Paul bepaald geen solist is geweest; in bijna de helft van de publicaties werkte hij samen met een mederedacteur of een co-auteur.

---

⁹ De ene publicatie uit 1973 is niet meegeteld. Papers voor wetenschappelijke congressen die niet zijn gepubliceerd, zijn vanzelfsprekend buiten beschouwing gebleven.

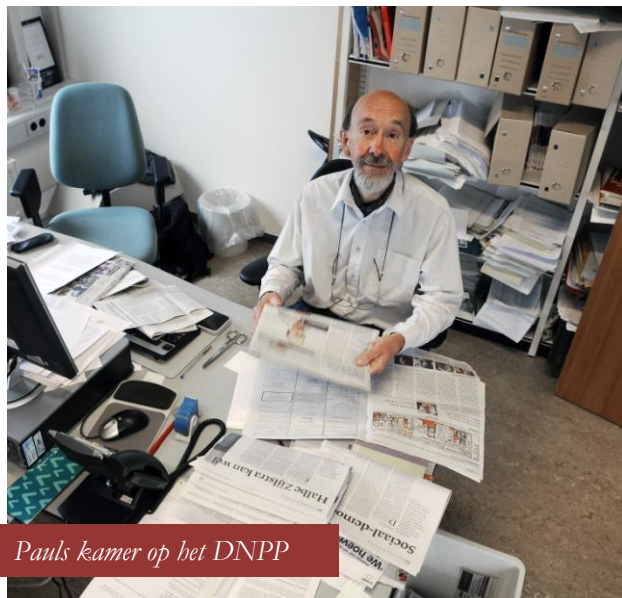
Wanneer naar de onderwerpen van de publicaties wordt gekeken, dan valt in de eerste plaats de sterke samenhang op tussen zijn persoonlijke geschiedenis en politieke denkbeelden enerzijds en zijn wetenschappelijke interesses anderzijds. Vlak na de Tweede Wereldoorlog geboren, behoorde Paul in de jaren zestig tot die *babyboomers* die de bestaande politieke opvattingen en verhoudingen in twijfel trokken en post-materialistische waarden omarmden waarin autonomie en zelfexpressie centraal stonden. Hij was een kind van zijn tijd: het activisme en radicalisme dat hij om zich heen zag boeiden hem in hoge mate, zowel politiek als wetenschappelijk. Aangestoken door de New Left-geest werd hij lid van de PvdA om mee te helpen de sociaal-democratie naar links te trekken. Tegelijkertijd wilde hij het radicalisme begrijpen en doorgronden. Met dat onderzoek begon hij al in de jaren zeventig, toen maatschappelijke betrokkenheid, politieke participatie en democratisering nog altijd hoogtij vierden. In zijn afstudeerscriptie en proefschrift, die beide waren gewijd aan het politieke radicalisme, vielen subject en object in zekere zin samen; zij kunnen dan ook met enig inlevingsvermogen worden gezien als een vorm van eigen intellectuele verwerking van die periode (zie hierna ook de bijdrage van Ruud Koole en van Wolfgang Rüdiger). Na Pauls promotie in 1980 volgde nog een stroom aan publicaties over de doorwerking van het democratisch-radicalisme in de Nederlandse politiek, waarbij ook verwante stromingen als het populisme en ecologisme, alsmede politieke tegenreacties op het radicalisme aan bod kwamen.

Deze thematiek loopt als een rode draad door het werk van Paul en houdt hem nog altijd bezig. In het voorjaar van 2012 zal naar verwachting een monografie over het Nederlandse populisme verschijnen die hij momenteel (de zomer van 2011) met Gerrit Voerman voorbereidt. Verder wil hij zich na zijn pen-

sionering richten op de voltooiing van een boek waaraan hij al jaren werkt, over het ‘democratisch extremisme’ – dat wil zeggen het streven dat in de politieke besluitvorming de wil van het volk tot in het detail wordt weerspiegeld.

Een derde monografie die nog op de rol staat – *Deo Volente*, in zijn woorden – zal zijn gewijd aan nieuwe

Pauls kamer op het DNPP

partijen. Dit onderwerp kwam in het midden van de jaren tachtig bij Paul in beeld, en is sindsdien eveneens een constante in zijn publicaties. Hij publiceerde hierover in *Party Politics*, het sanctum sanctorum van de politicologen die zich met partijen bezighouden. Met zijn verklaringsmodel voor het welslagen van de nieuwkomers was hij succesvoller dan met zijn ‘leer der logocraten’, die de sociaal-culturele beroepsgroepen aanmerkte als dragers *par excellence* van het New Left-gedachtegoed. Geruime tijd heeft hij deze opvatting uitgedragen, maar de academische resonantie bleef niettemin beperkt.

De grote persoonlijke betrokkenheid bij de politieke ontwikkelingen sinds de jaren zestig en de behoefte deze te bevatten leidde ertoe dat het wetenschappelijke werk van Paul altijd een nogal contemporair karakter heeft gehad. De opkomst van New Left in de jaren zestig en de doorwerking ervan in de jaren zeventig, de rechts-extremistische reactie in de jaren tachtig (in de termen van die tijd), GroenLinks en het ecologisme in de jaren negentig, het populisme na de eeuwwisseling – het waren alle (betrekkelijk) nieuwe fenomenen die al snel zijn belangstelling trokken, die hij bestudeerde en waarover hij publiceerde. Het zal mede te maken hebben met zijn sociaal-wetenschappelijke achtergrond: sociologen en politicologen zijn nu eenmaal sneller geneigd om naar verklaringen te zoeken voor hedendaagse maatschappelijke en politieke veranderingen dan historici, die van nature graag enige afstand in de tijd bewaren tot hun onderwerpen.

Dat neemt overigens niet weg dat veel van Pauls publicaties ook onmiskenbaar een historische dimensie kennen: in de traditie van politicologen als Daalder en zijn oud-collega Ruud Koole ziet hij het belang van het geschiedkundig perspectief voor het begrijpen van politieke fenomenen – net zozeer als dat van internationale vergelijkingen, die zijn werk eveneens kenmerken. Zijn analyse is vaak diachroon of synchroon van opzet, of in een ander wetenschappelijk jargon longitudinaal of *cross-sectional*, en veelal theoretisch gefundeerd in de bestaande literatuur. Daarbij is hij altijd bereid om ooit door hem ingenomen standpunten opnieuw tegen het licht te houden en te herzien, wanneer hij ze door de nieuwe feiten of inzichten niet meer houdbaar acht. Het laatste woord claimt hij nooit in het debat – noch in woord, noch in geschrifte.

Terugkerend tot de onderwerpen waarover Paul heeft gepubliceerd: uit het overzicht van zijn publicaties

wordt eveneens duidelijk dat hij liever over de ideologie en het program van een partij schreef (en schrijft) dan over haar organisatie. Slechts zo nu en dan – en dan deels ook vanwege externe opdrachten (zoals het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties) – liet hij zich in met organisatorische aspecten, zoals kandidaatstelling [170, 191], fractiediscipline (in samenhang met afsplitsingen van fracties, wat weer te koppelen viel aan nieuwe partijen) [187], interne partijdemocratie [230], financiën [158, 224], en nevenorganisaties [142]. Zijn hart ligt echter bij het gedachtegoed van de partij, dat in de eerste plaats op tamelijk abstract wijze is vastgelegd in het beginselprogramma en meer concreet is uitgewerkt in het verkiezingsprogramma. Zoals al aangegeven vormden deze partijdocumenten een bron die hij veelvuldig raadpleegde, niet alleen in beschouwingen over politieke ideologieën (om te beginnen in zijn dissertatie), maar bijvoorbeeld ook in zijn onderzoek naar kleine partijen.

Al met al valt het op dat Pauls belangstelling *grosso modo* sterk is uitgegaan naar verschijnselen die niet zozeer in het centrum maar meer aan de rand van het partijstelsel zijn gesitueerd. Partiële ideologieën (democratisch radicalisme, populisme, ecologisme) trokken sterker zijn aandacht dan de dominante volledige ideologieën zoals liberalisme en socialisme, met de christendemocratie als enige uitzondering; nieuwe partijen, extreme partijen of populistische partijen vond hij interessanter dan gevestigde, *mainstream* partijen als de VVD en het CDA. Bij deze preferentie voor het politiek perifere is de nagenoeg complete afwezigheid van de PvdA opmerkelijk. Voor zover Paul over de sociaal-democratie heeft geschreven, was dat in verband met het min of meer democratisch-radical Nieuw Links [2, 3, 25] of met de populistische SP [199]. Ook hier lijken zijn persoonlijke voorkeuren weer mee te klinken: zijn (tweevoudige)

lidmaatschap van de PvdA lijkt meer instrumenteel te zijn geweest dan expressief of principieel, dat wil zeggen niet zozeer de uitdrukking van een diepgevoelde sociaal-democratische identiteit, maar vooral bedoeld om de partij in linkser vaarwater te krijgen. Echt verbonden heeft hij zich nooit met de PvdA gevoeld, daarvoor was die *au fond* te gematigd en hijzelf (relatief) te radicaal.

In enkele bijdragen in deze bundel wordt de vraag opgeworpen waarom Paul nooit tot het hoogleraarschap is geroepen – geen vreemde vraag, gezien de kwantiteit en kwaliteit van zijn wetenschappelijke publicaties. ‘In Deutschland... wäre jemand wie Paul Lucardie längst zum Professor ernannt worden’, zo meent de Duitse hoogleraar Franck Decker. Heeft het te maken met het feit dat hij zich vooral voor meer afwijkende politieke fenomenen interesseerde, zoals hierboven is geconstateerd? De in Engeland werkzame politicoloog Wolfgang Rüdiger wijst op het mogelijke verband tussen onderzoeksthema’s en carrièremogelijkheden en constateert daarbij dat ecologische, ‘groene’ onderwerpen in dit opzicht weinig potentie hadden. ‘Particularly at a time when green politics was seen as “marginal”, other research topics were far more “useful” for such purposes’. Voorzover die relatie tussen loopbaankansen en wetenschappelijk-inhoudelijke focus inderdaad bestaat, is het duidelijk dat Paul zich hierdoor nooit heeft laten leiden. Zijn onderwerpskeuze was, om deze termen maar weer te gebruiken, expressief en niet instrumenteel: het plezier dat hij erin had om iets te onderzoeken gaf de doorslag. Daarbij komt dat hij, zoals Decker ook opmerkt, niet de persoon is die zichzelf op de voorgrond wil dringen en evenmin een echte ‘netwerker’ is, aldus Joop Hippe in zijn bijdrage. Van allerlei managementtaken die eveneens tot het professoraat behoren – personeelsbeleid, budgetbewaking, projectbegeleiding en dergelijke – moest Paul

trouwens nooit veel hebben. Hij was, in de woorden van Lidie Koeneman, ‘vooral de wetenschapper, die niet teveel gedoe wilde, maar ondertussen veel degelijke artikelen schreef’. En dat heeft hij gedaan, in ruime mate.

Met zijn publicaties en zijn andere werkzaamheden heeft Paul veel voor het DNPP betekend. Hij heeft er sterk aan bijgedragen dat het Documentatiecentrum een landelijke uitstraling kreeg op het terrein van de Nederlandse politiek en steeds meer een eigen, herkenbare positie innam, een ontwikkeling waarin Ruud Koole in zijn tijd als Hoofd van het Documentatiecentrum overigens eveneens een belangrijk aandeel heeft gehad. Ook internationaal heeft Paul het DNPP met verve vertegenwoordigd, met name op de congressen van de European Consortium for Political Research, waar hij zelden ontbrak (zie hiervoor de bijdrage van Wijbrandt van Schuur). De appreciatie van zijn inbreng blijkt onder meer uit de vele keren dat zijn congrespapers in geredigeerde bundels werden gepubliceerd.

Mijn erkentelijkheid voor de wijze waarop Paul zich heeft ingezet voor het DNPP is dan ook groot, en die waardering betreft niet alleen al zijn inspanningen, maar niet in het minst ook de manier waarop hij zich geeft ingezet – dat wil zeggen zijn uiterst collegiale en

coöperatieve opstelling. Ik heb meer dan 25 jaar met Paul samengewerkt, en dat was al die tijd voor mij een groot genoegen. Hij is deskundig en erudiet, maar pretendeert niet de wijsheid in pacht te hebben, hoewel zijn observaties vaak raak zijn. Ik heb altijd erg veel gehad aan zijn kennis en inzichten, die hij te allen tijde met anderen wilde delen. Die hulpvaardigheid is Paul ten voeten uit: je deed nooit tevergeefs een beroep op hem, hij was altijd bereid om een helpende hand te bieden. Niet voor niets noemt Ruud Koole, die in de periode 1981-1989 leiding gaf aan het DNPP, hem in zijn bijdrage aan deze bundel een ‘steun en toeverlaat’ – en die typering is ook op hem van toepassing voor de periode na Koole’s vertrek. Tussen de collega’s op het Documentatiecentrum was hij een baken van rust, een samenbindende factor die voor iedereen belangstelling had en iedereen in zijn waarde liet.

Op 1 september 2011 is Paul met pensioen gegaan, maar gelukkig vertrekt hij nog niet bij het DNPP: als vrijwilliger blijft hij aan het Documentatiecentrum verbonden. Hopelijk blijft hij zo nog lang onze collega zoals we hem kennen – deskundig, maar bovenal extreem aardig en radicaal loyaal.

Gerrit Voerman is sinds 1985 werkzaam op het DNPP en vanaf 1989 Hoofd van het Documentatiecentrum

Henk van Goor tijdens zijn promotie in 1988, met rechts Paul als één van de paranimsfen

Groningen – Frankfurt – Kingston: Paul Lucardie's 'Wanderjahre', 1965-1979. Enkele persoonlijke herinneringen

Henk van Goor

In september 1965 begonnen Paul Lucardie en ik tegelijkertijd aan onze studie sociologie in Groningen, toen nog een brede opleiding, met – naast sociologie – filosofie, (algemene en sociale) psychologie, economie, geschiedenis, recht en culturele antropologie. Beiden werden we lid van het Groninger Studentencorps *Vindicat atque Polit*, zij het dat we deel uitmaakten van verschillende jaarclubs.

In die tijd voerden wij gesprekken over allerlei maatschappelijke en politieke ontwikkelingen, meestal onder het genot van een kopje koffie, een borrel, of een hapje bij de Chinees. Deze gelijktijdige versterking van lichaam en geest werd een traditie, die we met onregelmatige tussenpozen tot op de dag van vandaag hebben voortgezet. In tijden waarin Paul in het buitenland verbleef, werd per brief verder gediscussieerd. Een van de onderwerpen waarover wij geregeld spraken, betrof 'Pauls idealen in de politiek', zoals ik op 4 mei 1966 noteerde. Wat frappeert, is dat toen al de basiscontouren van Pauls (latere) levenshouding zichtbaar waren, een levenshouding die ik zou willen omschrijven als een links humanisme en pacifisme.

Om ons te oriënteren op een mogelijk studieverblijf in Duitsland bezochten we in januari 1968 de universiteit van Keulen. Daar volgden we onder meer een college van Erwin K. Scheuch over rassenrelaties in de Verenigde Staten. Na drie kwartier luisteren begonnen we enigszins ongemakkelijk op onze stoelen heen en weer te schuiven. Het college duurde uitein-

delijk anderhalf uur (zonder pauze), iets wat naar ons later bleek daar gebruikelijk was.

In het studiejaar 1968-69 studeerde Paul aan de universiteit van Frankfurt aan de Main, waar hij zich vol enthousiasme op de studie wierp. *'Van maandag tot vrijdag bezoek ik ongeveer 15 colleges + 2 seminaren, 's avonds hoor ik lezingen, bezoek de Internationale Studenten Club (gezellig theekransje) of kijk thuis naar de televisie; voorwaar, een geconditioneerde massamens zou het niet slechter doen!'*, schreef Paul me met de nodige zelfspot. Hij volgde onder meer colleges bij Wolfgang Zapf, Theodor W. Adorno en Jürgen Habermas.

Frankfurt was in die tijd niet alleen het toneel van intensieve intellectuele en politieke debatten, maar ook van grote studentenonrust. Een actieve studentenbeweging streefde naar democratisering van de universiteit, wat gepaard ging met collegestakingen, instituutsbezettingen en niet altijd even zachtzinnige confrontaties met hoogleraren, universiteitsbestuurders en politie. Paul deed in december mee aan een bezetting van het Sociologisch Instituut, waar vervolgens in werkgroepen discussies werden gevoerd. *'Een opwindende atmosfeer!'*, schreef hij. De bezetting werd 's nachts door de politie beëindigd. *'Maar de staking zal wel voortgezet worden. Doel: zelforganisatie der studenten, bevrijding van de autoritaire structuren... en protest tegen de "technokratische Studienreform"... Nu ja, eerst kerstmis vieren, dan nemen we de wapens weer op'*, schreef Paul me strijdlustig. In hetzelfde schrijven wees hij overigens het gebruik van geweld af. Na de Kerst werd de staf

die zich van het studentenprotest onzijdig hield, 'agressief de oorlog verklaard.' Een tweede bezetting werd gepland. *Ik wou er ook bij zijn, werd echter door honger naar de mensa gedreven, tot mijn geluk. De professoren nl. verklaarden de... discussie in hun instituut tot huisvredebreuk, en lieten bijgevolg alle 70 sociologen arresteren en voor het gerecht komen... Deze actie [beeft] de atmosfeer niet overdreven verbeterd. Voortaan krijgen ook de kritiese hoogleraren eieren in hun gezicht geworpen in hun colleges, als kritiese discussiebijdrage van hun leerlingen. "Die Revolution zerfrißt ihre Eltern" zegt men hier.* Naast eieren werden tomaten ingezet: *'tomaten gooien wordt niet als antwoord aan het slachtoffer opgevat, maar als "exemplarische Aktion" voor de toeschouwers, opdat die zich van de (letterlijke) betreffen "Autorität" kunnen bevrijden.'* Ook 'zachtere' strijdmetho-

Paul met volle bekleding op Krk of Rab, augustus 1971

den bleven niet onbeproefd: *'SDS meisjes [hadden] Adorno door omhelzingen van het podium gejaagd en zijn college "umfunktioniert", wat een Adorno-fan er toe bracht,*

als tegen-actie zich bij de mikrofoon op te stellen en alle SDS-sprekers en spreeksters bij hun geslachtsdeel te vatten. Adorno kwam niet meer terug.' Duidelijk is dat de studie in Frankfurt voor Paul een indringende, veelzijdige, leerzame, maar ook verbijsterende en chaotische ervaring vormde. Door de vele, uiteenlopende gebeurtenissen en ontwikkelingen vond hij het soms moeilijk om alle ervaringen en indrukken te verwerken en te integreren tot een coherent geheel.

Na zijn terugkeer naar Groningen in de zomer van 1969 begon Paul aan zijn doctoraal sociologie. Beiden waren we in deze periode student-assistent bij Joop Ellemers en Geert Braam, waar we meewerkten aan het promotieonderzoek van Geert Braam naar de invloed van bedrijven op de overheid. Hier pakten wij onze discussies weer op, *'meestal bij de Chinees of op de kamer van Geert of tussen beide in'* – discussies over wetenschap en politiek (onder andere Vietnam), waaraan Geert Braam soms, aan het einde van de middag, volop meedeed. In die tijd las Paul onder meer *The Lord of the Rings* van J.R.R. Tolkien, waarover hij met aanstekelijk enthousiasme wist te vertellen.

In augustus 1971 bezochten we samen de Korčula Summer School. Deze conferentie werd jaarlijks georganiseerd door een groep Joegoslavische filosofen rond het marxistisch-humanistische tijdschrift *Praxis*. Het thema van 1971 was "Utopie en werkelijkheid". Van de conferentie herinner ik me weinig, wel staat de kalme bootreis langs de kust me nog goed voor de geest. We reisden per trein tot Rijeka, waarna we overstapten op een veerboot, die langs de Joegoslavische kust voer. Voordat we Korčula bereikten, gingen we enkele malen van boord. Eén van deze ontschepingen, op Krk of Rab, vond plaats in een stikdonkere nacht. Eenmaal aan land was het volstrekt

onduidelijk waar de camping zich bevond, zodat we uiteindelijk onze slaapzakken maar hebben uitgerold aan de rand van een maïsveld.

Na zijn afstuderen was Paul enige tijd (1972-73) werkzaam bij de Sector sociologisch en bedrijfspsychologisch onderzoek van de Nederlandse Spoorwegen in Utrecht. Hier, meldde hij me, *'ben ik conformisties bezig de NS-organisatie "olie in de wielen te smeren" zoals Van Houten dat noemde.'*¹

In deze jaren deed Paul een beroep op de Wet gewetensbezwaren militaire dienst. Dit beroep werd afgewezen, zeer tot mijn verbazing, want Paul was toen al vele jaren een pacifistische levenshouding toegedaan. Zelf gaf hij aan dat hij zich voor de Commissie van Advies, waarvoor iedere dienstweigeraar moest verschijnen, slecht had verdedigd: *'Pas over 6 weken krijg ik uitslag van het gesprek, dat nogal moeizaam verliep – allerlei tegenspraken bij mij m.n..'* Om de militaire dienstplicht alsnog te ontlopen, besloot Paul naar het buitenland te vertrekken. En zo reisde hij in september 1973 naar Canada, waar hij politieke wetenschappen ging studeren aan Queen's University in Kingston en waar hij een proefschrift over Nieuw Links in Nederland (in vergelijking met Frankrijk en Duitsland) voorbereidde en in 1980 verdedigde. In de laatste jaren van zijn verblijf in Kingston verzorgde Paul ook onderwijs, 'seminars', onder meer over politieke socialisatie.

Kingston was, vergeleken met Frankfurt, een oase van rust: het *'bleek een vriendelijke plaats, zowel wat inwoners als ligging betreft... Ook de universiteit grenst aan [het]*

meer [van Ontario]... Erg rustig, zowel fysiek als sociaal... Toch bevalt de sfeer me wel..., gezien de informele relatie tussen staf en studenten en onder studenten zelf. Tegen de prof roep je hier "Hi!" en zo, tenminste tegen de jongere. Een grijsaard als Easton of Grove wordt met iets meer respect behandeld.' Het politieke klimaat in Kingston was *'zelfs rustiger dan de rest [van Canada]. Hier stemmen studenten overwegend conservatief, nog meer dan de plaatselijke gemeenschap!'* Er was wel een kleine groep links-geïntereerde personen van diverse pluimage, maar deze *'treedt echter weinig naar buiten op, nog steeds enigszins behoedzaam sinds een paar jaar geleden een poging om een literatuur-kraam te openen door Queens' kordate ingenieursstudenten hardhandig de kop werd ingedrukt. No Communism at Queens!'* Paul, die zich in Frankfurt als gematigd links beschouwde, bleek zich nu opeens geheel op de linkervleugel te bevinden!

In Kingston verbreedde en verdiepte Paul de theoretische en filosofische studies, die hij in Groningen en Frankfurt was begonnen. Hij volgde onder meer een seminar over systeemtheorie bij David Easton, waar diens 'trilogie' (*The Political System, A Framework for Political Analysis* en *A Systems Analysis of Political Life*) werd bestudeerd. Paul vertelde mij eens hoe hij Easton, die stevast alle kritiek van studenten wist te pareren, klem had weten te zetten, waarop Easton toezegde bij een volgende druk wijzigingen aan te brengen.

Voor zijn dissertatie over Nieuw Links verrichtte Paul in 1976 onderzoek in Amsterdam, Frankfurt en Parijs. Zo dompelde hij zich in de Franse hoofdstad, waar het hem goed beviel, geheel onder in zijn studieobject: *'Overdag zit ik vnl in het Institut des Etudes Politiques, 's avonds of buiten in het park of op een politieke bijeenkomst (studie en vermaak tegelijk) van Anarchisten, Maoïsten, Trotskisten, Communisten of Socialisten. Keus genoeg. Wel is het leven nogal duur... De politieke bijeenkom-*

---

¹ B.C. van Houten was in de beginjaren van onze studie wetenschappelijk medewerker bij Sociologie in Groningen; in 1971 werd hij hoogleraar aan de Technische Hogeschool in Eindhoven.

sten zijn gelukkig gratis.’ Na terugkeer in Kingston begon Paul met het geven van seminars, wat tot verfraging leidde bij het voorbereiden van zijn proefschrift, maar wat hem ook de gelegenheid bood tot reflectie vanwege de ‘uiteenlopende adviezen van mijn promotor + (co)referenten.’

Vanuit Kingston schreef Paul op 9 juli 1979 aan mijn vrouw en mij: *‘Misschien zijn jullie ook al op weg naar een aangename vakantiebestemming; maar toch schrijf ik snel een briefje. Snel, omdat me slechts een paar dagen rest om spullen te pakken, afscheid te nemen enzovoort. Volgende week vertrek ik naar Sri Lanka (Deo Volente) voor een zesweekse*

studiereis. Daarna hoop ik rechtstreeks naar Groningen te reizen. Prof. Lipschits beloofde me nl een (halve) baan aan zijn Documentatiecentrum. Mede dankzij Ellemers, neem ik aan. Al is het waarschijnlijk simpel werk, het “halve” karakter trekt me wel, en het is waarschijnlijk een goede omgeving om mijn dissertatie te voltooien. Tropenzon en weder dienende hoop ik jullie dus vrij spoedig weer te zien, in september. Het zal wel een vreemd gevoel zijn, weer “thuis” te komen.’ En zo keerde Paul na zes jaar terug naar zijn Alma Mater om te gaan werken aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, dat enkele jaren daarvoor was opgericht.

Henk van Goor is als socioloog werkzaam bij de Faculteit Gedrags- en Maatschappijwetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen en is een oud-studiegenoot van Paul

Brief aan Paul

Joop Hippe

Assen, 23 mei 2011

Beste Paul,

Nu je binnenkort met pensioen gaat, wil ik je graag deze brief schrijven. Eind jaren zeventig, nu meer dan dertig jaar geleden, begonnen wij beiden onze werkzaamheden op het DNPP, dat toen zo'n zes jaar bestond. Jij als wetenschappelijk medewerker, ik als vrijwilliger. Gemeten tegen die achtergrond van drie decennia hebben wij niet zo veel tijd samen op het Documentatiecentrum doorgebracht, want jij werkte 's morgens en ik 's middags. Omdat zowel jij als ik ons dagdeel nogal ruim namen, was er toch dikwijls tussen twaalf en twee gelegenheid om elkaar te ontmoeten. Onze gesprekken konden over van alles gaan, maar enkele thema's keerden in mindere of meerdere mate regelmatig terug.

Onhandigheid

Jij en ik zijn apert onhandig. Aan onze gesprekken daarover ontleenden wij beiden steun. We maakten ons boos over de verwijten van luiheid en gebrek aan doorzettingsvermogen – meer impliciet dan expliciet moet ik er bij zeggen – die wij in de reacties van anderen meenden te bespeuren. Waarom – zo vroegen wij ons af – wordt het wel aanvaard dat leerlingen niet de aanleg hebben om het VWO te volgen, maar niet dat er ook leerlingen zijn voor wie het lager technisch onderwijs (ik gebruik voor de duidelijkheid nog maar de oude term) een niet te nemen hindernis is?

Onlangs zag ik een televisieprogramma waarin over het werk van de overleden schrijver Rudy Kousbroek gesproken werd. Daarin werd verteld dat het Kousbroek was opgevallen dat personen die in een gezelschap zeiden dat zij echt onhandig waren, op veel begrip konden rekenen. Dat strookt dus niet met het beeld dat wij hebben van de reacties van anderen. Maar in ons straatje past weer wel dat Kousbroek zelf, die vanuit alle losse onderdelen een auto in elkaar kon zetten, over dat begripvolle reageren hevig verontwaardigd was. Wellicht gelukkig dat wij – geheel tegen mijn voorzichtige natuur in neem ik wat jou betreft maar de gok – nimmer tot het gezelschap van Kousbroek behoord hebben. Al moet hij op zichzelf een aimabele man geweest zijn.

Politieke partijen

Uiteraard spraken wij ook over politieke partijen. Ik gaf jou soms informatie over de kleine christelijke partijen, waar ik mij voornamelijk mee bezig hield. Anderzijds kon ik profiteren van jouw grote kennis van politieke partijen in het algemeen en van de kleine en nieuwe partijen in het bijzonder. Die kennis had ook betrekking op het buitenland, met name de Europese landen.

Tweemaal hebben wij samen iets geschreven. In 1998 publiceerden wij een artikel in een themanummer van de *Sociologische Gids* over herlevende godsdienstigheid en orthodoxie. Wij onderzochten welke verklaringen er gegeven zouden kunnen worden voor het feit dat te midden van het secularisatieproces de aanhang van de drie protestants-christelijke partijen gezamenlijk

een gestaag stijgende lijn vertoonde. Ik herinner mij nog dat jij snel een kader met hypothesen op papier had. Ik heb het artikel nog eens doorgelezen en ben tot de overtuiging gekomen dat het reëler was geweest als jij als eerste auteur was vermeld en dat de volgorde niet door het alfabet was bepaald.

Onze tweede gezamenlijke productie was een opiniebijdrage in *Trouw*, op 2 november 2010. Vijf seculiere partijen in de Tweede Kamer (D66, GroenLinks, PvdA, SP en VVD) stelden voor om het orthodox-religieuze scholen onmogelijk te maken homoseksuele leerkrachten die hun geaardheid praktiseren, te ontslaan of te weren. Wij voerden een aantal argumenten tegen dit voornemen aan. Het feit dat jij lid bent van GroenLinks en ik van de PvdA – we waren dus dissidenten – gaf dit artikel voor ons nog een bijzonder tintje. Boze reacties bleven uit – helaas zou ik toch willen zeggen. Jij bent in dit soort vraagstukken – als ik het goed zie – nog wat radicaler dan ik. Dat het de SGP moet worden toegestaan vrouwelijke leden van het passief kiesrecht uit te sluiten zijn wij beiden van mening. Maar onze wegen scheiden zich ten aanzien van de trouwambtenaren die geen homoparen in de echt willen verbinden. Jij vindt dat zij de mogelijkheid moeten hebben te weigeren. Ik vooralsnog niet, omdat het hier om overheidsdienaren gaat die de wet moeten uitvoeren (waarbij in de praktijk wel naar passende oplossingen gezocht kan worden). Jouw standpunt is wellicht te verdedigen op grond van de gewetensvrijheid. Maar waar eindigt die dan voor ambtenaren?

Religie

In je studententijd was je lid van een humanistische studentenvereniging. Voor zover ik weet, heb je nu al jaren een affiniteit met het boeddhisme. Daarmee is het verhaal echter niet af. Je gebruikte op het DNPP

vaak het begrip '*Deo Volente*'. Daar zat iets ludieks in, maar daarnaast toch ook een serieus element. De orthodoxe varianten van de monotheïstische godsdiensten alsmede het stevige atheïsme spreken je niet aan, maar verder bespeur ik bij jou een grote openheid voor allerlei ideeën op religieus en spiritueel gebied (zelfs enig bijgeloof is je niet vreemd). Nu ik dit schrijf, realiseer ik mij dat ik over dit onderwerp nog graag eens met je zou praten om het beeld meer helder te krijgen

Behoudend

In bepaalde opzichten ben je behoudend. Ik bedoel dat niet in politieke zin, maar als het gaat om verandering in je leefomgeving. Het DNPP is in die dertig jaar een paar maal verhuisd. Nu zit vrijwel niemand daar op te wachten, maar jij had daar echt grote moeite mee. Vooral het vertrek uit het mooie pand in de Oude Boteringestraat naar de Universiteitsbibliotheek was een geduchte aanslag op je stemming. Dat was ook het geval bij wisselingen in met name de vaste staf van het Centrum, met als resultaat dat je nog met verschillende oud-medewerkers regelmatig contact hebt. Deze trouw aan personen strijdt niet met het feit dat ik mij bij jou als 'netwerker' eigenlijk niets kan voorstellen. Ik kan het vanuit mijn positie niet goed beoordelen, maar misschien zijn er daardoor voor jou wel eens – gelet op je vakkennis – onnodig wegen gesloten gebleven.

Tot slot

Ieder jaar kreeg ik van het DNPP een royaal kerstpakket. Een flink aantal keren hebben Yvonne en jij dat verzorgd en bij ons thuisgebracht. Ik wil deze gelegenheid graag gebruiken om jullie – mede namens Froukje – daarvoor hartelijk te bedanken. Bij mijn afscheid schreef je: 'Bedankt voor dertig jaar vriendschap en collegialiteit.' Ik wil deze woorden nu

ook tegenover jou uiten. Ik hoop dat we elkaar nog zullen blijven ontmoeten en wens Yvonne en jou vele gelukkige jaren samen toe.

Hartelijke groet,

Joop Hippe

Joop Hippe was van 1979 tot 2010 als vrijwilliger werkzaam op het DNPP

Pand DNPP op het Hoge der A 10, 1980

Dierbare herinneringen aan de jaren tachtig op het Hoge der A

Lidie Koeneman

Op 30 september 2010 organiseerde de Universiteitsbibliotheek Groningen een symposium over de toekomst van de wetenschappelijke bibliotheek, in het licht van de toenemende digitalisering. Bij die gelegenheid spraken we elkaar weer eens wat langer en wederom constateerde ik dat jij niets veranderd was. Het was alsof ik nog bij het DNPP werkte en we de nieuwe ontwikkelingen binnen het Documentatiecentrum bespraken. Het krantenknipselarchief was een jaar geleden helaas beëindigd, omdat het bijhouden te arbeidsintensief werd. Met jou was ik van mening dat dit heel spijtig was. Hoeveel kranten hadden we wel niet aangestreept, geknipt en geplakt ... Zo'n gedigitaliseerde dienst als LexisNexis kon hier niet tegen op, omdat allerlei zoekvragen veel te veel treffers zouden opleveren.

Inmiddels is het meer dan twintig jaar geleden dat we collega's waren. Op 1 september 1979 begon jij je werkzaamheden bij het DNPP als wetenschappelijk medewerker; negen maanden later werd ik aangesteld als documentalist. Het DNPP was gehuisvest aan de Ubbo Emmiusingel 19, en Lipschits zwaaide er de scepter, Fienke Rookmaker was de secretaresse. Het Documentatiecentrum bevond zich op zolder. De kaartenbakken stonden overal: in de werkkamers en in de hal, evenals het vele materiaal, zoals kranten, brochures en verkiezingsprogramma's. Het geheel zag er in mijn herinnering wat *shabby* uit.

Eind 1980 verhuisden we naar het Hoge der A; Lipschits werd opgevolgd door Ruud Koole en voor het DNPP was 3,5 formatie geoormerkt. Joop Hippe, gespecialiseerd in de kleine christelijke partijen, was

als vrijwilliger werkzaam bij het DNPP. Na een paar jaar ging ik mijn functie in deeltijd verrichten. Ida Noomen werd mijn duocollega, Gerrit Voerman kwam als dienstweigeraar, Fienke werd opgevolgd door Marijke Dallinga. Stagiaires en vrijwilligers kwamen en gingen, en kort voordat ik eind 1989 vertrok, werd Ruud opgevolgd door Gerrit. Met Joop bleef jij de constante factor.

Aan mijn jaren op het DNPP bewaar ik dierbare herinneringen. Waarom? Er heerste een goede sfeer: vriendschappelijk, collegiaal, betrokken. We deelden engagement (niet zo gek, wanneer je bij een Documentatiecentrum Politieke Partijen werkt) en enthousiasme voor het werk; we deelden werk en privé, waarschijnlijk omdat we allen in een zelfde levensfase zaten: zoekende, (perikelen rond) relaties, (nog) geen kinderen, vrijheid. Eigenlijk leidden we een studentikoos leven, ook al hadden we een betaalde baan. Jij, Gerrit en ik woonden in die jaren alle drie in woongroepen; dat paste geheel in die tijd en sloot ook aan bij ons idee van samenleven. Ik herinner me een project met jou en Ruud, de samenstelling van een bibliografie over het buitenlands beleid van de PvdA, waarvoor we geregeld naar Amsterdam reisden, naar het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) en de bibliotheek van het wetenschappelijke bureau van de PvdA. De bibliografie is bij mijn weten nooit verschenen, maar de uitstapjes waren heel gezellig.

Jij hebt altijd een eigen positie gehad binnen het DNPP. Ruud en jij vulden elkaar goed aan. Terwijl

Ruud als manager opereerde, veel organiseerde en regelde, was jij vooral de wetenschapper, die niet te veel gedoe wilde, maar ondertussen veel degelijke artikelen schreef en blijk gaf van een brede kennis. Die degelijke wetenschapper ben je in je loopbaan gebleven. Zoeken in Picarta op auteur 'Paul Lucardie' levert 247 treffers op (periode 1980-april 2011).

Tijdens mijn doctoraalfase filosofie heb ik geregeld een beroep gedaan op jouw kennis. Je kon me veel vertellen over de ideologische achtergronden van de Partij van de Arbeid. We spraken over het libertaire karakter van de PPR (mijn partij) en of de 'Linkse Doorbraak' succesvol zou worden. Die gesprekken waren altijd plezierig, omdat jouw goede eigenschappen volledig aan bod kwamen: vriendelijk, geduldig,

tolerant, ruimte voor de mening van een ander, bescheiden.

In oktober 1989 verhuisde het DNPP van het Hoger A naar de Oude Boteringestraat 52. Ik maakte het nieuwe onderkomen nog kort mee en vertrok eind december naar de Universiteit van Amsterdam. Hier was alles anders. Ik moest wennen, had heimwee naar Groningen, naar het DNPP, naar het warme nest waar jullie deel van uitmaakten. Geruststellende gedachte was dat jij, mijn 'oudste' collega daar nog werkte. Het DNPP bleef voor mij als vanouds. Dat is vanaf 1 september 2011 niet meer het geval. En dat voelt vanuit Amsterdam een beetje als een leegte ...

Beste Paul, het ga je goed!

Lidie Koeneman was als documentalist op het DNPP werkzaam van 1980 tot 1989

Paul Lucardie en de Logocratie. Herinneringen aan een groot theoreticus

Ruud Koole

Er bestaat een vage foto waarop Paul Lucardie samen met Gerrit Voerman in een keuken ogenschijnlijk de vaat droogt, na een gezamenlijke kerstavond van de medewerkers van het DNPP in 1988. Maar de schijn bedriegt. De laboratorium-opstelling wordt op de foto nauwelijks verhuld. Dat komt niet alleen door de geruite blauwe wand, waarop zonder veel moeite de resultaten van alweer een door Paul altijd met veel liefde ondernomen statistisch onderzoek in een grafiek zouden kunnen worden weergegeven. Nee, de duidelijk non-verbale communicatie tussen Paul en Gerrit geeft aan dat er hier iets bijzonders aan de hand is. Zij kijken elkaar niet aan en spreken niet met elkaar, maar zijn volledig geconcentreerd op het werken met hun handen. Via hun 'handenarbeid' proberen zij met elkaar te communiceren. Maar dat lukt maar matig. Strakke gezichten verraden uiterste geconcentreerdheid, het meest nog bij Gerrit. Paul staat er iets relaxter bij. Maar dat is niet verwonderlijk, want Paul had deze proef al vaker gedaan. Een proef? Jazeker. Wat Paul hier samen met Gerrit deed was een toets van zijn Theorie van de Logocratie.

[Voor de niet-politiek filosofen onder de lezers: Aristoteles had al in de vierde eeuw voor Christus zijn befaamde typologie van goede en slechte regeringsvormen ontworpen. Tot de eerste rekende hij monarchie, aristocratie en politeia; tot de tweede tirannie, oligarchie en democratie. Sinds deze oude Griek zijn er heel vaak pogingen ondernomen om er nog wat typen aan toe te voegen. Ochlocratie, polyarchie,

technocratie, bureaucratie, zelfs ecocratie, *you name it*. Maar die oude Griek liet zich niet zo makkelijk verslaan. Zijn zes typen bleven het wetenschappelijk debat domineren. Niemand slaagde er in Aristoteles blijvend aan te vullen. Totdat een zekere Paul Lucardie in de jaren tachtig van de twintigste eeuw zijn Theorie van de Logocratie formuleerde...]

In een gezaghebbend artikel introduceerde de zeer belesen en klassiek onderlegde Paul de term 'logocraten'.¹ Logocraten hebben de macht van het woord

---

¹ A.P.M. Lucardie, 'Het probleem van de nieuwe middenklasse in de marxistische sociologie', in: *Sociologische Gids*, 29 (1982), 2 (mrt./apr.), 129-146. Zie ook: idem, 'Een luchtkasteel voor logocraten: Nieuw Babylon en de jaren zestig in Nederland', in: *Sociologische Gids*, 44 (1997), no. 5/6, 440-452.

(*logos* in het Grieks: λόγος); of anders gezegd: zij kunnen enorm praten. 'Kletskoppen', of 'ouwehoorders' vond Paul niet chique genoeg, vandaar 'logocraten'. In de jaren zestig kwam deze categorie op; meestal waren het sociale wetenschappers, journalisten of welzijnswerkers. Zij luiden zich de *corridors of power* in. Door structurele en toevallige factoren was er een kans ontstaan om de macht te grijpen, en dat deden zij. De wereld is sindsdien drastisch veranderd. Wij leven in een niet meer weg te denken logocratie!

Achteraf bezien heeft Paul meer gelijk gekregen dan hij zelf dacht. Terwijl hij in de jaren tachtig nog schreef dat de logocraten vanaf de jaren zeventig al weer terrein verloren hadden aan de technocraten, is het tegendeel het geval. Het woord en het beeld (beeldmerk = logo!) zijn in de politiek alles bepalend geworden. Zeg zonder blozen 'kwaliteitsimpuls' als je bezuinigingen bedoelt, noem sociale afbraak 'eigen verantwoordelijkheid' en je ervaart de kracht van woorden. Al lang voor George Lakoff en Jack de Vries, hintte Paul op de macht van het *frame*.

Hoogopgeleide verbale tovenaars, logocraten, hebben het voor het zeggen. De term 'diploma-democratie' was nog niet door Mark Bovens uitgevonden, maar Paul had het er al over. Deliberatieve democratie is niet pas ontdekt door Jon Elster, het was Paul die ook dat fenomeen met de term logocratie in feite al had gesignaleerd. En de relatie tussen logocratie en populisme: ook hier was Paul de eerste die dat verband opmerkte.² Wilders als logocraat! Het verschil tussen de jaren zeventig en nu is dat het toen links was dat in de 'woordenstrijd' zegevierde, terwijl nu rechts daarin de winnaar is.

---

² Over Nieuw Links schrijft Paul: 'Deze groep, die eind jaren zestig en begin jaren zeventig een grote rol speelde bij de vernieuwing van de PvdA in populistische en individualistische richting, bestond voor bijna de helft uit logocraten'. Zie A.P.M. Lucardie, 'Individualisering, beampten-

De Theorie van de Logocratie. Hoe kwam Paul Lucardie toch op dat idee? Had hij het van zijn ouders meegekregen? Of was het toch vooral de Vietnamoorlog die het zaadje voor de theorie had geplant? Waarschijnlijk het laatste. Want die verschrikkelijke oorlog overtuigde hem ervan dat geweld geen optie is. Hij was er als pacifist van overtuigd dat conflicten beter met *woorden* dan met wapens konden worden opgelost. Hijzelf zou dan ook pertinent weigeren mee te doen aan elk militair systeem. Hij ontvluchtte Nederland om zo de dienstplicht te ontlopen. In Canada bracht hij zijn vrijwillige (nou ja, vrijwillige) ballingschap door. Zijn band met Nederland onderhield hij door daar aan Queen's University in Kingston (Ontario) zijn proefschrift te schrijven over *The New Left in The Netherlands (1960-1977)*. En waren de Nederlandse NieuwLinkers eigenlijk niet allemaal logocraten? Paul stond er destijds zeer sympathiek tegenover: zij hielden zich bezig met de 'menselijke geest' (wat hij gemakshalve maar even vertaalde met 'logos') en wilden 'politiek van onderop', inspraak en medezeggenschap ('ook vormen van logos'³). Paul beschreef in feite zichzelf.

Het was daarom wel curieus dat hij als pacifistische logocraat in de jaren tachtig samenwerkte met de Noors-Canadese hoogleraar Nils Ørvik, een havikhouwdegen die in de toenmalige antikernwapenbeweging vooral een complot zag van vermaledijde *softies* die de NAVO ondermijnden. Paul kende Ørvik nog uit zijn tijd in Canada. Pauls 'menselijke geest' was kennelijk ruim genoeg om met deze Archie Bunker samen te werken. Ook ik werd hierbij betrokken en samen presenteerden we in Kingston een hoofd-

---

dom en populisme. Politieke partijen in de greep van het post-modernisme', in: *Jaarboek 1988 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 1989) 172-197, aldaar 187.

³ Ibidem, 188.

stuk over de Nederlandse positie in de NAVO, die er één was van *semi-alignment*. Die term was voor Ørvik nog net acceptabel, al had hij het door ‘Hollanditis’ bevangen Nederland zelf liever in veel negatievere termen omschreven. Een ontrouwe bondgenoot, of iets dergelijks. Maar *semi-alignment* mocht: woorden...

Paul was op dat moment inmiddels al enige jaren werkzaam op het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) van de Rijksuniversiteit Groningen. Isaïc Lipschits had hem vanuit Canada binnengehaald. Ik trof hem daar voor het eerst toen ik in het voorjaar van 1981 mijn werkzaamheden begon als Hoofd van het DNPP. Twee jaar eerder was ik er weg gegaan als student-assistent. Ik was onder de indruk van hem. Paul was gepromoveerd, kende de Angelsaksische wetenschappelijke wereld, was zeer belezen, en – vooral – heel erg aardig. Steun en toeverlaat in soms behoorlijk moeilijke tijden, waarin het DNPP door universitaire bureaucratieën vermalen dreigde te worden. Die aanvallen wisten we, samen met de andere medewerkers, af te slaan. We slaagden er in om meer verschillende collecties op te bouwen en naast de documentatiearbeid ook onderzoek te verrichten. Eerst nogal stiekem (want het DNPP was immers geen onderzoeksinstituut), maar gaandeweg openlijker. Paul was bovendien de geestelijke vader van in de krant gepubliceerde vergelijkingen van standpunten van partijen in verkiezingsprogramma's. Er is een rechtstreekse lijn te trekken van die schema's naar de huidige stemwijzers en kieskompassen. Maar Pauls passie was en is toch het bestuderen van partijen, vooral van kleine, nieuwe, marginale partijen.

Ook op mijn instituut in Leiden, waar hij de laatste jaren regelmatig college gaf, hebben we gebruik gemaakt van zijn enorme kennis op dit terrein. In vele publicaties wordt zijn werk op dit terrein aangehaald. Toch moet Paul vooral gezien worden als de grondlegger van de Theorie van de Logocratie. De Theorie waarin de dominantie van beeldcultuur, de deliberatieve democratie, de tweedeling tussen hoog- en laag-opgeleiden en het populisme op subtiële wijze al in een vroeg stadium met elkaar werden verbonden, misschien wel zonder dat hij zich dat zelf realiseerde. Wat liep hij voorop met deze denkbeelden! En hoe goed was de Theorie voorbereid! Niet alleen door literatuurstudie, maar ook door middel van toetsen in de praktijk. Zoals op dat kerstetentje met de collega's van het DNPP in 1988. Op de foto staat hij daar met Gerrit Voerman, net als hijzelf een dienstweigeraar. Maar ondanks die gemeenschappelijkheid zie je beiden op de foto moeizaam met elkaar communiceren. Non-verbaal: zonder woorden. Paul wilde met deze toets aantonen hoe moeilijk het is te communiceren met alleen de handen: zonder woorden. Het bewees voor hem de macht van het woord. Logocratie: Aristoteles zal moeten erkennen dat zijn typologie moet worden aangevuld. De *Lacardian turn* in de politieke filosofie en de politicologie is onvermijdelijk. Bescheiden als hij is, zal Paul dit zelf niet erkennen. Vandaar deze bijdrage.

Met heel veel dank!

Ruud Koole was van 1981 tot 1989 Hoofd van het DNPP. Hij is sinds 2006 hoogleraar Nederlandse politiek aan de Universiteit Leiden

Vijf Haiku's voor Paul

Ida Noomen

Van 't Hoge der A
naar de Boteringestraat –
gedeeld verleden

Loyaal collega –
op boeddhistische wijze
zelden een oordeel

Poezenfluisteraar
gaat uit wand'len met zijn poes,
buurtpoezen lopen mee

Ziekenhuisbezoek –
de kanker overwonnen,
gedeeld verleden

Halfjaarlijks diner
in gedeelde wijk Helpman –
mooie traditie

Ida Noomen was als documentalist op het DNPP werkzaam van 1982 tot 2003

DNPP-collega's door de jaren heen

Paul Lucardie en zijn activiteiten voor Canadese Studies

Jaap Lintvelt en Jeanette den Toonder

Van 1973 tot 1979 was Paul verbonden aan Queen's University (Kingston, Ontario), waar hij in 1980 promoveerde op een dissertatie over *The New Left in the Netherlands (1969-1977)*. In die periode raakte hij geïnteresseerd in Canada en de Canadese politieke cultuur.

Vanaf de oprichting in 1988 van het Centrum voor Canadese Studies aan de Universiteit van Groningen is Paul sterk betrokken geweest bij de activiteiten van het Centrum. Hij heeft een belangrijke rol gespeeld bij het onderwijs en onderzoek, en bij de informatie-verstrekking over de politieke situatie in Canada.

In het kader van het multidisciplinaire bijvakprogramma Canadese Studies gaf Paul in de periode van 1989 tot 2003 college over de geschiedenis en politiek van Canada, waarbij hij een genuanceerd beeld gaf van de complexe oorzaken van het separatisme in Québec tijdens de zogenoemde 'Révolution tranquille' in de jaren zestig. Vanaf 2003 is het bijvakprogramma uitgebreid tot een Minor in Canadian Studies, onder de titel 'Aspects of a multicultural society'. Binnen het college 'History and Politics' gaf Paul jaarlijks een reeks colleges over de politieke opvattingen van de partijen in Canada en hun onderlinge verhoudingen, waarbij hij ook aandacht besteedde aan de aparte positie van Québec. Studenten toonden zich altijd zeer geïnteresseerd in de positie van deze merendeels Franstalige provincie, omringd door het Engels in Canada en de Verenigde Staten. Deze inbreng van Paul in het onderwijsprogramma is door

de Faculteit der Letteren zo gewaardeerd dat aan hem een eervolle (onbezoldigde) aanstelling is verleend.

Naast zijn participatie in het onderwijsprogramma heeft Paul eveneens onderzoek gedaan naar nieuwe politieke partijen in Canada. Mede dankzij een onderzoeksbeurs van de International Council for Canadian Studies heeft hij een aantal keren een studiereis gemaakt dwars door Canada, vanuit Halifax in het oosten, via Montreal, Ottawa, Guelph, Toronto en Kingston, tot Calgary en Vancouver in het westen. Voor zijn researchproject heeft hij, mede naar aanleiding van federale verkiezingen, interviews gehouden met leiders van kleinere partijen, zoals de Natural Law Party, Marxist-Leninist Party, Communist Party, Canadian Action Party, Christian Heritage Party, Libertarian Party en de Green Party. Daarnaast heeft hij gesprekken gevoerd met leiders van de Reform Party en van de Action Démocratique du Québec. Zijn vloeiende beheersing van het Engels wordt gecompliceerd door zijn vaardigheid in de Franse taal. Zijn onderzoek heeft geleid tot een boeiende reeks van voordrachten tijdens congressen in Europa en Canada en tot internationale publicaties.

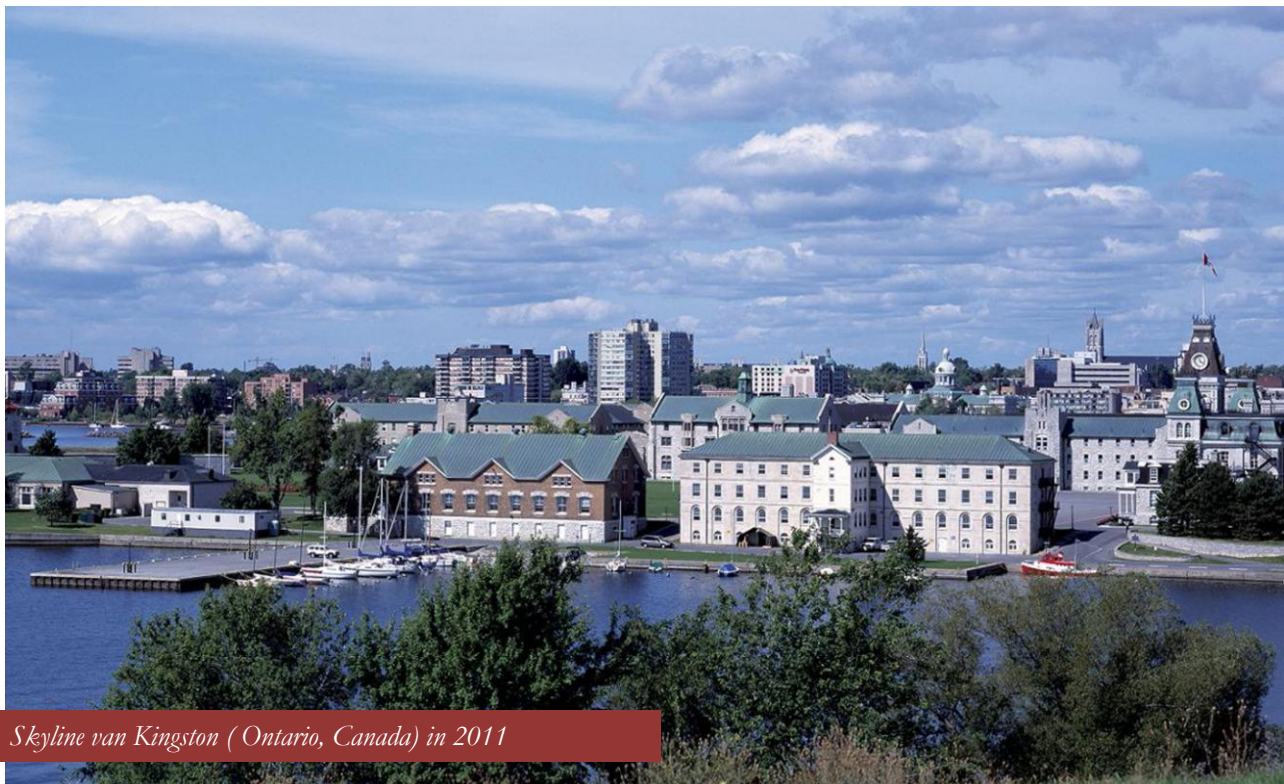
Na federale verkiezingen in Canada is Paul altijd een bron van informatie geweest door het geven van commentaar voor de Nederlandse radio en door zijn deelname aan paneldiscussies bij de Canadese Ambassade over de ontstane politieke situatie in Canada. Daarnaast kreeg hij van de Canadese Ambassade het verzoek om daar zijn visie te geven op de Nederlandse politiek.

Het moge duidelijk zijn dat het Centrum voor Canadese Studies Paul bijzonder dankbaar is voor zijn uitstekende inbreng in de activiteiten van het Centrum. Maar het is niet alleen zijn kennis en inzicht die Paul tot zo'n gewaardeerde collega maken. Hij is uiterst collegiaal, bescheiden, vriendelijk en betrouwbaar.

Zijn belangstelling voor politiek gaat samen met zijn interesse voor mensen. Zijn sterke engagement wordt gecombineerd met tolerantie. Het was een genoegen en een verrijking om met hem samen te werken.
Heel veel dank Paul!

*Jaap Lintvelt was van 1986 tot 2005 directeur van het Centrum voor Canadese Studies van de Rijksuniversiteit Groningen
Jeanette den Toonder is sinds 2005 directeur van het Centrum voor Canadese Studies*

Skyline van Kingston (Ontario, Canada) in 2011

Om de een of andere reden ontstaan de beste ideeën op een achternamiddag. Het was althans op een vergeten datum in 1989 dat Paul zich tot de Stichting Burgerschapskunde (SBK) wendde met het voorstel een ‘stemhulp’ te maken. Hij had al eens iets dergelijks gemaakt voor de gemeenteraadsverkiezingen in Groningen en het zou wel leuk zijn om dat nu voor de vervroegde Tweede Kamerverkiezingen te doen, die op 6 september zouden worden gehouden. Ik werkte toen al een jaar of negen bij de SBK en had met Paul al een paar keer met verkiezingsactiviteiten – zoals de Programvergelijking – samengewerkt. Het idee sprak mij wel aan, omdat er ook zo’n soort testje stond in de Didactische Handleiding voor leraren maatschappijleer die de SBK net had uitgebracht en ik ook wel eens van die psychologische testjes in geïllustreerde bladen invulde, met vragen als: ‘bent u eigenlijk wel een goede huisvader?’

Maar ‘stemhulp’ vond ik wat belegen klinken, alsof er hulpverlening aan te pas moest komen bij de gang naar de stembus. Op weer zo’n achternamiddag, ik zou niet meer weten wanneer, kwam ik op het woord ‘stemwijzer’ – een dubbelzinnige term, zowel in de betekenis van richtingaanwijzer bij het stemmen, als in de zin van wijzer gaan stemmen wanneer je de test gedaan had. Om die dubbele betekenis te benadrukken besloten we het met twee hoofdletters te schrijven, StemWijzer.

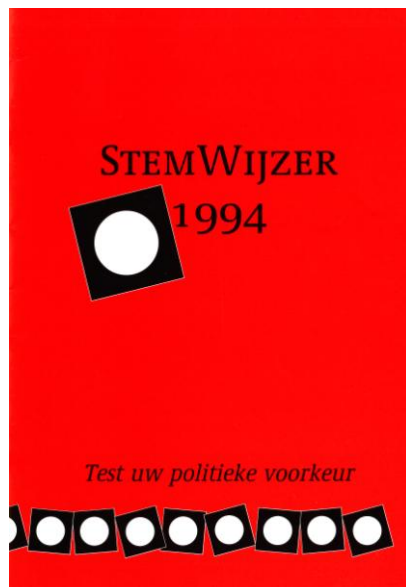
Die eerste StemWijzer bestond in 1989 uit maar liefst zestig bijna letterlijke uitspraken, plus een bonusvraag, afkomstig uit de programma’s van de politieke partijen die in de Tweede Kamer zaten en weer aan

de verkiezingen deelnamen. Op een schaal van 0 tot 50 punten, waarbij het puntental van uiterst links – GroenLinks, dat toen voor de eerste keer meedeed – tot uiterst rechts – de SGP – opliep, kruiste je als deelnemer eenvoudigweg aan met welke uitspraak je het eens was. Aan het eind deelde je het totaal door het aantal ondersteunde uitspraken en kwam je op een gemiddelde score uit. Paul had een uitslagentabel gemaakt waarin je bij een gemiddelde van 0-4 punten de uitslag kreeg: ‘u heeft een anarchistische of zelfs revolutionair-linkse smaak. Waarschijnlijk vindt u deze test maar onzin, evenals de verkiezingen’. Maar als je wel ging stemmen, dan zou je voor de Socialistische Arbeiderspartij (SAP) of de – toen nog op alternatieve wijze geschreven – Socialistische Partij (SP) kunnen kiezen. In latere edities beval Paul De Groenen aan, die weliswaar niet met uitspraken vertegenwoordigd waren omdat ze niet in de Tweede Kamer zaten, maar op die manier kon hij toch iets van zijn heimelijke sympathie voor die partij kwijt. Bij een puntental van boven de 50, waar natuurlijk niemand op uit kwam, noteerde Paul: ‘u moet zich verrekenen hebben – geeft niets, dat doen politici ook vaak!’.

Bij de eerste StemWijzer waren we zeer trots dat we maar liefst zestig gedrukte exemplaren hadden verkocht, met name aan scholen. We rekenden ons extra rijk door te stellen dat daarmee toch al gauw een paar duizend leerlingen bereikt zouden zijn. Behalve als brochure werd de StemWijzer van begin af aan ook op diskette – of beter gezegd *floppy* – uitgebracht. Het waren de beginjaren van de digitale revolutie en Peter Schuszler, die toen bij de afdeling Computer Onder-

steund Onderwijs van de vakgroep Politicologie van de Universiteit Twente werkte, kon de tekst in een eigen computertaal, Taiga, overzetten. Voor Paul waren dat ontwikkelingen die hij misschien wel goed vond, maar waar hij niet veel mee had. Zijn voorliefde lag bij de schriftelijke versie; bij iedere verkiezing drong hij er stevast op aan om toch ook een brochure uit te brengen, al was het alleen al als service aan al die kiezers die nog niet over een pc beschikten. En standaard in zo'n A5-boekje met nietje werd altijd vermeld dat de verkiezingsprogramma's ter inzage lagen in de bibliotheek van het DNPP aan de Hoge der A 10 (later Oude Boteringestraat 52) in Groningen, met vermelding van de – beperkte – openingstijden.

Terwijl bij iedere verkiezing de digitale StemWijzer meer en meer de publieke aandacht trok, de gebruikerscijfers van honderden opliepen naar duizenden, tienduizenden, enige honderdduizenden en uiteindelijk tot de miljoenen van tegenwoordig, verzorgde Paul tot het roemruchte verkiezingsjaar 2002 de brochure StemWijzer. De oplage was beperkt, iets van honderd stuks, en Paul bedong dat het DNPP de exemplaren in consignatie kreeg. Onverkochte exem-

plaren gingen retour naar de SBK en later naar het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP), waarin de SBK in 1994 was opgegaan.

In het begin deelde Paul nog wel in de publiciteit rond de StemWijzer. Het zal in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 1994 geweest zijn dat we uitgenodigd werden om op een zomeravond naar de studio van Radio 1 in Hilversum te komen. Presentator Jan Donkers had een talkshow-achtig programma en het leek de redactie een aardig idee om live in de uitzending de StemWijzer te doen. Het is nu niet meer voor te stellen, maar tijdens de uitzending werden de uitspraken uit de verkiezingsprogramma's voorgelezen. Luisteraars die het eens waren met de stelling zouden op een papiertje het bijbehorende puntenaantal moeten noteren, ongeveer zoals vroeger de rondetijden van het schaatsen werden bijgehouden. Aan ons werden eigenlijk nauwelijks vragen gesteld. Als lardering van het voorlezen van de stellingen deed Donkers verslag van de act van een zwerverachtig type in de studio, die een glas aan zijn mond zette, er een stuk vanaf brak, het glas in zijn mond vermaalde en vervolgens doorslikte. Gevraagd waarom hij dat deed sprak de man eenvoudigweg 'iemand moet het doen!'. Een uiterst curieuze uitzending, een soort televisie zonder beeld; ik herinner me nog dat we elkaar bevreemd aankeken.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2002, toen we voor het eerst ook gemeentelijke StemWijzers online brachten, stelde Paul de StemWijzer Groningen samen. Van de gemeente zelf kwam het plan om vier weken voor de verkiezingen alle activiteiten door burgemeester Jacques Wallage (PvdA) te laten presenteren. Een dag tevoren kreeg Paul het bericht dat hij voor de feestelijke presentatie niet uitgenodigd zou worden, omdat hij als kandidaat op de lijst voor

De Groenen stond. Ik heb toen nog een brief aan de burgemeester geschreven waarin ik bezwaar maakte tegen zijn handelwijze en stelde volstrekt van de professionele neutraliteit van Paul overtuigd te zijn, maar dat mocht niet helpen. Ik was en ben overtuigd van de integriteit van Paul, maar de eerlijkheid gebiedt me te zeggen dat we in latere jaren bij het maken van enige tientallen gemeentelijke StemWijzers iedere schijn van politieke partijdigheid hebben willen vermijden door alle actieve partijgangers uit onze kring uit te sluiten van het samenstellen van een StemWijzer.

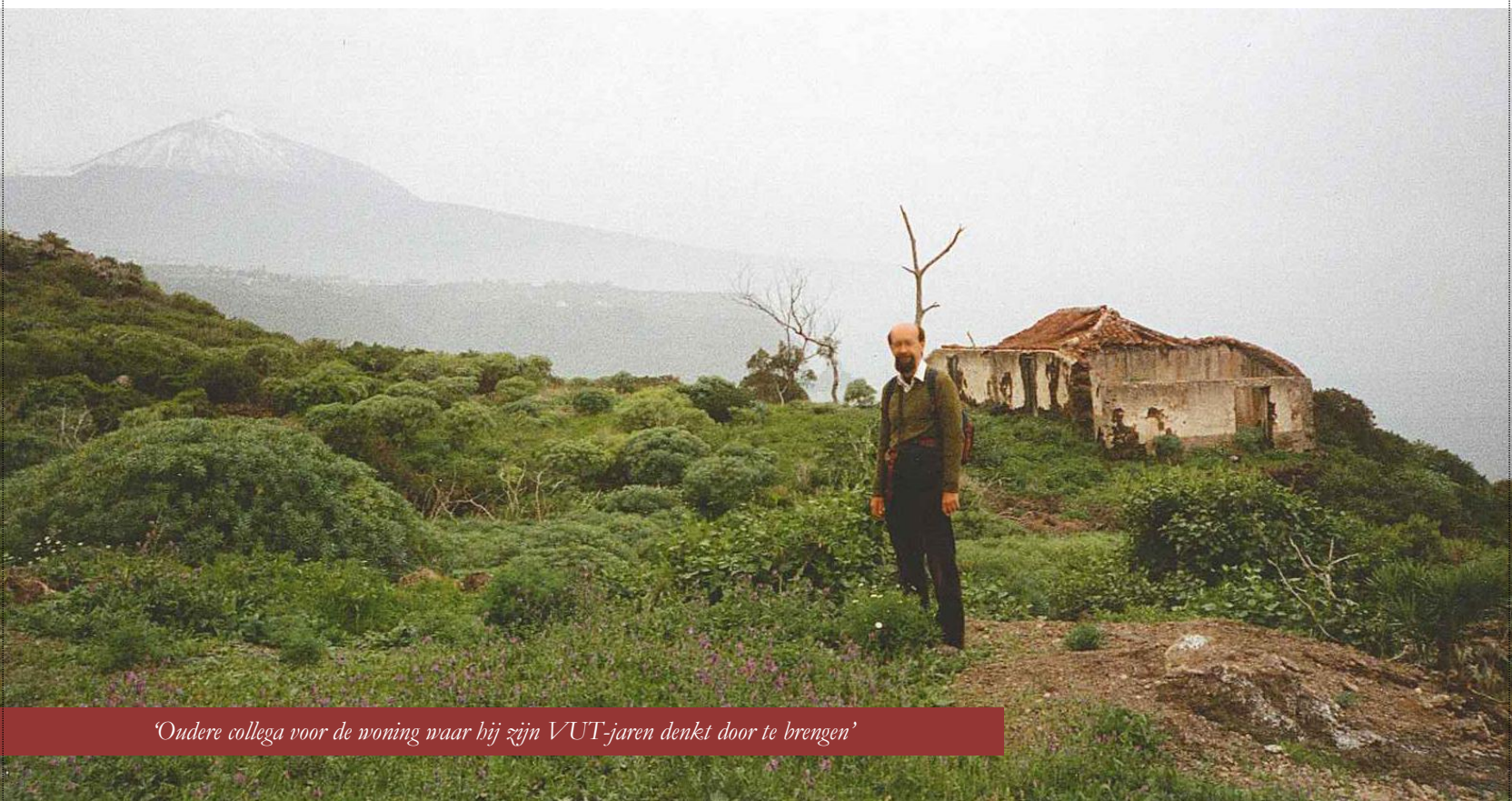
De grote doorbraak van de StemWijzer, in de roemruchte verkiezingscampagnes van 2002 en 2003, volgde Paul van een afstand. Hij was al nooit zo betrokken geweest bij de jarenlange discussies over de antwoordcategorieën die we gingen hanteren, of de soms oeverloze debatten over de ‘juiste’ rekenmethode om tot een ‘stemadvies’ te komen. En voor de media was het in Amsterdam gevestigde IPP een stuk

dichterbij dan het DNPP in Groningen. Wel bleef hij tot 2006 een eerste schifting van soms meer dan honderd onderwerpen uit de partijprogramma’s aan dragen waarvan we dan bij het IPP stellingen maakten, waarop Paul dan samen met andere externe deskundigen weer commentaar leverde.

Bij die Tweede Kamerverkiezingen, toen de StemWijzer het nog steeds *all time* record van ruim 4,7 miljoen gebruikers behaalde – mensen die de test dus compleet invulden – gaf Paul aan dat hij voor de laatste keer zou meewerken. Hij wilde het kalmer aandoen, zijn gezondheid liet enigszins te wensen over en de stress kon hem gestolen worden. De laatste jaren hebben we sporadisch contact gehad. Maar ik denk nog veel aan die achternamiddag in 1989, toen het idee voor de StemWijzer werd geboren.

Paul, dank voor het goede idee, het is mooi geweest en het ga je bijzonder goed!

Jochum de Graaf is projectleider StemWijzer bij ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat, en de voorgangers IPP en SBK

'Oudere collega voor de woning waar hij zijn VUT-jaren denkt door te brengen'

Verbondenheid

Marjolein Nieboer

Lieve Paul,

Begin 1996 namen we afscheid van elkaar, toen ik na een periode van zes jaar als documentalist vertrok bij het DNPP. Een dierbaar DNPP, dankzij de plezierige contacten met Gerrit, Ida, Betsy, Dorien, Berend, Joop, Rob en jou!

Onze verbondenheid kwam door de fijne samenwerking. We schreven samen een artikel voor het Jaarboek 1992, Aanschuren tegen het CDA of aansluiten bij klein links? De geschiedenis van de Evangelische Volkspartij'. En je was zo galant om mij bij die publicatie de eerste auteur te laten zijn. Geheel ten onrechte natuurlijk.

We deelden een aantal interesses, wat blijkt uit de foto van jezelf die je me bij mijn afscheid in 1996 meegaf, wandelend op een Canarisch eiland met de passende tekst: 'Oudere collega voor de woning waar hij zijn VUT-jaren denkt door te brengen'. Soms veranderen de dingen in de loop der tijd... Van de VUT heb je afgezien, en je pensionering betekent ook niet je definitieve afscheid van het DNPP: je wilt immers nog als vrijwilliger doorgaan. Op de Canarische eilanden ben je (nog) niet te vinden; overigens is de woning niet meer dan een bouwval, die flink wat opknappwerk zou vergen.

Tot slot een voorbeeld van een andere verbonden-

heid. Zie onze truien op de foto die is genomen op het bordes van het pand aan de Oude Boteringestraat 52, waar het DNPP toen was gevestigd. De mijne was gebreid door mijn oma, maar het lijkt erop dat zij toen ook voor jou aan het breien is geweest. We passen goed bij elkaar, vind je niet?

Na mijn vertrek bij het DNPP heb ik je niet lang hoeven missen. In maart 1998 kwam ik terug op de Universiteitsbibliotheek en heb ik je zijdelings en meer op afstand gevolgd. Veel bewondering heb ik voor de manier waarop je omging met je ziekte.

Voor de periode die komen gaat wens ik je heel veel geluk, gezondheid en liefde met je vrouw Yvonne en je dierbaren. Als directeur van de Bibliotheek Rijksuniversiteit Groningen voeg ik er nog aan toe: heel erg bedankt voor je enorme inzet, betrokkenheid en deskundigheid. Mede dankzij jou floreert het DNPP.

Het ga je goed, *Deo Volente*,

Je (oud-)collega Marjolein Nieboer

Marjolein Nieboer was van 1990 tot 1995 als documentalist werkzaam op het DNPP. Sinds 2010 is zij Bibliothecaris van de Rijksuniversiteit Groningen

Wel en wee op het DNPP in de jaren negentig

Betsy Pier en Juul Strijbosch

Groningen, 11 juli 2011

Lieve Paul,

De plaatjes zijn kleine grapjes die verwijzen naar grote zaken op het werk, zoals die zich in de jaren negentig voordeden. En, zo durven wij met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid wel te beweren, ze gelden vast nog steeds. Te laat komen..., het is van alle tijden; deadlines..., de tijd gaat altijd sneller dan men denkt; achterstanden..., niet in te lopen gewoon.

De altijd geanimeerde gesprekken tijdens de koffiepauze evenwel zijn er niet meer, zo schatten wij in. De verhuizing naar de vierde verdieping van de Universiteitsbibliotheek heeft roet in het eten van dit fijne ritueel gegooid. Immers, er moet in verband met de dagelijkse toegankelijkheid van het Documentatiecentrum natuurlijk altijd iemand op de stek zijn, en dat kan niet, als er geen koffie op diezelfde stek mag worden gedronken! Een waar gemis.

Tot zover de grapjes. Graag willen we vertellen dat we je herinneren als een hele fijne collega, een lieve, betrokken man. Opvallend aan je is je vermogen om alles en iedereen altijd serieus te nemen, tot de poezen in deze wereld toe, of eigenlijk ‘alles wat groeit en bloeit en ons altijd weer boeit’, om niets als vanzelfsprekend aan te nemen en daarmee dus in staat over werkelijk ieder onderwerp een discussie aan te gaan.

Je belangstelling voor het wel en wee op het persoonlijk vlak is altijd hartverwarmend geweest (en nu nog, zo weten wij uit de keren dat we je tegenkomen).

Je bent een bijzonder mens Paul, aardig, bevlogen, bedachtzaam, belangstellend (‘authentiek’ zei iemand eens en dat is misschien wel de beste manier om je te omschrijven?), maar als de grens wordt bereikt zien we een andere Paul: koppig! Niks of niemand is dan nog in staat je te overtuigen van het andere – tot hier en niet verder, luidt dan het adagium. Maar boos word je niet, ongeduldig ook niet, zelfs niet geïrriteerd, nee hoor, niets van dit alles, er wordt een grens getrokken, niet minder en niet meer.

Komt er eind aan jouw werkzaam bestaan? Nee dus, alleen het aantal uren wordt minder, ook dat zul je op de jouw bekende wijze onverstoorbaar in gaan vullen.

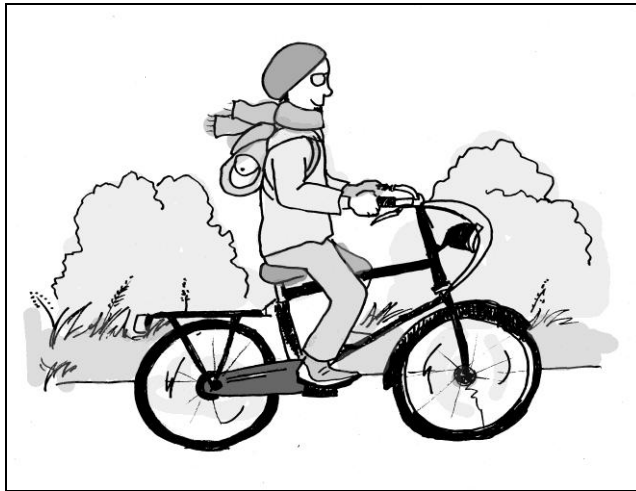
Wij wensen je nog vele (werkzame) jaren en hopen op een onverminderde voortzetting van de goede contacten.

Hartelijke groeten en een dikke zoen,

Betsy en Juul

Betsy Pier was van 1991 tot 2002 en Juul Strijbosch van 1996 tot 2002 als secretaresse aan het DNPP verbonden

Met dank aan Megan de Vos voor de tekeningen!

Bij het afscheid van Paul Lucardie

Rob van Wijk

Bij een afscheid ontkomt men niet aan een terugblik. Paul is 65 jaar geworden, en daarvan heb ik er achttien meegemaakt – dan mag je wel spreken van een deel van je leven. Dat deel hebben we samen doorgebracht op het DNPP, één dag per week. Eerst in het monumentale pand aan de Oude Boteringestraat 52, met een intermezzo van enkele maanden in 1994, toen dat onderkomen verbouwd werd en we te gast waren in de Universiteitsbibliotheek (UB). Later, in 2003, kwamen we definitief in de UB. Paul was een bedachtzame collega, die altijd op een bijzonder rustige wijze informeerde naar je persoonlijk welbevinden: hoe was de fietstocht van Roden naar Groningen verlopen, hoe gaat het met je gezondheid? Vaak wilde hij ook nog wat over de andere familieleden weten. Van mijn kant kwamen dan vervolgens de vragen over de meer inhoudelijke kant van het werk en over de politieke actualiteit.

De politiek bood ons altijd voldoende stof tot discussie. Paul zocht altijd eerst de nuance en scherpte pas in de loop van het gesprek zijn standpunt enigszins aan, terwijl ik altijd meer direct commentaar leverde. Maar je leerde altijd wel veel van Paul; hij deed je vaak beter naar je eigen standpunt kijken. Niet dat ik mijn opvattingen dan ingrijpend wijzigde, maar hij zette je in elk geval wel aan tot zelfreflectie.

Politieke partijen en de geschiedenis daarvan vormden onze gemeenschappelijke belangstelling, waarover we het vaak hadden. Ook op het persoonlijke vlak klikte het. Boeiend kon Paul vertellen over zijn buitenlandse trips, hetzij vakanties – al dan niet in gezelschap van zijn partner Yvonne –, hetzij congresbezoeken, tot in Canada toe. Hij kon meeslepend vertellen over zijn eigen reizen, maar informeerde ook altijd belangstellend naar mijn vakantietrips, veelal naar Frankrijk. Ook was hij geïnteresseerd in mijn pelgrimstochten naar het prachtige Vietnam. Ik mocht zelfs een cd met inheemse Vietnamese muziek van hem ontvangen.

Paul, je bent altijd een betrokken collega geweest; het ontbrak je niet aan de nodige warmte bij zaken van meer persoonlijk aard. Ik heb met jou een bijzonder fijne tijd meegemaakt en kijk daar met genoeg op terug. Ik heb je oprechte belangstelling altijd zeer gewaardeerd. We zijn verschillend: jij doorgaans voorzichtig in de discussie, ik in eerste aanleg minder genuanceerd. Het waren voor mij leerrijke gedachtenwisselingen, en daar ben ik je dankbaar voor.

Nu je meer tijd gaat krijgen en af en toe de geraniums terzijde kan schuiven, hoop ik dat je samen met Yvonne in gezondheid van je vrije tijd zult gaan genieten, die je ongetwijfeld wel zult besteden.

Rob van Wijk was van 1993 tot 2011 als vrijwilliger op het DNPP werkzaam

Oude Boteringestraat 52, in 1994

Menselijke waardigheid

Berend de Boer

‘Beslis van uur tot uur krachtig, gelijk een Romein en een man betaamt, om wat er gedaan moet worden te doen met een onberispelijke en natuurlijke waardigheid, met humaniteit, onafhankelijkheid en rechtvaardigheid.’

(Marcus Aurelius, Romeins keizer 121-180)

Beste Paul,

Jaren geleden kreeg ik van een bevriende jurist een boekje cadeau met de intrigerende titel *Over de menselijke waardigheid*. Hierin zijn de visies van bekende en minder bekende Nederlanders over menselijke waardigheid bijeenbracht, ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Lions International Nederland. Een hoofdstuk over jou had in deze bundel zeker niet misstaan. Paul Lucardie, de goede mens met een grote innerlijke waardigheid. Zo heb ik je mogen leren kennen. Zo ben ik je gaan waarderen als collega en als mens. Daarom heb ik als mijn bijdrage aan dit *liber amicorum* gekozen voor enkele beschouwingen en gedachten over de menselijke waardigheid.

Menselijke waardigheid moet niet opgevat worden als een kwestie van status, positie of geboorte. Het gaat om het feit dat een mens waardig in het leven staat, maar misschien nog meer om de innerlijke beschaving die een mens uitstraalt. Jij bent daarvoor exemplarisch: evenwichtig, sereen, oprecht, integer, boven alles wellevend en daarbij je voegend in het eenvoudige. Om met de apostel Paulus te spreken: *‘Uw vriendelijkheid zij alle mensen bekend’* (Filippenzen 4:5a).

Bij Paul moet ik soms denken aan Mahatma Gandhi. Evenals deze Indiase politicus deed, geef jij met een nobele levenshouding aan de menselijke waardigheid op een bijzondere manier gestalte en inhoud. Het gaat hierbij om de mens als mens, om zijn denken en doen, om zijn levenswijze. Maar bovenal om de houding van de mens tegenover de anderen, tegenover de medemens – en in jouw geval tegenover mens én dier. Het wezenlijke van elke vorm van innerlijke menselijke waardigheid is het *gelijke* en daaraan gekoppeld de *waarde* van elk mens afzonderlijk. Niet dat alle mensen gelijk zijn. Gelukkig niet; de wereld zou aan kleur en diversiteit verliezen als dat wel zo was. Maar wel dat alle mensen gelijkwaardig zijn.

Menselijke waardigheid. De Italiaanse humanist Giovanni Pico Della Mirandola (1463-1494) schreef zijn *Rede over de menselijke waardigheid* als een pleidooi voor tolerantie en ruimdenkendheid. Pico was in zijn tijd al beroemd om zijn geleerdheid en alomvattende kennis. Hij was vertrouwd met de wijsgeren uit de klassieke oudheid en de middeleeuwen, met de Bijbel en de christelijke kerkvaders. Maar ook met de Joodse, Perzische en Arabische religieuze en filosofische geschriften. Zijn geschrift is een pleidooi voor de ver-

zoening van de grote klassieke filosofieën met de christelijke en oosterse wijsheid-tradities.

Paul, het is mijns inziens juist die verzoening en verdraagzaamheid die jij nastreeft en die jouw levenshouding typeren. Verdraagzaamheid die niet synoniem is met een berustende, apathische lijdzaamheid, integendeel. Verdraagzaamheid is dynamisch, actief en positief. Verdraagzaamheid is het zich willen en kunnen verdiepen in de ander en zich verplaatsen in de denk- en leefwereld van de medemens. Verdraagzaamheid is daarmee een belangrijke pijler van de menselijke waardigheid. Jouw verdraagzaamheid en

menselijke waardigheid vormen een oeververbinding naar de medemens. Een levenskunst die inspireert, het leven inkleurt en zeker navolging verdient.

Beste Paul, ik dank je hartelijk voor de jarenlange collegiale vriendschap. Ik wens jou samen met Yvonne een gelukkige toekomst toe. Vol heerlijke toetjes, taartjes en bonbons. Vol levensvreugde. Vol menselijke waardigheid: om te geven én te ontvangen.

En dat alles uiteraard *Deo Volente*.

Berend de Boer is sinds 1994 als documentalist werkzaam op het DNPP

Poezen, reizen en chocolade. Een paar korte overpeinzingen

Dorien van Rheenen

Paul en ik delen onze liefde voor poezen. Toen ik pas bij het Documentatiecentrum werkte, stonden we daarin niet alleen en was het zelfs geregeld een gespreksonderwerp tijdens koffiepauzes, tot afschuw van Gerrit, die niet veel van huisdieren moet hebben. Het afgelopen jaar kreeg onze oude poes suikerziekte. Ze moest uiteindelijk uit haar lijden verlost worden door de dierenarts. Een moeilijke beslissing, waarbij ik veel steun had aan gesprekken met Paul.

Gelukkig voor mij is er de buurtpoes van Beijum. Die zit, weer of geen weer, bijna elke dag op de stoep bij het viaduct over de ringweg. Onverstoorbaar, waarschijnlijk wachtend op de baas. Soms ook weken niet, maar dan opeens is zij er weer.

Paul heeft ook een scherp oog voor de poezen in de buurt en zij voor hem. Zo is hij ook aan zijn huidige poes gekomen. Die heeft gewoon besloten dat zij bij Paul wilde wonen.

Een onderwerp waar we tijdens de koffie nog steeds graag over praten: vakanties, reizen, interesse in andere landen. Paul en ik blijven lang na een reis nieuws vergaren over landen die we bezochten. Zo heb ik altijd alles over Sri Lanka voor hem geknipt uit *Trouw*, 'mijn' krant op het DNPP. Nu valt die bij hem thuis in de bus, dus hoeft dat niet meer. Maar het zit diep in mijn systeem, soms heb ik de schaar al in handen.

Iets waar Paul en ik met vervoering over kunnen uitwiden zijn toetjes, vooral die met chocola. Het was dan ook vaste prik dat Paul tijdens gezamenlijke etentjes het nagerecht verzorgde. Voor zijn vijftigste verjaardag hebben we hem destijds een doos hele goede bonbons gegeven. Voornamelijk puur, zijn favoriete smaak. Voor mij persoonlijk kunnen mijn collega's dit jaar – als ik vijftig word – beter iets anders bedenken, want daar zijn Paul en ik wel erg verschillend in: bij mij zouden ze snel op zijn. Ik neem aan dat die van Paul nu wel op zijn, maar hij heeft er wel erg lang mee gedaan. Zuinig bewaard in de koelkast. En genietend met kleine hapjes.

Dorien van Rheenen is sinds 1994 als documentalist aan het DNPP verbonden

Koffiepaan achter het pand aan de Oude Boteringestraat 52

Für Paul Lucardie

Frank Decker

Als Bewohner eines kleinen Landes haben die Niederländer den Vorteil, dass sie neben dem Englischen

auch das Deutsche meistens gut beherrschen. Als Wissenschaftler können sie deshalb Beiträge rezipieren, die ausschließlich in deutscher Sprache vorliegen. (Tatsächlich halten es in Deutschland viele Autoren immer noch für verzicht-

bar, ihre Ideen – sofern es sich um solche handelt – außerhalb der deutsch sprechenden *community* auf englisch zu verbreiten.) Paul Lucardie habe ich Mitte der neunziger Jahre zum ersten Mal getroffen, als er an einer Tagung des Arbeitskreises 'Parteienforschung' der Deutschen Vereinigung für Politische Wissenschaft teilnahm. Wenn ich mich recht erinnere, war er der einzige Nicht-Deutsche auf dieser Tagung. Sein Vortrag über das niederländische Parteiensystem beeindruckte mich zum einen durch den Inhalt – die Niederlande sind ja bis heute der Trendsetter des Parteiensystemwandels in Europa –, zum anderen durch die humorvolle Art des Vortragenden. Als ich ein paar Jahre später überlegte, wen ich für meine Bonner Vorlesung über 'Parteien und Parteiensysteme im Wandel' als Gastreferenten einladen könnte, fiel mein erster Gedanke auf Paul.

Paul Lucardie ist nicht nur ein äußerst liebenswerter Kollege, sondern auch einer der interessantesten Parteienforscher, die ich kenne. Seine Arbeiten sind the-

oretisch versiert und glänzen durch breite Literaturkenntnis. 'Prophets, Purifiers and Prolocutors', 2000 in *Party Politics* erschienen, ist für mich einer der originellsten Beiträge zur neueren Theoriediskussion. Von daher war es für mich klar, dass ich Paul fragen würde, ob er einen Aufsatz zur 'Typologie politischer Parteien' für das *Handbuch der deutschen Parteien* beisteuert, das ich zusammen mit Viola Neu geplant hatte. Auch dieser Beitrag ist ein kleines Meisterwerk, fasst er doch auf 15 Seiten brillant zusammen, was ganze Legionen von Parteienforschern in den vergangenen Jahrzehnten beschäftigt hat.

Sein Interesse an der Theorie hat Paul Lucardie allerdings nicht davon abgehalten, harte und – wenn nötig – kleinteilige empirische Beinarbeit zu leisten. Als ich ihn Ende 2005 in einem Café im Prenzlauer Berg in Berlin traf, war er gerade in die niedrigsten Niederungen der Empirie abgestiegen, die man sich überhaupt vorstellen kann: in das von Sektierern wimmelnde deutsche Kleinparteienwesen. Er berichtete von seinen aufschlussreichen Gesprächen mit Funktionären der deutschen Familienpartei und der Tierschutzpartei, die in die von ihm verfassten Artikel zu diesen Parteien für unser Handbuch einfließen. Bis dahin hatte sich von den deutschen Kollegen kaum einer mit den 'Exoten' befasst. Für Paul Lucardie dienten diese Forschungen auch zur Weiterentwicklung seiner typologischen Überlegungen.

Starke Berührungspunkte zwischen unseren Arbeiten gab es durch die Herausforderungen des Populismus. Als ich Mitte der neunziger Jahre begann, mich mit

dem Phänomen der neuen Rechtsparteien zu beschäftigen, spielten die Niederlande in der Debatte keine Rolle. Das Land schien gegen den Gefahren des rechten Populismus und Extremismus offenbar immun. Ich kann mich gut an Diskussionen mit Kollegen aus den Niederlanden (Paul gehörte nicht dazu) in der Zeit *vor* Fortuyn erinnern, in denen uns Deutschen die vermeintlich erfolgreiche pluralistische Integrationspolitik des Landes mit erhobenem Zeigefinger als Vorbild empfohlen wurde. *Nach* Fortuyn hörte sich das dann aus dem Mund derselben Kollegen auf einmal ganz anders an. Pauls Beiträge waren mir eine enorme Hilfe, um die populistische Revolte zu verstehen, die über die Niederlande scheinbar – aber eben nur scheinbar – aus heiterem Himmel hereingebrochen war.

In Deutschland, wo man bekanntlich sehr viel auf akademische Titel hält, wäre jemand wie Paul Lucardie längst zum Professor ernannt worden. Seiner unpräzisen Art entspricht, dass es ihn nicht ganz nach vorne, in die erste Reihe gedrängt hat, in die er als Wissenschaftler zweifellos gehört – oder vielleicht haben ihm die Unbilden des Wissenschaftsbetriebs diesen Karrieresprung einfach versagt (was ich nicht weiß).

Ich kann mir jedenfalls kaum vorstellen, dass Paul im Ruhestand von der Wissenschaft ganz lassen wird. Für die zweite Auflage des Handbuchs der deutschen Parteien habe ich ihn als Autor bereits fest eingeplant. Und meine Frage, ob er nicht im Wintersemester erneut für einen Vortrag nach Bonn kommen will, werde ich ihm jetzt gleich per Mail übermitteln...

Frank Decker is professor aan het Instituut für Politische Wissenschaft und Soziologie van de Universiteit Bonn

Eenheid van warmte = 1 Lucardie

Jo Buelens

Een eerste ontmoeting met Paul Lucardie zal meestal omschreven worden als: warm. Wel, ik doe dat niet, want het zou een leugen zijn. Het was in april 1996 niet warm in Oslo. Zenuwachtig was ik, niet zozeer om die ene Lucardie te ontmoeten, maar om de

groep te zien waarmee we in onze ECPR-workshop rond nieuwe politieke partijen een hele week zouden samenwerken. Het was een eer om als jonge (in ervaring) vorser al *workshop director* te mogen zijn samen met Simon Hug, een Zwitserse naam in de speltheorie. Die had ik trouwens ook nog nooit in levenden lijve ontmoet, wat het extra spannend maakte om een groep samen te leiden. Het zou het begin worden van een warme relatie met Paul, maar het was nog even wachten om dat te zien.

Een ECPR-workshop is per definitie een mengelmoes van nationaliteiten en niveaus van ervaring: dat staat zo in de selectiecriteria. Zoals al gezegd stond ik aan de onervaren kant, Paul aan de ervaren zijde. Aan die kant stond ook een Herr Doktor, wiens naam we wijselijk niet noemen. Zijn wetenschappelijke renommee was niet in verhouding met zijn interactievaardigheden. Hij vond het nodig om als discussant hoog uit de lucht te doen en mijn paper op een kwetsende toon volledig af te kraken. Zonder het te weten heeft deze man de toon gezet voor de groep, die achteraf net het tegenovergestelde deed bij elke andere

deelnemer. Behalve voor onze Duitser: de gemeenschappelijke vijand, weet je wel? Geen betere stimulans voor een groepssfeer. De manier waarop Paul toen met al zijn ervaring rustig mee brandhout maakte van het Duitse paper, bezorgt mij nu nog bij het schrijven een glimlach op de mond.

Als er misschien twijfel opduikt over het wetenschappelijk gehalte van deze workshop na al deze verhalen, dan toch nog even dit: Paul presenteerde hier voor het eerst zijn paper over 'prophets, purifiers and prolocutors'. Niemand begreep de titel helemaal (die prolocutors leken een eigenaardig volkje), maar het artikel verscheen in 2000 wel in *Party Politics*, een prestigieus internationaal tijdschrift voor wie met politieke partijen bezig is. Ik durf hier zelfs te stellen dat het wellicht het meest geciteerde werk is van Lucardie (maar hier is wetenschappelijke verificatie nodig).

Een jaar later schreven we samen een artikel voor het Jaarboek van het DNPP. Het was een logisch gevolg voor twee geesten, die in de workshop duidelijk op een lijn stonden. We zaten in dezelfde trein van onderwerpen: nieuwe partijen, groen, extreem rechts – maar ook niet-wetenschappelijk klikte het wonderwel. Een gemeenschappelijke ecologische invalshoek zal daar zeker niet vreemd aan zijn geweest. Ik betrapte er mij vaak op dat bij een of andere wetenschappelijke bijeenkomst met veel deelnemers, ik op de lijst zijn naam opzocht. De gemeenschappelijke jaarlijkse etmalen van de Vlaamse en Nederlandse politicologen waren een goede gelegenheid om bij te praten over

wat ons bezig hield binnen en buiten de wetenschap. Wijbrandt van Schuur en Gerrit Voerman hebben vaak genoeg de vraag moeten horen: 'hoe is het met Paul?', toen ziekte hem een tijd buiten het gezichtsveld hield. Gelukkig heb ik de laatste jaren het hem zelf kunnen vragen.

Ik besef nu, dat als ik Paul wil beschrijven, ik stil sta bij wat hij niet heeft. Dat komt neer op andere collega's afvallen. Het belangrijkste blijft: er is iets naast de wetenschap. We leven gewoon en dat is ook een on-

derwerp om over te praten. Niet workaholic dus. Als we iets wetenschappelijk zeggen, dan is dat ook maar een visie, tussen de andere. Geen pretentie dus. Je zegt ook pas iets, als je erover nagedacht hebt en als je denkt dat het iets bijbrengt. Geen oppervlakkigheid dus. Je ziet ook een mens aan de overkant van de debattafel, geen denkmachine. Warmte dus. En daarmee is de cirkel rond. Om Paul Lucardie op zijn Vlaams te omschrijven: 'ne warme mens', die ik ook graag na zijn pensioen wil blijven ontmoeten.

Jo Buelens is politicoloog aan de Vrije Universiteit Brussel

Van generatiegenoten naar kamergenoten?

George Auping

Paul en ik hebben veel gemeen. We zijn beiden *baby-boomers*, geboren in de jaren na het einde van de Tweede Wereldoorlog. Paul neemt nu afscheid in verband met zijn pensionering, ik kan het komende jaar de brieven van de Sociale Verzekeringsbank en het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds verwachten. Beiden zijn we socioloog. Paul werd opgeleid aan de Rijksuniversiteit Groningen, ik aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. We zijn allebei geïnteresseerd in politiek – niet ongebruikelijk onder onze generatiegenoten en zeker niet onder de sociologen onder hen, kijk bijvoorbeeld naar Pim Fortuyn. We zijn beiden lid van de Partij van de Arbeid – althans: ik ben het nog steeds sinds 1975. Vorig jaar kreeg ik een speldje voor 35 jaar ‘trouwe dienst’. Zo’n onderscheiding is voor Paul niet weggelegd, want hij is inmiddels allang afgehaakt.

Sinds 2002 ben ik op het DNPP werkzaam. Ik kende het Documentatiecentrum toen al wel. Als medewerker begroting en planning bij de Faculteit Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) was ik aan het einde van de jaren zeventig betrokken bij gesprekken over de financiering van het DNPP, toen ZWO (de voorganger van NWO) zich als geldschietter had teruggetrokken. Het toenmalige Hoofd van het DPPP, professor Lipschits, overlegde toen met

onder meer Alex Klugkist – destijds secretaris-beheerder van de Letterenfakulteit maar later bibliothecaris van de RUG – onder wie het DNPP formeel zou resorteren.

Ik ken Paul nu zo’n tien jaar. Ook al is het DNPP bepaald niet groot, in onze dagelijkse werkzaamheden hadden we doorgaans niet zo veel met elkaar te maken. Paul is meer de man van het onderzoek, hij gebruikt en verwerkt de informatie die het Documentatiecentrum beheert. Ikzelf richt me op het ordenen, toegankelijk maken en beschikbaar stellen van de informatie (zoals het verwerken van schenkingen van documentatiemateriaal en het ordenen van de archieven van de VVD en D66). Ondanks deze redelijk gescheiden circuits hadden we toch vaak contact – we spraken elkaar tijdens de koffiepauzes, of gewoon tussen de bedrijven door. Ik heb jou als collega altijd zeer gewaardeerd. Je was direct toegankelijk, vriendelijk, geduldig en behulpzaam.

Zoals ik al zei, hebben we veel gemeen. Over een jaar ben ik ook gepensioneerd. Net als jij zal ik dan bij het DNPP ook nog verder werken als vrijwilliger – *Deo Volente*, zoals jij dat altijd zegt. We zullen dan dezelfde kamer delen. Ik verheug me er al op.

George Auping is sinds 2002 als vrijwilliger verbonden aan het DNPP

Paul, met links Doeko Bosscher en rechts professor Ies Lipschits, tijdens een symposium van het DNPP in 1989

Why do we bother?

Wolfgang Rüdiger

Of Paul's many writings on green politics, the one that has 'touched' me most is a paper entitled 'Why do they bother?' which he presented at a workshop of the Joint sessions of the European Consortium for Political Research (ECPR) in 2000.¹ In this paper which, to my knowledge, has remained unpublished, Paul not only advances some interesting ideas on how to understand people's involvement in politics, but his deliberations also raise some fundamental questions about the role of the academic in the interplay between the social sciences and green parties.

Paul's paper is distinctive in several ways. He poses the question of what ultimately motivates political activists, a question many authors have struggled with over the years. Among the answers he explores is a concept that was popular in the 1960s and 1970s, at least among psychologists, but has not since featured in the political behaviour literature, namely Lawrence Kohlberg's theory of the stages of moral development.² Paul considers that green parties distinguish

themselves as 'parties that represent moral principles',³ and thus green activity as a manifestation of moral reasoning appears as one approach that should be worth pursuing.

Paul combines his exposition of Kohlberg's approach with a critique of rational choice theory, the dominant approach in political behaviour research in recent years. Here, he introduces the 'Paradox of the Rational Respondent'⁴ who calculates the costs and benefits of participating as a subject of social research and, if deciding to complete a survey or be interviewed at all, will couch his answers in terms of what is regarded as socially and/or politically acceptable – a rational approach which, paradoxically, hides the 'real' motives of political action as predicted by rational choice theory. This paradox, Paul argues, makes rational choice theory untestable, at least with traditional survey methods. The best way forward to understanding the motivations of activists is therefore the in-depth interview in which the researcher can at least try 'to trick' the 'rational' activist into revealing his true motives. These are valuable ideas

---

¹ Paul Lucardie, 'Why do they bother? An essay on moral reasons, needs, and incentives of green party activists'. Paper presented to the workshop 'New Forms of Political Participation: Activism in Green and Alternative Parties', Joint Sessions of the ECPR, Copenhagen, 14-19 April 2000.

² Lawrence Kohlberg (1927-1987) was a social psychologist (based at Chicago and, from 1968, Harvard University) whose ideas became very influential in the area of child development and education. In a few cases, his theory was also applied to the study of protest behaviour. Political activists were found to engage in a different type of moral

---

reasoning, principled moral reasoning compared with non-protesters, cf. Norma Haan, M. Brewster Smith, and Jeanne Block, 'Moral reasoning of young adults: Political-social behaviour, family background, and personality correlates', in: *Journal of Personality and Social Psychology*, 10 (1968), no. 3, 183-201.

³ Lucardie, 'Why do they bother?', 6.

⁴ *Ibidem*, 8.

which deserve more recognition and need to be taken account of in future research.

Paul proceeds to explore his ideas in the paper with the help of interviewing five green party activists. Green political activists use key terms such as ‘personal growth’, ‘hope’, ‘solidarity’, and ‘responsibility’ explaining their motivations. The perception of political action as a kind of moral obligation comes across quite strongly in these accounts, the need to do something but also to make a difference. However, I am not sure whether these accounts help us to resolve what may be the key question: can ‘moral action’ be sustained as action of intrinsic value, as a *wertrational* (value rational) action (in the German sociologist Max Weber’s classical terminology)⁵, independent of any considerations of outcomes? Paul points out himself that moral reasons might predispose people to take actions but opportunities and incentives may be necessary to turn potential into actual behaviour. So how important then is the need to make a difference, to have an impact, for green activists?

Paul’s paper highlights this dilemma in an unusual way by reflecting on his own story. One of the five green party activists that Paul ‘interviewed’ was none other than Paul himself. After providing a narrative of his engagement with the Greens (both *De Groenen* and *GroenLinks*), culminating in his engagement in

GL’s political education group, Paul concluded his story with the following passage: ‘His (moderate) activism was motivated not only by ideological motives, but also by the hope to exercise some (indirect) influence... Yet he left the political education group in 1999: time for a change?’⁶ In other words, the paper seems to suggest that he was asking himself the question why he ‘bothered’ for so long to be active. The last four words furthermore suggest a change in direction, and linked with the motivation to ‘exercise some... influence’, we find here an expression of doubt that many may feel – but perhaps may not want to admit to – after years of activism.

This self-reference also raises an entirely different question, namely the role of the researcher and his motivation. Why do we as social scientists bother to research the Greens? If we employed the same approaches which we use to understand political activists in order to analyse the behaviour of social scientists, what would be the result?

My own ‘take’ on the role of motivations of the ‘green’ academic, drawing on introspection as well on this occasion, is that our motives are not that different from many of those joining green groups or parties. Both activists and researchers want to learn more about green politics and thus embark on an ‘experiential’ quest.⁷ I doubt that material incentives, conceived perhaps in terms of career advancement, have played any significant role in the development of empirical research on green politics as, particularly at a time when green politics was seen as ‘marginal’, other research topics were far more ‘useful’ for such

---

⁵ Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization* (London 1947 [1925]), 101-105.

---

⁶ Lucardie, Why do they bother?, 18.

⁷ Cf. Lawrence S. Rothenberg, *Linking Citizens to Government: Interest Group Politics at Common Cause*. (Cambridge 1992).

purposes. Far more persuasive is the idea that academics became interested in green topics as commensurate with their own political values. In particular as far as those engaged in empirical research are concerned – and Paul is a leading example here, with his involvement in pioneering survey work on green party members and activists stretching back to 1990 – , the aim was to use the tools of the social sciences to find out what is actually going on, what determines the course of green politics in its various manifestations.

Also for the ‘green’ researcher, the question arises how sustainable such a quest for knowledge is independent of any ‘instrumental’ reasoning about impacting on green politics itself. For social scientists motivated by providing some kind of aid to social movements and green parties, I fear that this could turn out to be a painful question. Environmental non-governmental organisations changed their ‘knowledge interests’ in the 1980s to marginalise the social sciences almost completely; perhaps the increasing institutionalization of green parties may see a similar development. Looking back over years of empirical research on green politics, the inevitable conclusion may be that political scientists could help to explain some of the motivations and developments and thus make processes more transparent but, ultimately, understanding political changes does not necessarily mean that one can influence their development.

Both for activists and social scientists, the realisation of irrelevance in terms of a purely instrumental rationale thus seems to beckon, and this brings us back to the key element of a rational choice explanation, the paradox of participation: why do people bother to be active even if their own impact on events is likely to be negligible or non-existent? Reading the accounts of green activists documented in Paul’s paper, there is a strong ‘value rational’ element which may insulate some from the frustrations of the lack of impact. On the other hand, there is also the expression of the need to make a difference and to affect change, and the realisation that this may be difficult or impossible to achieve could make a difference to how people behave.

I am not sure whether we as social scientists can ever truly find out why anybody, including ourselves, ‘bothers’ to do anything. Nevertheless, we should continue to ask why people act in a certain way, and reflect also on how and why we try to explain why people act in a certain way. Also green political appearances might be deceptive, and the creation of transparency in a democratic system is a public good to which we should try to contribute.

Wolfgang Rüdiger is Reader in Politics at the School of Government and Public Policy, University of Strathclyde, Glasgow, United Kingdom

Trap in het pand aan de Oude Boteringestraat 52

Afscheid van een collega met een groen hart

Cedi Karimi Fard

In juni 2002 werd ik aangenomen bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen. Sindsdien ken ik Paul Lucardie. In Nederland heerste toen een turbulente politieke sfeer door de dood van een politicus en de verschijning van het NIOD-rapport. De moord op Pim Fortuyn en het rapport over de gebeurtenissen in Srebrenica en de rol van het Nederlandse VN-bataljon Dutchbat tijdens de burgeroorlog in het voormalige Joegoslavië vormden de krantenkoppen in Nederland en in Europa.

Door al die politieke verwickelingen was het op het DNPP erg druk. Medewerkers van het Documentatiecentrum werden geïnterviewd en artikelen van hen verschenen in de dagbladen. De eerste week dat ik op het DNPP werkte, gaf Paul een interview aan de televisiezender RTL4 over de LPF. Met veel belangstelling heb ik daar naar gekeken. De volgende dag heb ik Paul een aantal vragen gesteld over de situatie rond die partij. Ik werd enthousiast over het feit dat ik bij het Documentatiecentrum werkte en met zulke deskundige mensen in contact kwam. Mijn nieuwsgierigheid kende geen grenzen; ik kon tijdens de pauzes mijn collega's allerlei dingen vragen en duidelijke antwoorden krijgen.

Paul was en is heel geduldig. Hij is geïnteresseerd en legde altijd helder uit hoe de politiek in Nederland en in Europa in elkaar zat. Van die antwoorden werd ik soms niet blij, maar ik was wel zeer tevreden dat ik toch aan deze betrouwbare deskundige mijn vragen kon stellen.

Paul legde me uit hoe het politieke stelsel in Nederland functioneerde en wat de achtergronden waren van de verschillende politieke stromingen. Zijn hart was groen en ik associeerde hem met GroenLinks. Zijn interesse in de kleine en vooral de nieuwe partijen vond ik bijzonder. Hij legde me uit hoe belangrijk het is dat er nieuwe partijen komen. Dit is de vrucht van de democratie. Zelf ben ik opgegroeid in Iran, een land met een dictatoriaal regime. Ik kon maar moeilijk begrijpen wat het nut was en is van zulke kleine partijen. Het idealisme in de mens wordt wel gevoed in Europa en dat wordt gewaardeerd door deskundigen zoals Paul. Gelukkig kan ik nu zien waarom het nodig is dat men zijn/haar ideeën een kleur kan geven.

Toen ik voor het eerst bij het DNPP de Tweede Kamerverkiezingen meemaakte, vond ik het vreemd dat er zich hiervoor zo veel partijen hadden ingeschreven. Tijdens een pauze heb ik Paul gevraagd waarom er zoveel werk van gemaakt wordt, terwijl men weet dat er weinig kansen zijn om in het parlement een zetel te kunnen bemachtigen. De uitleg van Paul was inspirerend en maakte me een beetje jaloers: waarom kan het niet zo zijn in mijn vaderland? Waarom kunnen de Iraniërs niet hun idealen volgen en voor hun ideologie opkomen? In Iran riskeert men zijn leven wanneer men steun betuigt aan een oppositiegroep.

Maar goed, dankzij mijn ervaringen bij het DNPP en de kennis die ik daar heb opgedaan, begrijp ik de politieke ontwikkelingen in Nederland en elders beter. Voor deze kennis ben ik Paul dankbaar.

Wanneer de wereld uit mensen bestond met hetzelfde karakter als Paul, dan waren er geen oorlogen en kon ik geloven in een rechtvaardig internationaal systeem waarin de rechten van alle bevolkingsgroepen ongeacht hun kleur en religie gerespecteerd en gewaarborgd zouden worden. Helaas is dat een illusie, maar

ik ben blij dat ik in mijn leven mensen zoals Paul ben tegengekomen en daardoor kan blijven geloven in de goedheid van de mensen.

Paul wens ik alle goeds toe en ik hoop dat hij zijn kennis blijft overdragen en blijft delen met anderen.

Cedi Karimi Fard was van 2002 tot 2008 als secretaresse verbonden aan het DNPP

Op een terras in Groningen bij het afscheid van Cedi, 2008

Een mooi mens

Nelleke van de Walle

Groningen, 20 juli 2011

Dag Paul,

'The New Left is dead, people say. It had lived for only 10 or 15 years, perhaps somewhere between 1960 and 1975. It died of an infantile disease. Or perhaps it never really lived, but only haunted the minds of old left bureaucrats and right-wing capitalists. It is time for historians and social scientists to try to understand this strange phenomenon.'¹

Ooit adviseerde een hoogleraar Geschiedenis mij te beginnen met een citaat, mocht het lastig zijn een passende opening te vinden voor een artikel of essay. Ook in dit geval gaat het op, want, beste Paul, waar te starten met het terugblikken op jouw carrière en het vooruit kijken naar de toekomst? Daarom hierbij de eerste alinea van je proefschrift als verwijzing naar hoe het meer dan dertig jaar geleden allemaal begon, en voor ons als historici en politicologen als aansporing om aan het einde van een tijdvak in deze bundel de balans op te maken en Paul Lucardie als 'opmerkelijk fenomeen' te doorgronden.

Wanneer namelijk gekeken wordt naar zowel jouw persoonlijkheid als je loopbaan, is een aantal tegenstrijdigheden te signaleren. Geïntrigeerd door het

nationaal-populisme probeer je al geruime tijd de opkomst van partijen als de Lijst Pim Fortuyn en het Vlaams Blok te verklaren. Volksmenners als Geert Wilders en Filip Dewinter hebben je belangstelling. Jij bent echter de bescheidenheid zelve en er is nauwelijks een groter contrast denkbaar tussen Rita Verdonk, die met gebalde vuist het recht op het Sinterklaasfeest opeist, en jouw persoon, die in alle rust en redelijkheid een verhaal uiteenzet.

Daarnaast heb je een zeer actieve loopbaan gehad met een groot aantal publicaties. Het doen van promotieonderzoek in Canada was bovendien in die tijd heel bijzonder omdat de mogelijkheden tot reizen nog niet zo grenzeloos waren als tegenwoordig. Toch heb je kennelijk altijd de voorkeur gegeven aan een plek in de luwte. Professor ben je nooit geworden en bij meerderen is de vraag gerezen: 'Waarom eigenlijk niet?'

Ten slotte ben je erg goed op de hoogte van de actualiteit en lever je een bijdrage aan het publieke debat over onder andere directe democratie en de positie van de Partij voor de Vrijheid in het politieke spectrum. Ook ontsnapt geen enkele recent opgerichte kleine partij aan je aandacht. Je karakteristieke verschijning met baardje en sandalen had echter in een andere tijd ook niet misstaan.

Of het bestellen van een 'Geitenwollen sokken burger' tijdens een gezamenlijke lunch in het restaurant 'Land van Kokanje' een ultieme bevestiging van dit imago was of een volstrekt willekeurige keuze, is mij nog steeds onduidelijk.

---

¹ Paul Lucardie, *New Left in The Netherlands (1960-1977). A Critical Study of New Political Ideas and Groups on the Left in The Netherlands with Comparative References to France and Germany* (Kingston, Ontario, Canada 1980) 1.

Kortom Paul, of wij er met zijn allen in deze bundel in slagen een compleet beeld te geven van wie je bent en wat je allemaal hebt gedaan, is twijfelachtig. Mijn vader zei ooit dat het vooral belangrijk is een goed mens te zijn en mijns inziens ben jij dat: een mooi mens. Geniet van de tijd en ruimte.

Liefs, Nelleke

Nelleke van de Walle was van 2005 tot 2009 aan het DNPP verbonden als achtereenvolgens stagiaire, student-assistent en junior wetenschappelijk medewerker

Etentje met collega's, 2009

Pauls laatste congres voor zijn pensioen

Wijbrandt van Schuur

De zogeheten 'Joint Sessions' van de European Consortium for Political Research (ECPR) vinden elk jaar midden april – vaak in het paasreces – plaats in een universiteitsstad ergens in Europa. Op dit congres ontmoeten zo'n 400 à 500 onderzoekers elkaar in 20 à 25 workshops. Op dinsdagmiddag komen de meeste deelnemers en registreren zich. Tijdens de welkomstreceptie vinden de eerste ontmoetingen plaats. Op woensdagmorgen om negen uur begint de workshop. Er wordt hard gewerkt: zowel 's morgens als 's middags komen drie papers aan bod. Iedereen is een keer *presentator* en een keer *discussiant*, en soms ook een keer voorzitter, of secretaris om de belangrijkste resultaten van de discussie te kunnen rapporteren. Het hangt van het aantal papers af of er op zaterdag of zondag wordt doorgegaan. De organisatie gaat er vanuit dat iedereen pas zondag vertrekt, en heeft voor de zaterdagavond nog een belangrijke wetenschappelijke bijeenkomst gepland met de Stein Rokkan-lezing en de uitreiking van de Hans Daalder-prijs, en een receptie van de burgemeester. Er zijn in de loop van de week diverse recepties te bezoeken, aangeboden door de universiteit, de ECPR, of diverse uitgevers. Bovendien is een diner met alle deelnemers aan een workshop een traditie. Donderdagmiddag is vrijgehouden voor het bezichtigen van de stad of de omgeving.

De eerste keer dat Paul aan de Joint Sessions deelnam was in het Oostenrijkse Salzburg in 1984, de laatste keer in St. Gallen in Zwitserland, van 12 tot 16 april 2011. In totaal is hij op twintig ECPR-congressen geweest, waarbij hij heel Europa heeft doorkruist – van

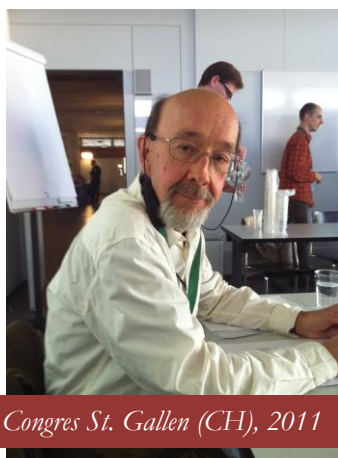
Nicosia tot Limerick en van Lissabon tot aan Oslo. Mij viel voor zijn laatste congres de eer te beurt om door Paul te worden meegevraagd als zijn co-auteur bij zijn (of eigenlijk dus ons) paper. Dan kon ik nog wat methodologische puntjes op de i zetten, en voor zover nodig nog wat statistische berekeningen doen. Voor Paul vormen de workshops altijd een goede aanleiding om prikkelende papers te schrijven. Sommige daarvan eindigen als wetenschappelijke publicatie in een internationaal tijdschrift, andere worden opgenomen in een bundel, als resultaat van zo'n sessie. En weer andere verschijnen als artikel in het Jaarboek van het DNPP. Er zijn ongetwijfeld ook papers bij die wetenschappelijke artikelen in statu nascendi zijn, en die dat misschien ook wel blijven.

Het onderwerp van de workshop in 2011 was 'Party Persistence, Decline and Disintegration'. Kernvraag was eigenlijk waarom de ene partij voortbestaat, terwijl de andere in verval raakt en ten onder gaat. Om te worden toegelaten tot de workshop, moet eerst een *abstract* worden ingediend van het paper dat men van plan is te presenteren. Toen Paul die eind oktober 2010 klaar had, mailde hij: 'Ik vind hem al vrij

uitgebreid en degelijk, vergeleken met vele vorige die ik heb ingediend. Het is natuurlijk een beetje mijn “baby”, laten we eerlijk zijn.’ Natuurlijk, dat was ook zo. Half december bleek dat het voorstel geaccepteerd was. Paul stuurde een vriendelijke reactie, waarin hij er melding van maakte dat ik ook zou meekomen. Dat mocht.

Half februari 2011 had Paul de eerste versie van het paper af, waarbij hij opmerkte: ‘Ik vind het zelf op dit moment het beste paper dat ik ooit heb geschreven – maar dat is de euforie van het moment, ik verwacht dat ik over een week of twee weer met de voeten op de grond land en de tekortkomingen ga zien, zo gaat het mij vrijwel altijd.’ Eerlijk gezegd had ik nog wel het nodige commentaar, dat ik twee dagen later als advocaat van de duivel aan Paul gaf. Een tweede geheel herziene versie, waarin de structuur ingrijpend was veranderd, was op 9 maart klaar. Ik schaafde daar nog het een en ander aan bij, en veranderde – zoals

Congres St. Gallen (CH), 2011

Paul voorstelde – van *Devil's Advocate* tot *Saint's Advocate*, klaar om mee te helpen het paper te verdedigen. Paul was tevreden, ook al had de herziening hem vrij veel tijd gekost. Ik was enthousiast over deze tweede versie. Paul had een gouden greep gedaan: hij had een oude sociologische kennis

P. maar een vervelende vent gevonden. Maar nu gaf Parsons ons het handvat om de vraag ‘Waarom sterft een politieke partij?’ aan te pakken. Uiteindelijk kon dit paper daarmee ook als een belangrijke structurende bijdrage gelden voor de discussies die in onze workshop over deze vraag werden gevoerd.

Paul heeft vrijwel altijd een vakantie vastgeknoopt aan de Joint Sessions. En ook deze keer was echtgenote Yvonne meegekomen. Met de nachttrein op zondagavond vanuit Groningen naar St. Gallen, waar ze maandagmorgen, met heel mooi weer, aankwamen. Toen ik ze dinsdag bij de welkomstreceptie tegenkwam, hadden ze de stad al verkend. Na het congres zouden ze nog twee weken naar Italië gaan. Hun appartement was een twintig à dertig minuten lopen verwijderd van de universiteit, in de stad die in een dal ligt. Voor Paul, die regelmatig dergelijke afstanden van huis naar werk en terug loopt, was dat geen probleem. Uiterlijk onaangedaan kwam hij elke morgen weer boven aan bij de universiteit, waar ik op hem wachtte.

Ons paper kwam als tweede aan bod. We hadden er een gelijke Powerpointpresentatie bij gemaakt, waarbij Paul het verhaal vertelde, en ik de regie over de *slides* voerde. De discussiant die na ons verhaal zijn commentaar gaf was eigenlijk vrij lovend, ook over ons empirisch deel, waarbij we zelf nog wel vraagtekens hadden. Ook andere deelnemers aan de discussie hadden vooral aanvullende opmerkingen en suggesties waarmee we ons voordeel konden doen. Slechts één brombeer, een man van onze generatie, mopperde wat over Parsons.

Dezelfde middag was Paul ook meteen discussiant, bij het paper van Steve Wolinetz, die nu al jaren in Canada (University of Newfoundland) woont, maar

nog steeds veel bezig is met het Nederlandse partijstelsysteem. Terdege voorbereid als altijd kon Paul het verhaal van Steve goed aanvullen met eigen observaties. Aan het eind van de dag werd er nogmaals een beroep op Paul gedaan, vanwege zijn jaarlijkse bijdrage aan het *Political Data Yearbook*. Het is de bedoeling dat deze publicatie online beschikbaar komt, en de vraag was hoe dat het beste vorm zou kunnen krijgen. Paul heeft daar, bereidwillig als hij is, gehoor aan gegeven, alhoewel het niet duidelijk is of hij veel heeft kunnen helpen. De avond werd afgesloten met het gebruikelijke *workshop dinner*, waar we geanimeerd met de helft van onze collega's konden praten – de andere helft zat aan een andere tafel. Met de bus naar en van een restaurant met een goede keuken, en vooral een spectaculair uitzicht op het Bodensee.

Het was opvallend hoe vaak in de andere papers en in de discussies daaromheen een paper van Paul werd aangehaald, dat in 2000 in *Party Politics* was gepubliceerd met de titel 'Prophets, purifiers and prolocutors. Towards a theory about the emergence of new

parties'. Het was mooi om te zien dat Paul niet alleen binnen onze eigen workshop, maar binnen de hele ECPR een groot gezag heeft. Telkens weer kwamen er collega's naar hem toe om hem de hand te schudden en om even met hem te praten. Een jonge collega van ons vond het wel stimulerend maar toch ook een beetje gek, dat oude mannen naar de ECPR workshops kwamen. Dat is toch vooral iets voor Ph.D-studenten? Paul vond van niet. Hij geniet hiervan. Bij elke presentatie en elke discussie maakt hij uitgebreide aantekeningen. 'Om bij de les te blijven', zegt hij zelf. Maar met zijn bijdragen en zijn commentaren geeft hij de politicologische gemeenschap belangrijke inzichten, waar de jongeren zichtbaar en dankbaar van profiteren. Voor Paul is het helemaal niet vanzelfsprekend dat dit zijn laatste congres zou moeten zijn. En waarom ook? Ik zou zeggen: inderdaad, tegen de leeftijdsdiscriminatie! Zolang Paul het leuk vindt om zijn belangwekkende bijdragen te leveren, is zijn congresbezoek voor iedereen een *win-win* situatie.

Wijbrandt van Schuur werkte van 1975 tot 2011 als sociaal wetenschapper bij de Faculteit Gedrags- en Maatschappijwetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen

Paul, bedankt voor de prettige samenwerking het afgelopen jaar. Ik hoop je nog lange tijd te mogen tegenkomen op het DNPP. Tot ziens!

Yvonne Bosma is sinds 2010 als management-assistent en webmaster werkzaam op het DNPP

Publicatielijst Paul Lucardie

Deze lijst beoogt een compleet overzicht te bieden van de publicaties van Paul Lucardie, zij het dat niet zijn opgenomen de (mede) door hem geschreven opinieartikelen in dagbladen als *NRC Handelsblad*, *de Volkskrant*, *Trouw* en *Nieuwsblad van het Noorden*, alsmede de *Staatscourant*. Achterwege gebleven zijn ook de vele samenvattende vergelijkingen van de verkiezingsprogramma's van de partijen die hij sinds de Tweede-Kamerverkiezingen van 1981 heeft opgesteld, en de gedrukte StemWijzers. Het overzicht is afgesloten op 1 augustus 2011.

1973

1. 'Enige recente literatuur in de politieke sociologie', in: *Sociologische Gids*, 20 (1973), 317-325.

1980

2. *The New Left in The Netherlands (1960-1977). A Critical Study of New Political Ideas and Groups on the Left in The Netherlands with Comparative References to France and Germany* (Kingston, Ontario, Canada 1980).
3. 'De "New Left" in Nederland. Een interpretatie van ideologische ontwikkelingen in Provo, PSP, PPR en PvdA in de periode 1960-1977', in: *Jaarboek 1979 DNPP* (Groningen 1980) 124-141.
4. 'Greep uit de politieke gebeurtenissen in Nederland gedurende het jaar 1979', in: *Jaarboek 1979 DNPP* (Groningen 1980) 142-152.

1981

5. (met I. Lipschits) 'Campaign Analysis Report. The Netherlands: the first direct elections to the European Parliament', in: *Jaarboek 1980 DNPP* (Groningen 1981) 87-105.
6. 'Meningsvorming binnen de PvdA. Een voorlopig verslag van een inhoudsanalyse van discussieverslagen uit de afdelingen van de Partij van de Arbeid', in: *Jaarboek 1980 DNPP* (Groningen, 1981) 107-115.
7. 'Politieke partijen', in: R.B. Andeweg, A. Hoogerwerf en J.J.A. Thomassen (red.), *Politiek in Nederland*

(Alphen aan den Rijn, 1981) 61-78.

1982

8. 'Waar blijft Nieuw Rechts in Nederland? Een voorstudie over de continuïteit van het sociaal-economisch denken in de VVD', in: *Jaarboek 1981 DNPP* (Groningen 1982) 138-157.
9. 'Het probleem van de nieuwe middenklasse in de marxistische sociologie', in: *Sociologische Gids*, 29 (1982), 2 (mrt./apr.), 129-146.
10. (met J. Oorburg) 'Sociaal-democraten in soorten. Een analyse van een discussie in PvdA-afdelingen', in: *Socialisme en Democratie*, 39 (1982), 11 (nov.), 519-528.
11. 'Politieke stromingen en partijen in Nederland, in: *De Syllabus* (uitgave van de Radio Volksuniversiteit), 21 (1982), 4 (jan.), 2-7.

1983

12. 'De VVD en de tweede jeugd van het liberalisme in Nederland', in: *Civis Mundi*, 22 (1983), 4 (juli), 120-125.
13. (met L. Koeneman) 'Het partijgebeuren. Kroniek van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1982', in: *Jaarboek 1982 DNPP* (Groningen 1983) 10-46.

1984

14. (met L. Koeneman) 'De Linkse Doorbraak: impressies van een kongres', in: *Radikale Notities*, 2 (1984), no. 1, 20-24.
15. (met L. Koeneman) 'De Linkse Doorbraak: staat, strategie en doelgroep', in: *Radikale Notities*, 2 (1984), no. 4, 12-17.
16. (met I. Noomen) 'Het partijgebeuren. Kroniek van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1983', in: *Jaarboek 1983 DNPP* (Groningen 1984) XIII-XLII.

1985

17. *Liberalisme* (Leiden 1985).
18. *Nederland stromenland. Een geschiedenis van de politieke stromingen* (Leiden 1985).
19. (met L. Koeneman) 'Hoe libertair is de PPR? Anarchisme in rood, groen en blauw', in: *Radikale Notities*, 3 (1985), no. 4, 3-11.
20. 'Van bolsjewisme naar "pluriformisme"'. De recente programmatische vernieuwing van de CPN', in: *Jaarboek 1984 DNPP* (Groningen 1985) 61-79.
21. 'Politieke partijen', in: R.B. Andeweg, A. Hoogerwerf en J.J.A. Thomassen (red.), *Politiek in Nederland* (Alphen aan den Rijn/Brussel 1985; tweede druk) 63-80.
22. (met L. Koeneman en I. Noomen) 'Het partijgebeuren. Kroniek van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1984', in: *Jaarboek 1984 DNPP* (Groningen 1985) 10-60.

1986

23. (met R. Koole) 'The Netherlands: Social-Democrats and Security Policy', in: N. Ørvik (red.), *Semialignment and Western Security* (Londen 1986) 108-147.
24. (met R. Koole) 'Les Sociaux-Démocrates hollandais et la politique de défense. Un cas (proto)typique de hollandisme?', in: H. Portelli en D. Hanley (red.), *Social-Démocratie et Défense en Europe* (Nanterre 1986) 11-40.
25. 'Nieuw Links twintig jaar oud: na "Tien over rood" tijd voor een spelletje "snooker"?', in: *Socialisme en Democratie*, 43 (1986), 10 (okt.), 303-307.
26. 'Dwergen, splinters en eendagsvliegen: een nieuwe poging tot inventarisatie van partijen aan de rand van het Nederlandse partijstelsel', in: *Jaarboek 1985 DNPP* (Groningen 1986) 68-93.
27. 'Profeet, geweten en volkstribuun: de betekenis van minifracties', in: *Namens*, 1 (1986), 8 (dec.), 447-450.
28. 'Jonas, de sprekende krekkel en Klein Duimpje. Radikaal Links in de verkiezingsstrijd', in: *Radikale Notities*, 4 (1986) no. 4, 3-7.

29. 'De kleine linkse partijen in Nederland'. In: Conferentiemap 'Het krachtenveld rondom de PvdA', 14-15 november 1986.

1987

30. (met H. Meijer en G. Voerman) 'Friese en Groningse federalisten falen en Limburgse regionalisten slagen', in: *Namens*, 2 (1987), 6 (okt.), 327-332.
31. 'Van ondernemerspartij tot volkspartij? De VVD en haar verhouding tot de werkgeversorganisaties CSWV en VNO', in: *Jaarboek 1986 DNPP* (Groningen 1987) 151-169.
32. (met L. Koeneman en I. Noomen) 'Kroniek 1986. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1986', in: *Jaarboek 1986 DNPP* (Groningen 1987) 15-61.

1988

33. (met R. Koole en G. Voerman) *40 jaar vrij en verenigd. De geschiedenis van de VVD-partijorganisatie* (Houten 1988).
34. 'A red herring in a West European sea? The Communist Party of Western Germany', in: M. Waller en M. Fennema (red.), *Communist Parties in Western Europe* (Oxford 1988) 192-211.
35. 'Conservatism in the Netherlands. Fragments and Fringe Groups', in: B. Girvin (red.), *The Transformation of Contemporary Conservatism* (Londen 1988) 78-98.
36. (met L. Koeneman en G. Voerman) 'Kroniek 1987. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1987', in: *Jaarboek 1987 DNPP* (Groningen 1988) 16-57.
37. 'De binnenkant van de buitenbeentjes', in: *Bevrijding*, 32 (1988), 2 (18 jan.), 10.
38. 'Kopstukken en dwarskoppen', in: *De Helling*, 1 (1988), 3 (mei/juni), 14-15.
39. 'Vereniging of stichting?', in: *Namens*, 3 (1988) 5 (aug.), 37-38.

1989

40. 'Met de Franse slag – de symbolische revolutie van de jaren zestig', in: R.A. Koole (red.), *Van Bastille tot Binnenhof. De Franse Revolutie en haar invloed op de Nederlandse politieke partijen* (Houten 1989) 115-135.
41. 'Individualisering, beambtendom en populisme. Politieke partijen in de greep van het post-modernisme', in: *Jaarboek 1988 DNPP* (Groningen 1989) 172-197.
42. 'Verval van ideologieën of verschuivende panelen?', in: *LEF*, (1989), no. 24, 50-54.
43. 'Extreem rechts in Europa', in: *Europa in Beweging*, 10 (1989), no. 15, 9-11.
44. 'Politieke partijen', in: R.B. Andeweg, A. Hoogerwerf en J.J.A. Thomassen (red.), *Politiek in Nederland* (Alphen aan den Rijn 1989; derde druk) 60-78.
45. *Nederland stromenland. Een geschiedenis van de politieke stromingen* (Leiden 1989; derde druk).
46. 'Na zonnenschijn komt zure regen. Ecologisch links als politieke stroming', in: *Gif of groen. Naar een ecologische kringlooeconomie*. Discussiedagboek nr. 5 (Brussel 1989) 4-6.

1990

47. 'A stage in moral development?', in: L. Allison (red.), *The Utilitarian Response. The Contemporary Viability of Utilitarian Political Philosophy* (Londen 1990) 57-73.
48. 'Politici in de periferie. Een verkennend onderzoek naar partijen aan de rand van het politiek systeem', in: *Jaarboek 1989 DNPP* (Groningen 1990) 126-143.
49. 'Erwtensoep zonder worst. Over de ideologische grondslag van Groen Links', in: *Socialisme en Democratie*, 47 (1990), 11 (nov.), 314-316.
50. 'Heeft Groen Links een ideologische grondslag?', in: *Evangelie en Politiek*, 1 (1990), 1 (mei), 8, 12.
51. 'Dalende opkomst is geen incident', in: *CD/ Actueel*, 10 (1990), 14 (28 juli), 4-5.
52. 'De mogelijkheden voor links-socialistische politiek in de jaren negentig', in: *Achter de zeeuwering* (cahier no. 3) (Groningen 1990) 10-12.

53. (met G. Voerman) 'Kroniek 1989. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1989', in: *Jaarboek 1989 DNPP* (Groningen 1990) 15-59.
54. (met G. Voerman) 'Extreem-rechts in Nederland. De Centrumdemocraten en hun radicale rivalen'. Deel 1, in: *Namens*, 5 (1990), 5/6 (aug.), 22-27.
55. (met G. Voerman) 'Extreem-rechts in Nederland. De Centrumdemocraten en hun radicale rivalen'. Deel 2, in: *Namens*, 5 (1990), 7 (sep.), 4-8.
56. 'Het begin van de toekomst ligt in het verleden', in: *Groen Links*, 1 (1990), 4 (mei), 8.

1991

57. (met G. Voerman) 'Worstelen met ideologie. Het verhaal van een pragmatische partij', in: *Idee*, 12 (1991), 6 (dec.), 19-25.
58. (met W.H. van Schuur en G. Voerman) 'De oprichters van Groen Links. Voorlopig verslag van een enquête onder de leden van het congres van Groen Links op 24 november 1990', in: *Jaarboek 1990 DNPP* (Groningen 1991) 167-185.
59. 'De stiefkinderen van de sociaal-democratie. DS'70 vergeleken met zusterpartijen elders', in: *Jaarboek 1990 DNPP* (Groningen 1991) 115-130.
60. 'Fragments from the Pillars: Small Parties in the Netherlands', in: G. Pridham en F. Müller-Rommel (red.), *Small Parties in Western Europe* (Londen 1991) 115-134.
61. (met M. Nieboer en I. Noomen) 'Kroniek 1990. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1990', in: *Jaarboek 1990 DNPP* (Groningen 1991) 14-57.

1992

62. *Nederland stromenland. Een geschiedenis van de politieke stromingen* (Assen 1992; geheel herziene druk).
63. 'Politieke stromingen', in: J.W. van Deth en J.C.P.M. Vis (red.), *Burger en politiek* (Leiden 1992) 29-46.
64. 'De groene tinten van Groen Links', in: *De Helling*, 5 (1992), 3 (najaar), 21-23.

65. 'De wortels van het gras. Uitkomsten van een onderzoek onder de leden van De Groenen', in: *Gras*, 7 (1992), 9/10 (dec./jan.), 24-25.
66. (met G. Voerman) 'Ideologie en individualisering. De grondslagendiscussie bij CDA, PvdA en VVD', in: *Beleid en Maatschappij*, 19 (1992), 1 (jan./ feb.), 31-41.
67. (met G. Voerman) 'The extreme right in the Netherlands. The centrists and their radical rivals', in: *European Journal of Political Research*, 22 (1992), 1 (juli), 35-54.
68. (met J. van der Knoop, W.H. van Schuur en G. Voerman) 'De ideologische vormgevers van Groen Links. Voorlopig verslag van een enquête onder de leden van het congres van Groen Links op 13 en 14 december 1991', in: *Jaarboek 1991 DNPP* (Groningen 1992) 168-191.
69. (met M. Nieboer) 'Aanschuren tegen het CDA of aansluiten bij klein links? De geschiedenis van de Evangelische Volkspartij', in: *Jaarboek 1991 DNPP* (Groningen 1992) 149-167.
70. (met M. Nieboer en I. Noomen), 'Kroniek 1991. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1991', in: *Jaarboek 1991 DNPP* (Groningen 1992) 14-61.
71. (met G. Voerman) 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 22 (1992), 4 (dec.), 475-478.

1993

72. (met M. Brinkman en D.Th. Kuiper) *Driestromenland. Liberalisme, socialisme en christen-democratie in Nederland* (Leiden 1993).
73. 'Liberalisme', in: Lucardie, Brinkman en Kuiper, *Driestromenland* 17-74.
74. (met K. van Kersbergen en H.-M. ten Napel, red.) *Geloven in macht. De christen-democratie in Nederland* (Amsterdam 1993)
75. 'De ideologie van het CDA: een conservatief democratisch appèl?' in: Van Kersbergen, Lucardie en Ten Napel, *Geloven in macht* 39-58.
76. (met A. Dobson, red.) *The Politics of Nature. Explorations in Green Political Theory* (Londen 1993).
77. 'Why would egocentrists become ecocentrists? On individualism and holism in green political theory', in:

Dobson en Lucardie, *The Politics of Nature* 21-35.

78. 'Politieke partijen', in: R.B. Andeweg, A. Hoogerwerf en J.J.A. Thomassen (red.), *Politiek in Nederland* (Alphen aan den Rijn 1993; vierde druk) 60-78.
79. (met H.-M. ten Napel) 'Van confessioneel naar liberaal-conservatief? De ontwikkelingen van het CDA vergeleken met christen-democratische partijen elders in Europa', in: *Jaarboek 1992 DNPP* (Groningen 1993) 53-72.
80. (met G. Voerman en W.H. van Schuur) 'Groen in gradaties. Een vergelijking tussen de leden van Groen Links en De Groenen', in: *Jaarboek 1992 DNPP* (Groningen 1993) 186-210.
81. 'De ideologie van het CDA: burgerlijk-liberaal, sociaal-conservatief of toch een geval apart?', in: *Civis Mundi*, 32 (1993), 1 (feb.), 22-25.
82. (met G. Voerman en W.H. van Schuur) 'Different Shades of Green. A Comparison between Members of GroenLinks and De Groenen', in: *Environmental Politics*, 2 (1993), 1 (Spring), 40-62.
83. (met I. Noomen en G. Voerman) 'Kroniek 1992. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1992', in: *Jaarboek 1992 DNPP* (Groningen 1993) 13-52.
84. 'R. Hillebrand – De antichambre van het parlement. Kandidaatstelling in Nederlandse politieke partijen. Boekbespreking', in: *Acta Politica*, 28 (1993), 2 (apr.), 214-216.
85. (met G. Voerman) 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 24 (1993), 4 (dec.), 501-503.

1994

86. (met H.-M. ten Napel) 'Between confessionism and liberal conservatism: the christian-democratic parties of Belgium and the Netherlands', in: D. Hanley (red.), *Christian Democracy in Europe. A Comparative Perspective* (London 1994) 51-70.
87. 'Verwereldlijking, vergruizing en vervreemding: de maatschappelijke uitdaging', in: G. Voerman (red.), *Politiek zonder partijen? Over de horizon van de partijpolitiek* (Amsterdam 1994) 55-72.
88. 'Op zoek naar zusterpartijen. D66 en het democratisch radicalisme in West-Europa', in: *Jaarboek 1993 DNPP* (Groningen 1994) 200-228.

89. (met W.H. van Schuur en G. Voerman) 'Paul of Ina? Enkele kanttekeningen bij de keuze van een politiek leider door de leden van GroenLinks', in: *Jaarboek 1993 DNPP* (Groningen 1994) 248-254.
90. "Zoek de zeven verschillen...". Een vergelijking van de ontwerp-verkiezingsprogramma's voor 1994', in: *Civis Mundi*, 33 (1994), 1 (feb.), 25-28.
91. 'Liberale renaissance of populistische protestgolf?', in: *VVD-Info*, april 1994, 10-11.
92. (met I. Noomen en G. Voerman) 'Kroniek 1993. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1993', in: *Jaarboek 1993 DNPP* (Groningen 1994) 14-74.
93. (met G. Voerman) 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 26 (1994), 3/4 (dec.), 369-373.

1995

94. (met J. van der Knoop, W.H. van Schuur en G. Voerman) 'Greening the reds or reddening the greens? The case of the Green Left in the Netherlands', in: W. Rüdig (red.), *Green Politics Three* (Edinburgh 1995) 90-111.
95. 'Binnenkomers en buitenstaanders. Een onderzoek naar partijen die in 1994 hun entree in de Tweede Kamer trachtten te maken', in: *Jaarboek 1994 DNPP* (Groningen 1995) 123-148.
96. (met W.H. van Schuur) 'Groene top en rode basis? De wet van May toegepast op GroenLinks. Een onderzoeksnotitie', in: *Jaarboek 1994 DNPP* (Groningen 1995) 261-269.
97. 'General Elections in the Netherlands, May 1994: The Triumph of Grey Liberalism', in: *Environmental Politics*, 4 (1995), 1 (Spring), 119-122.
98. (met J. Hippe en G. Voerman) 'Kroniek 1994. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1994', in: *Jaarboek 1994 DNPP* (Groningen 1995) 14-91.
99. (met G. Voerman) 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 28 (1995), 3/4 (dec.), 427-436.
100. (met A. Dobson, red.) *The Politics of Nature. Explorations in Green Political Theory* (Londen 1995; tweede druk).

1996

101. *De toekomst van politieke partijen* (Lelystad 1996).
102. 'Liberalisme, sociaal-democratie en de vergeten tussenstroming', in: *Socialisme en Democratie*, 53 (1996), 12 (dec.), 705-707.
103. *Nederland stromenland. Een geschiedenis van de politieke stromingen* (Assen 1996; tweede, herziene druk).
104. (met W.H. van Schuur) 'De ontgroening van GroenLinks. Voorlopig verslag van een enquête onder de deelnemers aan het lustrumcongres van GroenLinks op 25 november 1995', in: *Jaarboek 1995 DNPP* (Groningen 1996) 247-264.
105. 'Algemeen Ouderenverbond (AOV)/Groep-Nijpels (Senioren 2000)/Groep-Hendriks', in: E.M. Habben Jansen, L. Stolwijk en G. Voerman (red.), *Gids Politieke Partijen* (Amsterdam/Groningen 1996) 29-33.
106. 'Unie 55+ (voorheen Politieke Unie 55+)', in: Habben Jansen, Stolwijk en Voerman, *Gids Politieke Partijen*, 129-130.
107. (met L. Stolwijk) 'GroenLinks', in Habben Jansen, Stolwijk en Voerman, *Gids Politieke Partijen*, 85-89.
108. (met J. Hippe en G. Voerman) 'Kroniek 1995. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1995', in: *Jaarboek 1995 DNPP* (Groningen 1996) 14-91.
109. (met G. Voerman) 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 30 (1996), 3/4 (dec.), 415-419.

1997

110. (met W.H. van Schuur en G. Voerman) 'Groen in gradaties. Een vergelijking tussen de leden van GroenLinks en De Groenen', in: M. de Geus (red.), *Varianten van groen: theorie en praktijk* (Leende 1997) 25-44.
111. 'Een luchtkasteel voor logocraten: Nieuw Babylon en de jaren zestig in Nederland', in: *Sociologische Gids*, 44 (1997), no. 5/6, 440-452.
112. 'Vox populi, vox diaboli? Het debat over het referendum in de Nederlandse politieke partijen', in: *Jaarboek 1996 DNPP* (Groningen 1997) 109-128.

113. 'Greening and Un-Greening The Netherlands', in: M. Jacobs (red.), *Greening the Millennium? The New Politics of the Environment* (Oxford 1997) 183-191.
114. 'From Family Father to DJ. Christian-Democratic Parties and Civil Society in Western Europe', in: E. Lamberts (red.), *Christian Democracy in the European Union 1945-1995. Proceedings of the Leuven Colloquium, 15-18 november 1995* (Leuven 1997) 210-221.
115. 'Individualisering van de ideologie', in: *Civis Mundi*, 36 (1997), 2 (apr.), 74-79.
116. 'Een vetorecht voor varkens', in: *De Helling* 10 (1997), 3 (najaar), 40-42.
117. (met J. Hippe, I. Noomen en G. Voerman) 'Kroniek 1996. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1996', in: *Jaarboek 1996 DNPP* (Groningen 1997) 13-86.
118. (met G. Voerman) 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 32 (1997), 3/4 (dec.), 447-449.

1998

119. 'The Netherlands: Extremist Center Parties', in: H.-G. Betz en S. Immerfall (red.), *The New Politics of the Right. Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies* (New York 1998) 111-124.
120. (met J. Hippe) 'Kinderzegen of bekering, verlate verzuiling, "horzelprik" of cultureel conservatisme? Kanttekeningen bij de groei van de protestants-christelijke partijen in Nederland:', in: *Sociologische Gids*, 45 (1998), 3 (mei/juni), 153-165.
121. 'Liberalen onder één dak of twee-onder-één-kap? Bespreking van H.J.L. Vonhoff, Liberalen onder één dak', in: *Liberaal Reveil*, 39 (1998), 3 (juni), 122-124.
122. 'De onzichtbare Democraten. Impressies van een congres over het kabinet-Den Uyl', in: *Idee*, 19 (1998), 1 (mrt.), 13-14.
123. (met J. Buelens) 'Ook nieuwe partijen worden oud. Een verkennend onderzoek naar de levensloop van nieuwe partijen in Nederland en België', in: *Jaarboek 1997 DNPP* (Groningen 1998) 118-152.
124. 'Een geschiedenis van vijftien jaar centrumstroming', in: J. van Holsteyn en C. Mudde (red.), *Extreem-rechts in Nederland* (Den Haag 1998) 17-30.

125. (met B. de Boer, I. Noomen en G. Voerman) 'Kroniek 1997. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1997', in: *Jaarboek 1997 DNPP* (Groningen 1998) 13-90.
126. 'Ouderenpartijen', in: E.M. Habben Jansen en H. Ramkema (red.), *Verkiezingsgids 1998* (Amsterdam 1998) 55-60.
127. (met L. Stolwijk) 'GroenLinks', in: Habben Jansen en Ramkema, *Verkiezingsgids 1998*, 61-64.
128. (met G. Voerman) 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 34 (1998), 3/4 (dec.), 471-473.

1999

129. 'Comment qualifier et répertorier les partis verts?', in: P. Delwit en J.-M. De Waele (red.), *Les partis verts en Europe* (Brusse, 1999) 63-70.
130. 'Dutch Politics in the Late 1990s: "Purple" government and "Green" opposition', in: *Environmental Politics*, 8 (1999), 3 (Autumn), 153-158.
131. (met W.H. van Schuur en G. Voerman) *Verloren illusie, geslaagde fusie? GroenLinks in historisch en politicologisch perspectief* (Leiden 1999).
132. 'In de wachtkamer. Een portret van de partijen die in 1998 vergeefs hun entree in de Tweede Kamer trachtten te maken', in: *Jaarboek 1998 DNPP* (Groningen 1999) 120-143.
133. 'Ecologische utopieën', in: *Civis Mundi*, 38 (1999), 2 (apr.), 85-86.
134. (met B. de Boer, I. Noomen en G. Voerman) 'Kroniek 1998. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1998', in: *Jaarboek 1998 DNPP* (Groningen 1999) 14-94.
135. (met G. Voerman) 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 36 (1999), 3/4 (dec.), 465-471.

2000

136. 'Prophets, purifiers and prolocutors. Towards a theory on the emergence of new parties', in: *Party Politics*, 6 (2000), no. 2, 175-185.

137. 'Is er een toekomst voor politieke partijen?', in: *Democraat*, 33 (2000), 1 (jan.), 2.
138. (met B. de Boer, I. Noomen en G. Voerman) 'Kroniek 1999. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1999', in: *Jaarboek 1999 DNPP* (Groningen 2000) 13-92.
139. (met G. Voerman) 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 38 (2000), 3/4 (dec.), 462-469.

2001

140. (met G. Voerman) 'Liberalisme met een rode rand', in: J. Veldhuizen (red.), *D66: een blijvend appèl. 35 jaar werken aan vernieuwing* (Den Haag 2001) 108-111.
141. 'Representatie zonder partijen: de vergeten alternatieven', in: *Jaarboek 2000 DNPP* (Groningen 2001) 75-100.
142. (met G. Voerman) 'Party foundations in the Netherlands', in: K.-H. Nassmacher (red.), *Foundations for Democracy. Approaches to Comparative Finance* (Baden-Baden 2001) 321-337.
143. 'De Vrijzinnig-Democratische Bond in Nederland (1901-1946): een links-liberale of een democratisch-radical partij?', in: S. Gatz en P. Stouthuysen (red.), *Een vierde weg? Links-liberalisme als traditie en als oriëntatiepunt* (Brussel 2001) 63-77.
144. (met B. de Boer, I. Noomen en G. Voerman) 'Kroniek 2000. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2000', in: *Jaarboek 2000 DNPP* (Groningen 2001) 141-210.
145. 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 40 (2001), 3/4 (dec.), 365-369.

2002

146. *Nederland stromenland. Een geschiedenis van de politieke stromingen* (Assen 2002; derde gewijzigde druk).
147. 'Van profeten en zwepen, regeringspartners en volkstribunen. Een beschouwing over de opkomst en rol van nieuwe partijen in de Nederlandse politiek', in: C.C. van Baalen e.a. (red.), *Nieuwkomers in de politiek. Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2002* (Nijmegen/Den Haag 2002) 10-19.
148. (met G. Voerman) 'Het gedachtegoed van Pim Fortuyn. Liberaal patriot of nationaal populist?', in: *Socia-*

lisme en Democratie, 59 (2002), no. 4, 32-42.

149. (met G. Voerman) 'Het gedachtegoed van Fortuyn. Liberaal patriot of nationaal populist?', in: *Samenleving en politiek*, 9 (2002), 6 (juni), 53-62 [identiek aan 148].
150. (met G. Voerman) 'Van paars naar Pim. Politieke cultuur in de jaren negentig (1994-2002)', in: *Spiegel Historiael*, 37 (2002), 10 (okt.), 512-518.
151. (met G. Voerman), 'De partij los van de maatschappij? Over politieke participatie en politieke partijen', in: P.G.C. van Schie (red.), *Het democratisch tekort. Interpretaties en remedies* (Den Haag 2002) 109-128.
152. 'Extreme partijen: doodgravers van de democratie?' in: J. van Holsteyn en C. Mudde (red.), *Democratie in verval?* (Amsterdam 2002) 65-82.
153. 'Polder oder Populismus', in: *Berliner Republik*, 4 (2002), 5 (sep.), 78-83.
154. (met G. Voerman) 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 41 (2002), 7/8 (dec.), 1037-1040.

2003

155. (met I. Noomen en G. Voerman) 'Kroniek 2001. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2001', in: *Jaarboek 2001 DNPP* (Groningen 2003) 15-95.
156. (met K. Deschouwer) 'Partijen en partijsystemen in Nederland en Vlaanderen', in: *Sociologische Gids*, 50 (2003), no. 2, 131-155.
157. 'Populismus im Polder: von der Bauernpartei bis zur Liste Pim Fortuyn', in: N. Werz (red.), *Populismus. Populisten in Übersee und Europa* (Opladen 2003) 177-194.
158. 'Partijen in de penarie: hoe de pijlers van ons politiek bestel in financiële nood geraken', in: J.M. Reijntjes en H.C.G. Spoormans (red.), *Zijn politici te koop? Over de financiering van politieke partijen* (Deventer 2003) 15-28.
159. (met G. Voerman) 'The Organisational and Ideological Development of Green Left', in: J. Botella en L. Ramiro (red.), *The Crisis of Communism and Party Change. The Evolution of West European Communist Parties and Post-Communist Parties* (Barcelona 2003) 155-175.

160. 'Dutch Elections 2002-03: The Comeback of the Communitarians?', in: *Environmental Politics*, 12 (2003), 3 (Autumn), 145-149.
161. (met J. de Graaf en P. Schuszler) 'Zin en onzin over de StemWijzer 2002: een reactie', in: *Beleid en Maatschappij*, 30 (2003), 3 (sep.), 194-200.
162. (met J. Hippe, W.H. van Schuur en G. Voerman) 'Het kader van de ChristenUnie. Voorlopig verslag van een enquête onder de deelnemers aan de congressen van het Gereformeerd Politiek Verbond en de Reformatorische Politieke Federatie op 27 mei 2000', in: *Jaarboek 2001 DNPP* (Groningen 2003) 161-183.
163. 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 42 (2003), 7/8 (dec.), 1029-1036.

2004

164. (met J. Hippe en G. Voerman) 'Kroniek 2002. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2002', in: *Jaarboek 2002 DNPP* (Groningen 2004) 18-180.
165. (met J. Hippe en G. Voerman) 'Kroniek 2003. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2003', in: *Jaarboek 2003 DNPP* (Groningen 2004) 15-137.
166. 'Populism: Polder and Prairie. The Rapid Rise and Fall of Pim Fortuyn', in: *Inroads. The Canadian Journal of Opinion*, (2004) no. 15, 55-62.
167. 'Paradise Lost, Paradise Regained? Christian Democracy in the Netherlands', in: S. Van Hecke en E. Gerard (red.), *Christian Democratic Parties in Europe since the End of the Cold War* (Leuven 2004) 159-178.
168. 'Ex Oriente Lux. Nieuwe partijen in Nederland vergeleken met Duitse soortgenoten', in: *Jaarboek 2003 DNPP* (Groningen 2004) 198-231.
169. (met J.J.M. van Holsteyn en G. Voerman) 'VVD'66', in: *Openbaar bestuur*, 14 (2004), 10 (okt.), 28-31.
170. (met G. Voerman en A. Marchand) *Portaal tot het parlement. Kandidaatstelling binnen politieke partijen in acht westerse landen* (Den Haag 2004).
171. (met G. Voerman) 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 43 (2004), 7/8 (dec.), 1084-1092.

2005

172. (met J. Hippe, R. Kroeze en G. Voerman) 'Kroniek 2004. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2004', in: *Jaarboek 2004 DNPP* (Groningen 2005) 14-105.
173. 'De campagne: David tegen Goliath?', in: K. Aarts en H. van der Kolk (red.), *Nederlanders en Europa. Het referendum over de Europese grondwet* (Amsterdam 2005) 104-122.
174. 'A Multicultural Murder? The Netherlands Struggles with the Assassination of Theo van Gogh', in: *Inroads. The Canadian Journal of Opinion*, (2005) no. 17, 12-17.
175. 'Des extrêmes politiques canadiens', in: Bernadette Rigal-Cellard (red.), *Missions extrêmes en Amérique du Nord. Des jésuites à Raël* (Bordeaux 2005) 315-331.
176. (met G. Voerman) 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 44 (2005), no. 7/8 (dec.), 1124-1133.

2006

177. (met W.H. van Schuur) 'Vergrijst GroenLinks? Een vergelijkende analyse van de politieke opvattingen van leden van GroenLinks in 1992 en 2002', in: *Jaarboek 2005 DNPP* (Groningen 2006) 144-153.
178. (met W.H. van Schuur) 'De vergrijzing van GroenLinks', in: *De Helling*, 2006, 4 (winter), 15-17.
179. (met G. Voerman) 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 45 (2006), 7/8 (dec.), 1201-1206.
180. 'Femke Halsema en de ideologie van GroenLinks in Nederland', in: *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 40 (2006), 3 (herfst), 33-37.
181. 'Das Parteiensystem der Niederlande', in: O. Niedermayer, R. Stöss en M. Haas (red.), *Die Parteiensysteme Westeuropas* (Wiesbaden 2006) 331-350.
182. (met G. Voerman) 'Eccentric yet powerful: the position of the liberals in the Dutch party system', in: P. van Schie en G. Voerman (red.), *The Dividing Line between Success and Failure. A Comparison of Liberalism in the Netherlands and Germany in the 19th and 20th Centuries* (Berlijn 2006) 121-141.

183. (met M. Boogers en G. Voerman) *Lokale politieke groeperingen. Belangenbehartiging, protest en lokalisme* (Tilburg/Groningen 2006).
184. (met J. Hippe, R. Kroeze, N. van de Walle en G. Voerman) 'Kroniek 2005. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2005', in: *Jaarboek 2005 DNPP* (Groningen 2006) 14-98.
185. (met M.N.H. van der Nat, G. Voerman en P.J. Stolk, red.) *Parlement en kiezer* (Alphen aan den Rijn 2006).
186. (met G. Voerman en P. Stolk) 'De Nederlandse politiek 2000-2005', in: Van der Nat e.a., *Parlement en kiezer*, 203-242.

2007

187. (met A. Marchand en G. Voerman) 'Frictie in de fractie', in: E. van der Hout, W. van der Woude en G. Voerman (red.), *Representatie, fractiediscipline en financiering* (Den Haag 2006) 59-168.
188. *Nederland stromenland. Een geschiedenis van de politieke stromingen* (Assen 2007; vierde gewijzigde druk).
189. 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 46 (2007), 5/6 (dec.), 1041-1048.
190. 'Pristine Purity. New Political Parties in Canada', in: *The American Review of Canadian Studies*, 27 (2007), no. 3, 283-300.
191. (met G. Voerman) 'Op weg naar de verkiezingen: partijprogramma's en de selectie van kandidaten', in: K. Aarts, H. van der Kolk en M. Rosema (red.), *Een verdeeld electoraat. De Tweede Kamerverkiezingen van 2006* (Utrecht 2007) 74-96.
192. 'Populismus im Parteiensystem in Deutschland und den Niederlanden', in: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 57 (2007), 35/36 (27 aug.), 41-46.
193. 'Zur Typologie der politischen Parteien', in: F. Decker en V. Neu (red.), *Handbuch der deutschen Parteien* (Wiesbaden 2007) 62-78.
194. 'Familien-Partei Deutschlands (Familie)', in: Decker en Neu, *Handbuch der deutschen Parteien*, 264-267.
195. 'Mensch Umwelt Tierschutz (Die Tierschutzpartei)', in: Decker en Neu, *Handbuch der deutschen Parteien*, 2007, 331-334.

196. (met G. Voerman) 'The List Pim Fortuyn and the government: a love-hate relationship', in: P. Delwit en Ph. Pourier (red.), *Extrême droite et pouvoir en Europe/ The extreme right parties and power in Europe* (Brussel 2007), 247-263.
197. 'Fortuyn was uniek, zijn gedachtegoed niet. Een analyse van rechts-populistische partijen in Europa', in: *Justitiële Verkenningen*, 33 (2007), 2 (apr.), 57-67.
198. 'De Nederlandse Tweede-Kamerverkiezingen van 2006. Polarisation, provincialisme en personalisering', in: *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 41 (2007), 1 (lente), 61-62.
199. (met G. Voerman) 'De sociaal-democratisering van de SP', in: F. Becker en R. Cuperus (red.), *Verloren slag. De PvdA en de verkiezingen van november 2006* (Amsterdam 2007) 139-164.

2008

200. (met E.G. Frankland en B. Rihoux, red.) *Green Parties in Transition. The End of Grass-roots Democracy?* (Farnham 2008).
201. (met B. Rihoux) 'From Amateur-Activist to Professional-Electoral Parties? On the Organizational Transformation of Green Parties in Western Democracies', in: Frankland, Lucardie en Rihoux, *Green Parties in Transition*, 3-16.
202. (met G. Voerman) 'Amateurs and Professional Activists: *De Groenen* and *GroenLinks* in the Netherlands', in: Frankland, Lucardie en Rihoux, *Green Parties in Transition*, 157-174.
203. 'Twee in, dertien uit. Electoraal succes en falen van nieuwe partijen in 2006', in: *Jaarboek 2006 DNPP* (Groningen 2008) 154-174.
204. (met E. Woerdman) 'Van driestromenland tot draaikolk? Ontwikkelingen in Nederlands partijpolitiek landschap', in: *Maatschappij & Politiek*, 39 (2008), 8 (dec.), 4-7.
205. 'Het altruïsme van GroenLinks', in: *De Helling*, (2008), 2 (zomer), 30-31.
206. (met A. Krouwel) 'Waiting in the Wings. New Parties in the Netherlands', in: *Acta Politica*, 43 (2008) 2/3, 278-307.
207. (met Chr.P. Ghillebaert) 'The short road to power – and the long way back. Newly governing parties in

- the Netherlands', in: K. Deschouwer (red.), *New Parties in Government. In Power for the First Time* (London/New York 2008) 64-84.
208. 'The Netherlands: Populism versus Pillarization', in: D. Albertazzi en D. McDonnell (red.), *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy* (Basingstoke/ New York 2008) 151-165.
209. 'De positie van de VVD in het Nederlandse partijstelsel: invloedrijk maar excentrisch?', in: P. van Schie en G. Voerman (red.), *Zestig jaar VVD* (Amsterdam 2008) 13-26.
210. (met M. Bredewold, G. Voerman en N. van der Walle) 'Kroniek 2006. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2006', in: *Jaarboek 2006 DNPP* (Groningen 2008) 15-104.
211. 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 47 (2008), 5/6 (nov./dec.), 1074-1078.

2009

212. 'L'évanouissement du 'toryisme' canadien: les programmes du Parti conservateur de 1993 à 2006', in: L. Cardinal en J.-M. Lacroix (red.) *Le conservatisme. Le Canada et le Québec en contexte* (Parijs 2009) 51-60.
213. 'Populism: Some Conceptual Problems', in: *Political Studies Review*, 7 (2009), no. 3, 319-321.
214. 'Meritocratie vs democratie. De spagaat van politieke partijen', in: *Idee*, 30 (2009), 5 (okt.) 14-17.
215. 'The Netherlands', *European Journal of Political Research*, 48 (2009), 7/8 (nov.dec.), 1130-1132.
216. 'Rechts-extremisme, populisme of democratisch patriotisme? Opmerkingen over de politieke plaatsbepaling van de Partij voor de Vrijheid en Trots op Nederland', in: *Jaarboek 2007 DNPP* (Groningen 2009) 176-190.
217. (met G. Voerman) 'Kroniek 2007. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2007', in: *Jaarboek 2007 DNPP* (Groningen 2009) 3-71.

2010

218. (met G. Voerman, red.), *Van de straat naar de staat? GroenLinks 1990-2010* (Amsterdam 2010).

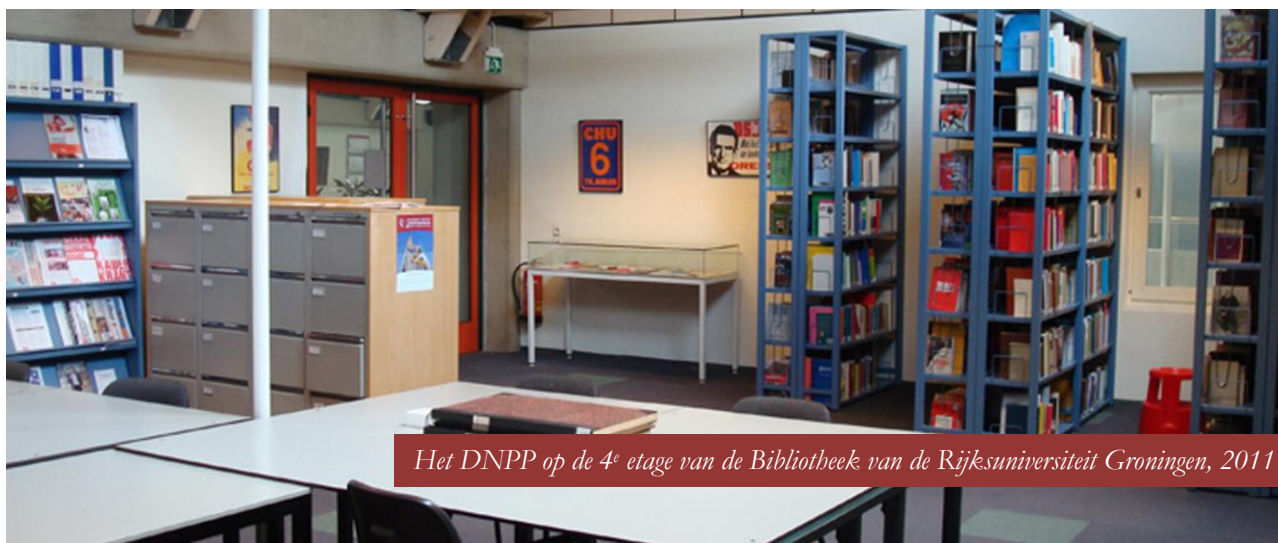
219. (met P. Pennings) 'Van rood en groen naar groen en paars? De programmatische ontwikkeling van GroenLinks', in: Lucardie en Voerman, *Van de straat naar de staat?*, 149-162.
220. (met W.H. van Schuur) 'Meer vertrouwen in de staat dan in de straat? Een vergelijkende analyse van de opvattingen en achtergronden van de leden van GroenLinks in 1992, 2002 en 2010', in: Lucardie en Voerman, *Van de straat naar de staat?*, 163-175.
221. (met G. Voerman) 'De toekomst van GroenLinks', in: Lucardie en Voerman, *Van de straat naar de staat?*, 217-226.
222. (met W.H. van Schuur) 'Samen op weg naar het politieke midden? Het middenkader van de ChristenUnie in 2000 en 2009', in: J. Hippe en G. Voerman (red.), *Van de marge naar de macht. De ChristenUnie 2000-2010* (Amsterdam 2010) 157-173.
223. (met G. Voerman) 'The Netherlands', *European Journal of Political Research*, 49 (2010), 7/8 (dec.), 1095-1101.
224. (met G. Voerman en J.K. van Zonneveld) *Partijfinanciering in Europa. Een vergelijkend onderzoek naar regelingen voor overheids subsidie en giften voor politieke partijen* (Groningen 2010).
225. 'Een populistische pandemie? Kanttekeningen bij een verwarrend verschijnsel', in: *Wijsgerig Perspectief*, 50 (2010), no. 2, 6-13.
226. 'Tussen establishment en extremisme. Populistische partijen in Nederland en Vlaanderen', in: *Res Publica*, 52 (2010), no. 2, 149-172.

2011

227. 'Populismus: begriffshistorische und theoretische Bemerkungen', in: F. Wielenga en F. Hartleb (red.), *Populismus in der modernen Demokratie. Die Niederlande und Deutschland im Vergleich* (Münster 2011) 17-37.
228. 'Gif of geneesmiddel? Over de verhouding tussen populisme en democratie', in: *Christen Democratische Verkenningen*, 31 (2011), lentenummer, 36-42.
229. (met G. Voerman en F. Wielenga) 'Extremismus in den Niederlanden', in: E. Jesse en T. Thieme (red.), *Extremismus in de EU-Staaten* (Wiesbaden 2011) 247-263.
230. (met G. Voerman) 'Democratie binnen partijen', in: R. Andeweg en J. Thomassen (red.), *Democratie doorge-*

licht. Het functioneren van de Nederlandse democratie (Leiden 2011), 185-201.

231. (met H. van 'Goor) 'De geschiedenis schrijdt voort. Over de duurzame betekenis van de links-rechts tegenstelling in de politiek',

Het DNPP op de 4^e etage van de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Groningen, 2011

Genuanceerd Politiek Verbond (GPV)

Wij staan ergens voor, al weten we niet precies wat

We hebben begrip voor anderen, maar ook voor onszelf

We zijn voor een open en gastvrij Nederland,
met behoud van zondagsrust en een goede nachtrust

Verplicht onderwijs in Arabisch, Farsi of Turks op de middelbare school

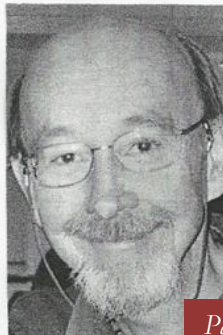
Voor gelijke verdeling van de armoede

Meer groen in huis

Meer grijs op straat

Opvang van dakloze katten: een uitkering voor elke kat

Stem Lijst 11, nr. 11

Paul Lucardie

Pauls bijdrage aan het liber amicorum voor Cedi, 2008

Paul en Yvonne Lucardie bij de promotie van Henk van Goor, 1988

